

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom

Magyar romák Szlovákiában

Magyar anyanyelvű cigányok Kárpátalján

**Roma-magyar kötődésű népesség
Romániában**

A romák társadalmi helyzete Szerbiában

2010/1

SZERKESZTŐSÉG

Bárdi Nándor
Kovács Éva
Papp Z. Attila
Szerbhorváth György

MTA ENKI 1014 Budapest, Országház u. 30. III. 9.
Tel.: (00 36 1) 224 6796 (kedd és csütörtök)
Fax: (00 36 1) 224 6793
E-mail: regio@chello.hu

Felelős kiadó: Kalonda Bt. ügyvezetője
Tördelés és sokszorosítás: Kalonda Bt.

© Kalonda Bt. 2010

ISSN 0865-557X

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom. 21. évfolyam, 2010. 1. szám

HATÁRON TÚLI – MAGYAR KÖTŐDÉSŰ – ROMÁK

- NÉMETH SZILVIA – RAVASZ ÁBEL
A kisebbségbe rejtett kisebbség: magyar romák Szlovákiában 3
- BRAUN LÁSZLÓ – CSERNICKÓ ISTVÁN – MOLNÁR JÓZSEF
Merre visz a „cigány út”? Magyar anyanyelvű cigányok Kárpátalján 44
- PAPP Z. ATTILA
A romániai roma-magyar kötődésű népesség
az 1992. és 2002. évi népszámlálási adatok tükrében 96
- BADIS RÓBERT
A romák társadalmi helyzete Szerbiában 141

HATÁRON TÚLI – MAGYAR KÖTŐDÉSŰ – ROMÁK

NÉMETH SZILVIA – RAVASZ ÁBEL

A kisebbségbe rejtett kisebbség: magyar romák Szlovákiában

Jelen tanulmány célja a Szlovákiában élő, önmagát magyar romaként meghatározó kisebbségi csoport bemutatása. Munkánkat forráskritikával kezdjük, világossá téve, miért tarjuk aggályosnak az 1989 utáni népszámlálási adatok használatát. Különböző adatsorok segítségével becslést adunk a szlovákiai roma populáció, illetve a szlovákiai magyar roma populáció létszámára, területi elhelyezkedésére és nyelvi összetételére, majd demográfiai mutatók segítségével megkíséreljük vázolni ezen csoportok lehetséges jövőbeli helyzetét.

1. A romák száma Szlovákiában

A Szlovák Köztársaság etnikai összetételével kapcsolatban elsődleges forrásunkat a népszámlálási adatok jelentik. Jelen tanulmány három adatsorral dolgozik: az 1980-as, 1991-es és 2001-es népszámlálás során felvett adatokkal. Az 1980-as, azaz rendszerváltás előtti, immár 30 éves adatok felhasználására azért van szükség, mert adatfelvétele az utána következő 2 alkalomhoz képest jelentősen eltér. Az 1980-as (és az előtte lefolytatott 1970-es) népszámlálás során a megkérdezettek nemzeti-ségi hovatartozásukat egy zárt listán belül választhatták ki, ezen azonban nem szerepelt a cigány/roma vagy bármilyen ezzel analóg kifejezés. Emellett azonban a kormány utasítása alapján a kérdezőbiztosoknak fel kellett mérniük a roma lakosság számbeli helyzetét is. Az utasítás

szerint cigánynak kellett minősíteni mindenkit, aki önként annak vallotta magát, valamit azokat is, akik „bizonyos ismertetőjegyek” (úgy mint sötétebb bőr, fekete haj és szem, alacsonyabb termet) és anyanyelvük alapján a kérdezőbiztos romának tartott.¹ Az integrált, szokásaikban is a többséghez idomuló, azoktól megkülönböztethetetlen romák arányát egy demográfiai kutatás 15% alá becsüli.²

Ehhez képest az 1991-es (még csehszlovákiai) és 2001-es népszámlálások során az ENSZ irányelveit követve az etnikai hovatartozást immár nyílt kérdés firtatta, azonban nem került sor a roma lakosság hatósági összeírására. Ennek következtében 1991-ben a romák száma a tizenegy évvel korábbi érték 40 százaléka alá csökkent, ami legjobb tudomásunk szerint nincs összhangban a valósággal. (1. táblázat)

Ennek megfelelően az 1991-es és 2001-es népszámlálási adatok abszolút számainak felhasználása szinte lehetetlenné válik. A két számlálás közt eltelt tíz évben az adatok szerint mintegy 14 000 fővel növekedett a roma populáció száma, ez arányosan 0,3 százalékpontos gyarapodást jelent a populáció egészéhez viszonyítva, és 18,6 százalékos növekedést a csoport létszámát tekintve. (2. táblázat)

Az Infostat demográfiai központjának kutatója, Boris Vaňo a kifejezetten a roma populáció demográfiai tényezőinek szentelt monográfiájában arra a következtetésre jutott, hogy ezek az adatok több mint négyszeresen alábecsülik a valóságot. Vaňo az 1980-as, hatósági definíció alapján meghatározott etnikai csoportokkal dolgozó népszámlálási adatok és az elérhető demográfiai markerek alapján, kohorsz-módszerrel a romák számát az országban 2001-ben 378 950-re becsülte (ez a hivatalos adat 4,2-szerese).³ A hatszámjegyű adatokat a rendszerváltás előtt rögzített mennyiségek valóban indokolják: 1980-ban mintegy 200 000-re, közvetlenül a rendszerváltás előtt 250 000-re tették a romák számát, az ezt követő tíz évben pedig semmi okunk sincs azt feltételezni, hogy a populáció jelentősen (a harmadára) csökkent volna.

¹ Gyönyör, József: *Államalkotó Nemzetiségek*. Madách, 1989. 138.

² Vaňo, Boris: *Demografická charakteristika rómskej populácie v SR*. Bratislava, Akty k., 2001. 7.

³ Vaňo, Boris: *Prognóza vývoja rómskeho obyvateľstva v SR do roku 2025*. Bratislava, Akty k., 2002. pp. 6

1. táblázat. A roma populáció létszáma 1893–2001⁴

Év	1893	1921*	1927	1930*	1947	1970	1980	1989**	1991*	2001*	2001**
Létszám	36231	7284	62192	30626	84438	159275	199853	253943	75802	89920	379200

* Új népszámlálási adat

** Becsült adat

2. táblázat. Szlovákia lakossága nemzetiségek szerint, 1991–2001⁵

	Összesen	Szlovák	Magyar	Roma	Cseh	Ruszin	Ukrán	Egyéb
Szlovákia								
1991	N	4 519 328	567 296	75 802	59 326	17 197	13 281	22 105
	%	85,7	10,8	1,4	1,1	0,3	0,3	0,4
2001	N	4 614 854	520 528	89 920	44 620	24 201	10 814	74 518
	%	85,8	9,7	1,7	0,8	0,4	0,2	1,4
Eltérés	N	105 120	-46 768	14 118	-14 706	7 004	-2 467	52 413
	%	2,0	-8,2	18,6	-24,8	40,7	-18,6	237,1

Megjegyzés: 1991-ben a morva és sziléziai nemzetiségeket is a cseh kategóriába sorolták

- 4 Vlčková, Viera: Vzdelávanie rómov – v regiónoch SR. In: Verejná správa a partnerstvo – Medzinárodná vedecká konferencia. Bratislava: Katedra verejnej správy a regionálneho rozvoja NHF EUBA, 2007. pp. 2
- 5 Népszámlálási eredmények 2001. Tab. 11. *Bývaliace obyvateľstvo podľa národnosti - 2001, 1991*. Statistics.sk. http://www.statistics.sk/webdata/scitanie/def_sr/zostavy.html?okres=100000 Letöltve: 2009. december 1.

Ennél is magasabb végkövetkeztetésre jutott az ún. *Atlas rómských komunit* kutatás, melyet 2003-ban és 2004-ben folytattak le a romaügyi kormánybiztos megbízására.⁶ A projekt célja a romák által lakott „telepek” számának, infrastruktúrájának és lakosságának teljes körű felmérése volt. A kutatás végeredménye szerint Szlovákia területén 412 716-an laktak romatelepeken. Vélhetően ezeknek az embereknek a túlnyomó többsége roma. Ez a szám ráadásul nem is tartalmazza a többségi társadalomba integrált körülmények között lakókat.

A már említett Vaňo-féle monográfia rámutat, hogy mivel az 1991 előtti népszámlálásokon a megkérdezettek csupán előre definiált etnikai kategóriák közül választhattak, ezek között pedig a roma nemzetiiség nem szerepelt, olyannyira meggyökeresedett az a szokás, miszerint a romák szlováknak (vagy éppen magyaroknak) vallják magukat, hogy az önbevallásos folyamat során is ezt teszik, általában a környezetükben domináns nemzetiséget megjelölve.⁷ Ez a berögzültség (melynek fennmaradását vélhetően az alacsony iskolázottság is támogat, lásd később), valamint a roma etnikumhoz való tartozás letagadásából származó vélt előnyök mérlegelése, illetve a roma etnikumhoz való tartozás személyes, pszichológiai okokból való elkendőzése három olyan erős faktor, mely megmagyarázhatja a rögzített adatoknak a valóságtól való, minden bizonnyal fennálló hatalmas eltérését.

A népszámlálási adatok kritikája felveti az adatsorok használhatóságának kérdését. A fő gondot nem a létszámbeli eltérés jelenti, hiszen a mintegy 90 000 romaként jegyzett állampolgár elegendő számú észrevételt („elég nagy tömeget“) jelentene többszintű elemzések elvégzéséhez is. A problémát az jelenti, hogy nem lehetünk biztosak a csökkentett minta *reprezentativitásában*. Ennek oka az, hogy csak tippjeink lehetnek az önbevallásban történt torzulás okairól, és még ha ezeket sikerülne is felmérni, az adatok utólagos súlyozásával is csak távolról közelíthetnék a reprezentativitás kritériumát. Ezért a továbbiakban óvatosságra intünk az idézett népszámlálási adatok érvényességével kapcsolatban.

⁶ *Atlas rómských komunit* (adatbázis). Úrad splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre rómske komunity. (Roma közösségek térképe. A Szlovák Köztársaság kormányának a roma közösségekkel foglalkozó biztosi irodája.) <http://romovia.vlada.gov.sk/3556/regiony.php> Letöltve: 2009. december 1.

⁷ Vaňo 2001. 11.

3. táblázat. Szlovákia kerületeinek nemzetiségi aránya, 2001⁸

	Összesen	Szlovák	Magyar	Roma	Cseh	Ruszin	Ukrán	Egyéb
Pozsony	N	599 015	27 434	755	9 591	526	542	13 482
	%	100,0	91,3	0,1	1,6	0,1	0,1	2,3
Nagyszombat	N	551 003	130 740	3 163	4 778	72	196	4 808
	%	100,0	73,9	0,6	0,9	0,0	0,0	0,9
Trencsén	N	605 582	589 344	1 058	6 319	87	214	7 013
	%	100,0	97,3	0,2	1,0	0,0	0,0	1,2
Nyitra	N	713 422	499 761	196 609	4 741	4 526	85	7 425
	%	100,0	70,1	27,6	0,7	0,6	0,0	1,0
Zsolna	N	692 332	674 766	660	6 123	129	223	7 636
	%	100,0	97,5	0,1	0,9	0,0	0,0	1,1
Besztercebánya	N	662 121	553 865	77 795	4 560	148	553	9 737
	%	100,0	83,7	11,7	0,7	0,0	0,1	1,5
Eperjes	N	789 968	716 441	817	3 774	21 150	6 781	9 352
	%	100,0	90,7	0,1	4,0	2,7	0,9	1,2
Kassa	N	766 012	626 746	85 415	4 949	2 004	2 030	15 065
	%	100,0	81,8	11,2	0,6	0,3	0,3	2,0
Szlovákia	N	5 379 455	4 614 854	520 528	44 620	24 201	10 814	74 518
	%	100,0	85,8	9,7	0,8	0,4	0,2	1,4

Megjegyzés: 1991-ben a morva és sziléziai nemzetiségeket is a cseh kategóriába sorolták

8 Népszámlálási eredmények 2001. Tab. 11. *Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti - 2001, 1991*. Statistics.sk. http://www.statistics.sk/webdata/scitanie/def_srzostavy.html?okres=100000 Letöltve: 2009. december 1.

2. Területi eloszlás

A szlovákiai roma populáció a népszámlálási adatok szerint területileg egyenlőtlenül oszlik el. Legnagyobb részben három kerületben élnek: a besztercebányaiban, az eperjesiben és a kassaiban, azaz Közép- és Kelet-Szlovákiában. A 2001-es népszámlálási adatok szerint a lakosságon belüli arányukat tekintve csupán e három kerületben érik el az 1%-ot, legnagyobb arányban az Eperjesi kerületben élnek (4,0%). (3. táblázat)

Ismét hangsúlyoznánk hogy ezek minden valószínűség szerint súlyosan alulbecsült adatok. Hiba lenne azonban a teljes populációra Vaňo által meghatározott 4,2-es szorzót járásonként is alkalmazni, hiszen nem ismerjük a népszámlálás által rögzített önbevallási alulbecsülés területi eloszlását. Egészen más képet fest a romák kerületi eloszlásáról a már említett 2004-es *Atlas* kutatás. A tanulmány ugyan csak a telepeken lakó romák számát próbálta felmérni, azonban már ezzel a célkitűzéssel is a romák létszámát illetően a népszámlálási adatokban rögzített mennyiségek többszörösét találta valósnak.

4. táblázat. Romák száma kerületenként a 2004-es kutatás és a 2001-es népszámlálás tükrében

<i>Kerület</i>	<i>Romák száma (Atlas 2004)⁹</i>	<i>Romák száma (népszámlálás 2001)</i>	<i>A két adat aránya</i>
Pozsony	5 381	755	7,1
Nagyszombat	20 774	3 163	6,6
Trencsén	4 961	1 547	3,2
Nyitra	28 532	4 741	6,0
Zsolna	10 374	2 795	3,7
Besztercebánya	85 143	15 463	5,5
Eperjes	127 382	31 653	4,0
Kassa	130 169	29 803	4,4
Szlovákia	412 716	89 920	4,6

⁹ *Atlas rómských komunít* i.m.

A kutatás a romák arányát különösen a nyugat-szlovákiai kerületekben találta alulreprezentáltnak (Pozsony, Nagyszombat, Nyitra), ám a romák valós számának mindenhol legalább háromszoros alulbecslését mutatta ki. Különösen jelentős eltérés ez Besztercebánya, Kassa és Eperjes esetén, a különbség abszolút számokban csak ebben a 3 kerületben több, mint 250 000 ezer fő. Mivel a 2004-es kutatás során nem törekedtek a teljes népességgel kapcsolatos adatok rögzítésére, nem áll rendelkezésünkre olyan adat, melynek felhasználásával kerületi arányokat képezhetnénk a 2004-es adatsorból. Közelítő eljárással a 2001-es népszámlálásban rögzített populációra vetíthetjük rá az új adatsort, észben tartva az így keletkező statisztikai hibát.

5. táblázat. A 2004-es adatok a 2001-es népszámlálás során rögzített populációra való rávetítése

<i>Kerület</i>	<i>Romák száma (Atlas 2004)</i>	<i>Teljes népesség (népszámlálás 2001)</i>	<i>Romák becslt aránya</i>
Pozsony	5 381	599 015	0,9%
Nagyszombat	20 774	551 003	3,8%
Trencsén	4 961	605 582	0,8%
Nyitra	28 532	713 422	4,0%
Zsolna	10 374	692 332	1,5%
Besztercebánya	85 143	662 121	12,9%
Eperjes	127 382	789 968	16,1%
Kassa	130 169	766 012	17,0%
Szlovákia	412 716	5 379 455	7,7%

A 2001-es adatok szerint a kerületeken belül erős a szórás az egyes járások között: az Eperjesi kerületen belül például Snina¹⁰ (*Szinna*, 1,3%) és az országos szinten is legnagyobb arányú roma lakossággal rendelkező Kežmarok (*Késmárk*, 8,8%) a két végpont; hasonlóan, a Kassai kerület tartalmazza Sobrance (*Szobrác*, 0,9%) és Gelnica (*Gölnicbánya*, 6,8%) járásokat is. A romák aránya a 79 közül hat járásban haladja meg a 6%-ot, összesen 12-ben az 4%-ot, és 23 járásban él 2%-nál többre becslt roma populáció.

¹⁰ A járásnevek közül csak azokat használjuk kizárólag magyarul, melyek vonatkozó járásában a magyar populáció aránya meghaladja a 10%-ot. A többi esetben a magyar nevet a szlovák verzió után, zárójelben közöljük.

6. táblázat. A roma nemzetiségű lakosság aránya Szlovákia járásában, 2001¹¹

Kožmarok (Késmárk)	8,8%	Košice III. (Kassa III.)	1,7%	Nitra (Nyitra)	0,4%
Levoča (Lőcse)	7,1%	Medzilaborce (Mezőlaborc)	1,6%	Prievidza (Privigye)	0,3%
Vranov nad Topľou (Varannó)	6,9%	Poltár (Poltár)	1,5%	Partizánske (Simony)	0,2%
Gelnica (Gölnicbánya)	6,8%	Košice IV. (Kassa IV.)	1,4%	Topolčany (Nagytopolcsány)	0,2%
Revúca (Nagyrócc)	6,8%	Snina (Szinna)	1,3%	Trnava (Nagyszombat)	0,2%
Sabinov (Kisszeben)	6,2%	Žiar nad Hronom (Garamszentkereszt)	1,2%	Ilava (Illava)	0,2%
Spišská Nová Ves (Igló)	5,5%	Komárno (Komárom)	1,1%	Zlaté Moravce (Aranyosmarót)	0,2%
Košice-Okolie (Kassa-vidék)	5,0%	Levice (Léva)	1,0%	Žilina (Zsolna)	0,1%
Rožnava (Rozsnyó)	4,7%	Zvolen (Zólyom)	1,0%	Dolný Kubín (Alsókubín)	0,1%
Rimavská Sobota (Rimaszombat)	4,7%	Šalá (Sellye)	1,0%	Bratislava I. (Pozsony I.)	0,1%
Trebišov (Töketerebes)	4,4%	Detva (Gyetva)	1,0%	Turčianske Teplice (Stubnyafürdő)	0,1%
Michalovce (Nagyimihály)	4,0%	Dunajská Streda (Dunaszerdahely)	1,0%	Čadca (Csaca)	0,1%
Stará Ľubovňa (Ólubló)	3,7%	Sobrance (Szobránc)	0,9%	Bratislava V. (Pozsony V.)	0,1%
Brezno (Breznóbánya)	3,6%	Žarnovica (Zsarnóca)	0,9%	Púchov (Puhó)	0,1%
Poprad (Poprád)	3,2%	Senica (Szenice)	0,9%	Piešťany (Pöstyén)	0,1%

¹¹ Népszámlálási eredmények 2001. Tab. 115 *Bývajúce obyvatelstvo podľa pohľavia a podľa národnosti*. Statistics.sk. http://www.statistics.sk/webdata/scitanie/def_sr/zostavy.html?okres=100000 Letöltve: 2009. december 1.

6. sz. táblázat folytatása					
Bardejov (Bártfa)	3,0%	Galanta (Galánta)	0,7%	Senec (Szenc)	0,1%
Lučenec (Losonc)	2,8%	Skalica (Szakolca)	0,7%	Bratislava III. (Pozsony III.)	0,1%
Svidník (Felsővízköz)	2,6%	Nové Zámky (Újvár)	0,6%	Trenčín (Trencsén)	0,1%
Prešov (Eperjes)	2,6%	Nové Mesto nad Váhom (Vágújhely)	0,6%	Považská Bystrica (Vágbeszterce)	0,1%
Stropkov (Sztropkó)	2,3%	Banská Bystrica (Besztercebánya)	0,6%	Pezinok (Bazin)	0,1%
Humenné (Homonna)	2,1%	Ružomberok (Rózsahegy)	0,5%	Bratislava IV. (Pozsony IV.)	0,0%
Liptovský Mikuláš (Liptószentmiklós)	2,0%	Hlohovec (Galgóc)	0,4%	Tvrdošín (Turdossin)	0,0%
Velký Krtíš (Nagykürtös)	1,8%	Martín (Túrócszentmárton)	0,4%	Námestovo (Námesztó)	0,0%
Banská Štiavnica (Selmecebánya)	1,8%	Malacky (Malacka)	0,4%	Bytča (Nagybiccse)	0,0%
Krupina (Korpona)	1,8%	Kysucké Nové Mesto (Kiszucaújhely)	0,4%		
Košice I. (Kassa I.)	1,7%	Myjava (Miava)	0,4%		

Ha kifejezetten a magyarok által leginkább lakott járásokat vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a 2001-es adatok szerint két fő csoportra oszthatóak. Valamivel több, mint felükben a romák becsült aránya nem haladja meg az 1,1 százalékot, hat járásban azonban 4 százalék felett van. Ezen hat járás közül négy a Kassai kerület, kettő pedig a Besztercebányai kerület részét képezi, azt mondhatjuk tehát, hogy a teljes populációhoz hasonlóan itt is a keleti járásokban nagyobb a romák feltehető aránya. Losonc és Nagykürtös egyik csoportba sem besorolható, a kettő határán található.

7. táblázat. Romák aránya a magyarlakta járásokban, 2001¹²

Járás	Magyarok aránya (%)	Romák aránya (%)	Romák aránya (járás rangsor)
Dunaszerdahely	83,3	1,0	39
Komárom	69,1	1,1	34
Rimaszombat	41,3	4,7	10
Galánta	38,6	0,7	44
Érsekújvár	38,3	0,6	46
Sellye	35,7	1,0	37
Rozsnyó	30,6	4,7	9
Tóketerebes	29,3	4,4	11
Léva	27,9	1,0	35
Losonc	27,6	2,8	18
Nagykürtös	27,4	1,8	24
Nagyőrce	22,0	6,8	5
Szenc	20,4	0,1	71
Kassa-vidék	13,2	5,0	8
Nagy Mihály	11,7	4,0	12

¹² Népszámlálási eredmények 2001. *Tab. 115 Bývajúce obyvateľstvo podľa pohlavia a podľa národnosti*. Statistics.sk. http://www.statistics.sk/webdata/scitanie/def_sr/zostavy.html?okres=100000 Letöltve: 2009. december 1.

8. táblázat. Telepeken lakó romák aránya Szlovákia járásaiban, 2004
(a 2001-es népszámlálási adatok teljes populáció bázisával számolva)¹³

Revúca (Nagytrőce)	45,5% Žiar nad Hronom (Garamszentkereszt)	8,6%	Košice III. (Kassa III.)	1,3%
Gelnica (Gölnicbánya)	31,1% Malacky (Malacka)	7,9%	Banská Bystrica (Besztercebánya)	1,1%
Kežmarok (Késmárk)	30,8% Brezno (Brezsnóbánya)	7,5%	Púchov (Puhó)	1,1%
Spisská Nová Ves (Igló)	28,9% Galanta (Galánta)	7,3%	Dolný Kubín (Alsókubin)	1,0%
Rímavská Sobotá (Rimaszombat)	28,3% Dunajská Streda (Dunaszerdahely)	6,7%	Košice I. (Kassa I.)	1,0%
Rožnava (Rozsnyó)	26,9% Liptovský Mikuláš (Liptószentmiklós)	6,7%	Ilava (Illava)	0,8%
Vranov nad Topľou (Váramnó)	24,0% Košice II. (Kassa II.)	6,5%	Čadca (Csaca)	0,7%
Levoča (Lőcse)	23,1% Levice (Léva)	5,9%	Prievidza (Privigye)	0,7%
Košice-Okolie (Kassa-vidék)	23,1% Detva (Gyetva)	5,8%	Pezinok (Bazin)	0,4%
Trebišov (Töketerebes)	22,2% Žarnovica (Zsarnóca)	5,6%	Partizánske (Simony)	0,4%
Sabinov (Kisszeben)	18,1% Senica (Szenice)	5,5%	Trnava (Nagyszombat)	0,3%
Michalovce (Nagymihály)	17,3% Šalá (Sellye)	4,8%	Mýjava (Miava)	0,3%
Stará Ľubovňa (Ótubló)	16,7% Nové Zámky (Újvár)	4,3%	Senec (Szenc)	0,2%
Lučenec (Losonc)	16,4% Banská Štiavnica (Selmecebánya)	4,3%	Trenčín (Trencsén)	0,1%
Bardejov (Bártfa)	15,2% Komárno (Komárom)	3,7%	Žilina (Zsolna)	0,0%

13 Atlas rómských komunití.

8. sz. táblázat folytatása

Poprad (Poprád)	14,7%	Topoľčany (Nagytopolcsány)	3,1%	Tvrdošín (Turdossin)	0,0%
Svidník (Felsővízköz)	14,6%	Nové Mesto nad Váhom (Vágújhely)	3,0%	Turčianske Teplice (Stubnyafürdő)	0,0%
Sobrance (Szobránc)	12,6%	Nitra (Nyitra)	3,0%	Považská Bystrica (Vágbeszterce)	0,0%
Stropkov (Sztropkó)	12,2%	Zlaté Moravce (Aranyosmarót)	2,8%	Námestovo (Námesztó)	0,0%
Prešov (Eperjes)	11,5%	Martin (Túrócszentmárton)	2,6%	Bytča (Nagybiccse)	0,0%
Zvolen (Zólyom)	10,6%	Ružomberok (Rózsahegy)	2,2%	Bratislava V. (Pozsony V.)	0,0%
Krupina (Korpona)	10,4%	Bánovce nad Bebravou (Bán)	1,9%	Bratislava IV. (Pozsony IV.)	0,0%
Veľký Krť (Nagykürtös)	9,9%	Košice IV. (Kassa IV.)	1,8%	Bratislava III. (Pozsony III.)	0,0%
Poltár (Poltár)	9,8%	Piešťany (Pöstvény)	1,8%	Bratislava II. (Pozsony II.)	0,0%
Humenné (Homonna)	9,7%	Hlohovec (Galgóc)	1,5%	Bratislava I. (Pozsony I.)	0,0%
Snina (Szinna)	9,2%	Skalica (Szakolca)	1,5%		
Medzilaborce (Mezőlaborc)	8,8%	Kysucké Nové Mesto (Kiszucájhely)	1,4%		

Ha a 2004-es kutatás adataira támaszkodunk, arányaiban jelentősen eltérő, de tendenciáiban hasonló képet kapunk. A romák által leginkább lakott 12 járásnak csak a sorrendje változik a két adatsor közt, ennyiben a két lista egymást erősíti. A romák legmagasabb arányát Nagyrőce esetén feltételezhetjük (45,5%), de további két járásban ez az arány 30 százalék felett, 10 járásban 20, 22 járásban pedig 10 százalék felett van, és a 79-ből csupán 41 járásban van 5 százalék alatt. Figyelemre méltó, hogy a rangsor első 28 helyén csak besztercebányai, kassai és eperjesi járásokat találunk, ami rokonságot mutat a népszámlálási adatokkal is. A lista másik végét jellemzően pozsonyi, zsolnai és trencsényi járások alkotják. Érdekes tény a kassai körzetek visszaesése: ennek oka egyértelműen az, hogy a felmérés a telepen lakó romákra koncentrál, Kassán viszont a roma populáció tömege panelházakban lakik. Hasonló a helyzet az eleve alacsony arányszámokat produkáló pozsonyi járásokkal is.

Ha a 2004-es adatokat csak a 2001-es népszámlálás alapján a magyarok által leginkább lakott járásokban nézzük, más „magasságban” ugyan, de megismétlődik a fent látott két csoportra való szétoszlás. A járások közül hétben 15 százalék feletti a romák aránya, a maradék nyolcban viszont 10 százalék alatti. (Az előző táblázatban a csoportokból kimaradó Losonc az első, Nagykürtös az utóbbi kategóriába került.) Az előzőekhez hasonló módon a nagy arányú roma népességgel rendelkező járások kivétel nélkül a Kassai és Besztercebányai kerületekben találhatóak.

9. táblázat. Telepeken lakó romák aránya a magyarlakta járásokban, 2004 (a 2001-es népszámlálási adatok teljes populáció bázisával számolva)

Járás	Magyarok aránya 2001 (%)	Romák aránya 2004 (%)	Romák aránya (járás rangsor)
Dunaszerdahely	83,3%	6,7%	32
Komárom	69,1%	3,7%	42
Rimaszombat	41,3%	28,3%	5
Galánta	38,6%	7,3%	31
Érsekújvár	38,3%	4,3%	40
Sellye	35,7%	4,8%	39
Rozsnyó	30,6%	26,9%	6
Tőketerebes	29,3%	22,2%	10

Járás	Magyarok aránya 2001 (%)	Romák aránya 2004 (%)	Romák aránya (járási rangsor)
Léva	27,9%	5,9%	35
Losonc	27,6%	16,4%	14
Nagykürtös	27,4%	9,9%	23
Nagyróce	22,0%	45,5%	1
Szenc	20,4%	0,2%	43
Kassa-vidék	13,2%	23,1%	9
Nagy Mihály	11,7%	17,3%	12

2. Romák és magyarok

A roma populáció számának meghatározásánál is nehezebb feladatra vállalkozunk, ha az ún. „magyar cigányok”, azaz a magyar anyanyelvű romák számáról és eloszlásáról akarunk beszélni. A 2001-es népszámlálás során ugyan érdeklődtek a megkérdezettek anyanyelvéről is, azonban a kép hasonló, mint az etnikai önbevallás esetén: a kisebbségi nyelvek jelentős alulreprezentációját feltételezhetjük.

A statisztikából kiderül, hogy a magát romának valló 89 920 lakos közül 59 174 jelölte meg a roma nyelvet anyanyelvként (65,8%); a fennmaradó mintegy egy harmad nagy része szlovák anyanyelvűként definiálta magát (22,8%), csaknem 9000 megkérdezett pedig magyarként (9,9%). Ez a „keresztbe jelölés” azonban a másik irányban is létező jelenség: 37 803 magát szlováknak valló állampolgár a roma nyelvet jelölte meg anyanyelvként (a szlovák populáció 0,8%-a) és hasonló a helyzet 2 018 magát magyarként definiáló megkérdezett esetében is (ez a szlovákiai magyarok kevesebb, mint 0,4%-a). Ennek értelmében összesen csaknem 100 000 szlovákiai állampolgár jelölte meg anyanyelvként a romát, ami 10 000 fővel több, mint a magukat romának vallók száma.

A nyelvi adatok alapján megengedhetjük magunknak azt a feltételezést, hogy a magukat romának vallókat és a roma anyanyelvű, de nem a roma etnikumhoz tartozó válaszadókat egyaránt a roma populációhoz sorolhatjuk. Ez a népesség összesen 130 194 főt tenne ki. Hasonló logikával a magyarul beszélő romák számát ugyan a népszámlálás 8 869 főre teszi, ehhez azonban a roma anyanyelven beszélő magyarok 2 018 fős populációját hozzáadva 10 887 főt kapunk. Ez azonban feltehetően jelentősen alulbecsüli a „magyar cigányok” számát, ezért más becslések használatára kényszerülünk.

10. táblázat. Szlovákia lakossága nemzetiség és anyanyelv szerint, 2001¹⁴

Anyanyelv	Nem	Nemzetiség											Összesen	
		Szlovák	Magyar	Roma	Ruszin	Ukrán	Cseh	Német	Lengyel	Horvát	Szorb	Egyéb		Ismeretlen
Szlovák	férfi	2 171 499	4 911	10 489	637	552	3 370	828	111	54	32	935	1 596	2 195 014
	nő	2 295 184	4 505	9 994	541	576	3 421	643	163	54	33	650	1 439	2 317 203
	össz.	4 466 683	9 416	20 483	1 178	1 128	6 791	1 471	274	108	65	1 585	3 035	4 512 217
Magyar	férfi	25 123	243 513	4 510	15	17	221	93	6	7	1	89	377	273 972
	nő	30 113	263 707	4 359	22	65	203	60	6	6	4	60	352	298 957
	össz.	55 236	507 220	8 869	37	82	424	153	12	13	5	149	729	572 929
Roma	férfi	19 101	1 024	30 060	9	9	48	1	0	0	0	10	162	50 424
	nő	18 702	994	29 114	8	10	41	0	0	0	0	4	151	49 024
	össz.	37 803	2 018	59 174	17	19	89	1	0	0	0	14	313	99 448
Ruszin	férfi	13 651	4	25 11 116	1346	21	0	0	0	0	1	25	72	26 261
	nő	15 234	11	15 11 635	1 650	24	0	2	0	0	14	61	28 646	
	össz.	28 885	15	40 22 751	2 996	45	0	2	0	1	39	133	54 907	
Ukrán	férfi	572	13	3 37 2 567	13	1	1	1	1	0	6	6	3 219	
	nő	770	23	1 46 3 773	5	1	7	0	0	0	15	19	4 660	
	össz.	1 342	36	4 83 6 340	18	2	8	0	0	0	21	25	7 879	
Cseh	férfi	3 348	165	43 17 11 15 599	32	9	1	3	1 206	309	20 743			
	nő	4 851	149	35 21 23 21 052	18	12	1	0	917	379	27 458			
	össz.	8 199	314	78 38 34 36 651	50	21	2	3	2 123	688	48 201			
Német	férfi	842	56	3 0 1 19 1 605	0	6	0	84	16	2 632				

14 Népszámlálási eredmények 2001. Tab. 156 Býnájice obyvatelstvo podľa národnosti, podľa materinského jazyka a pohlavia. Statistics.sk. http://www.statistics.sk/webdata/scitanie/def_sr/zostavy.html?okres=100000 Letöltve: 2009. december 1.

Anyanyelv	Nem	Nemzetiség											Összesen	
		Szlovák	Magyar	Roma	Ruszin	Ukrán	Cseh	Német	Lengyel	Horvát	Szerb	Egyéb		Ismeretlen
	nő	1474	69	1	0	2	52	2020	3	9	0	62	19	3711
	össz.	2316	125	4	0	3	71	3625	3	15	0	146	35	6343
Lengyel	férfi	142	5	0	1	2	4	0	641	0	0	6	12	813
	nő	282	6	0	2	3	7	1	1607	0	0	5	5	1918
	össz.	424	11	0	3	5	11	1	2248	0	0	11	17	2731
Horvát	férfi	90	5	0	0	0	1	0	0	424	17	13	5	555
	nő	110	6	0	0	0	3	2	0	306	0	3	3	433
	össz.	200	11	0	0	0	4	2	0	730	17	16	8	988
Szerb	férfi	18	1	0	0	0	1	0	0	3	254	23	7	307
	nő	21	0	0	0	0	0	0	0	0	76	7	0	104
	össz.	39	1	0	0	0	1	0	0	3	330	30	7	411
Egyéb	férfi	317	16	2	5	35	13	7	1	6	5	3720	80	4207
	nő	363	13	4	6	68	15	2	3	3	1	2622	38	3138
	össz.	680	29	6	11	103	28	9	4	9	6	6342	118	7345
Ismeretlen	férfi	6566	676	635	48	44	244	54	10	8	6	127	25950	34368
	nő	6481	656	627	35	60	243	37	20	2	1	82	23444	31688
	össz.	13047	1332	1262	83	104	487	91	30	10	7	209	49394	66056
Összesen	férfi	2241269	250389	45770	11885	4584	19554	2621	779	509	319	6244	28592	2612515
	nő	2373585	270139	44150	12316	6230	25066	2784	1823	381	115	4441	25910	2766940
	összesen	4614854	520528	89920	24201	10814	44620	5405	2602	890	434	10685	54502	5379455

Az 1980-as népszámlálási adatok szerint a romák mintegy 78,7 százaléka a szlovák, 20 százalék pedig a magyar etnikumhoz tartozónak vallotta magát. Vaňo úgy véli, ezek az arányok a kohorsz-elemzés eszközeit felhasználva a továbbiak szempontjából is relevánsak lehetnek, ugyanis mint fent láttuk, az akkori önbevallást döntő módon a válaszadó településén többségben lévő etnikai csoport mivolta befolyásolta, ez pedig változatlan maradt.¹⁵ Ennek megfelelően, és a korábbi 380 000 főre becsült roma populációt alapul véve 76 000 főre becsülhetnénk a reális szlovákiai „magyar cigány” populációt. A különbség a népszámlálási adatokhoz képest az eddigieknél is szembetűnőbb: a torzítást jelző szorzó itt csaknem hétszeres. Ennek okát abban kereshetjük, hogy az alulreprezentációra való nyomás immár kétoldalú: mind magyarként, mind romaként feltételezhető a megkérdezettek öncenzúrája, mivel a válaszadóknak *kétszeres kisebbségi* voltukat kell bevallaniuk („Nem csak roma, de még magyar is”, ill. „Nem csak magyar, de még roma is.”). Meg kell jegyezni azonban, hogy a demográfus nem anyanyelvről, csupán önbevallásról beszél: feltételezhetjük, hogy nem minden magyarul lakott településen élő roma beszéli a magyar nyelvet, ami egy kisebb érték felé mozdítja becslésünket. A szlovákok által lakott településeken magyarul tudó romák száma vélhetően töredékes.

Az 1980-as népszámlálási adatokra támaszkodva Gyurgyík bemutatja, hogy a romák aránya Dél-Szlovákia területén akkor a teljes népességben 4,7%-ot, a magyarok között azonban 7,2%-ot tett ki. Az adatok szerint három kivétellel az egyes járásokon belül is jelentősen nagyobb volt a romák aránya a magyarok közt, mint a teljes népességben.¹⁶

Az 1980-as adatok szerint tehát Dél-Szlovákia járaiba és a két nagyvárosba koncentráldott a roma populáció csaknem fele, mintegy 100.000 fő, akiknek a 40 százaléka mondta magát magyarnak. A két nagyvárost, Pozsony-vidéket és Nyitrát leszámítva a fennmaradó 13 járásban alig kevesebb mint 80 000 roma élt (a lakosság 6,8 százaléka), és közel fele (49%) vallotta magát magyarnak. Gyurgyík az 1980-as adatokat figyelembe véve úgy látja, a romák jelenlegi arányát a magyar nemzetiségűek között 12,5 százalékra, a magyar anyanyelvűek között 12,9 százalékra becsülhetjük, ezek alapján számuk pedig 65 000 és 74 000 közé eshet, azaz közvetlenül

¹⁵ Vaňo 2001. 11.

¹⁶ Gyurgyík László – Horváth István – Kiss Tamás: Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században*. Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest, 2010. 108.

a Vaňo-féle becstült adat alá.¹⁷ Megjegyeznénk, hogy a két legutóbbi adatsor vonatkozó oszlopainak összehasonlítása jól mutatja a 2001-es adatok reprezentativitásának problémáját is: bár nincs tudomásunk a roma populáció jelentős országon belüli átrendeződéséről, Galánta 6,7-szeresen, Dunaszerdahely 4,4-szeresen, Léva 4,1%-szeresen alulreprezentált a 2001-es mintában a húsz évvel korábbiakhoz képest, míg például Kassa-vidék és Tőketerebes csak kétszeresen. Ebből nyilvánvaló, hogy a 2001-es adatok hibája nem konstans mértékű, a regionális adatok használata ezért csak korlátozott magyarázó erővel és főleg korlátozott megbízhatósággal bír.

11. táblázat. A cigányok száma és aránya a teljes és a magyar népességben belül Dél-Szlovákia járásában 1980-ban¹⁸

	Össz- népesség	Magya- rok	Cigányok		Cigányok aránya	
			Össze- sen	Ebből magyar	A teljes népesség- ben	Magyarok közt
Rimaszombat	98 638	46 825	13 966	10 701	14,2	22,9
Losonc	95 557	22 893	8 542	4 584	8,9	20,0
Rozsnyó	85 622	22 465	10 823	2 860	12,6	12,7
Kassa vidék	99 227	10 312	9 796	1 303	9,9	12,6
Tőketerebes	117 643	45 801	10 422	4 449	8,9	9,7
Galánta	140 912	62 543	6 624	3 874	4,7	6,2
Léva	122 240	40 499	5 026	2 001	4,1	4,9
Dunaszerda- hely	104 096	91 452	4 572	4 005	4,4	4,4
Komárom	110 369	79 363	3 297	2 903	3,0	3,7
Nagykürtös	45 887	14 536	2 573	418	5,6	2,9
Érsektújvár	153 199	63 141	3 609	1 778	2,4	2,8
Pozsony vidék	144 129	10 312	3 139	288	2,2	2,8
Pozsony	380 259	18 731	3 910	458	1,0	2,4
Kassa	202 368	8 070	7 986	191	3,9	2,4
Nyitra	205 697	14 567	4 455	56	2,2	0,4
Dél-Szlovákia	2,105,843	551,510	98,740	39,869	4,7	7,2

¹⁷ Gyurgyík – Horváth – Kiss, i.m. 107–109.

¹⁸ Gyönyör i.m. 143–144.

12. táblázat. A romák 1980-as és 2001-es népszámlálás által mért arányainak járásonkénti összehasonlítása

Járás	Romák aránya 1980 (%)	Romák aránya 2001 (%)	Arány
Galánta	4,7	0,7	6,7
Dunaszerdahely	4,4	1,0	4,4
Léva	4,1	1,0	4,1
Érsekújvár	2,4	0,6	4,0
Losonc	8,9	2,8	3,2
Nagykürtös	5,6	1,8	3,1
Rimaszombat	14,2	4,7	3,0
Rozsnyó	12,6	4,7	2,7
Komárom	2,9	1,1	2,6
Tókterebes	8,9	4,4	2,0
Kassa-vidék	9,9	5,0	2,0

13. táblázat. Romák aránya a településeken élő magyarok aránya szerint, 2001¹⁹

Magyarok aránya	Romák aránya
90% – 100%	0,3%
80% – 89,9%	1,2%
70% – 79,9%	2,4%
60% – 69,9%	2,5%
50% – 59,9%	3,7%
40% – 49,9%	4,8%
30% – 39,9%	1,7%
20% – 29,9%	1,4%
10% – 19,9%	1,9%
5% – 9,9%	1,5%
0% – 4,9%	1,6%

¹⁹ Népszámlálási eredmények 2001. TAB. 115 *Bývajúce obyvatelstvo podľa pohlavia a podľa národnosti*. Adatbázis.

Ha azt vizsgáljuk, melyek azok a települések ahol a legtöbb roma él, a 2001-es adatok szerint azt találjuk hogy a 40% és 60% közötti arányú magyar populációval rendelkező településeken a romák aránya jóval nagyobb, mint a többi helyen; aránylag magas értékeket kapunk még 60% és 80% között. A 40% és 80% által határolt sávon kívül eső településeken a romák átlagos aránya is jóval alacsonyabb. Elképzelhető, hogy a vegyes településeken a roma identitás „felszabadultabban” jelenhet meg, azaz kisebb a nyomás a konformitás irányába. Másrészt ismét csak feltételezéseink lehetnek arról, az eltérő etnikai összetétel mennyiben befolyásolta az egyes településeken élők önbevallásának torzulását.

3. A roma lakosság struktúrája

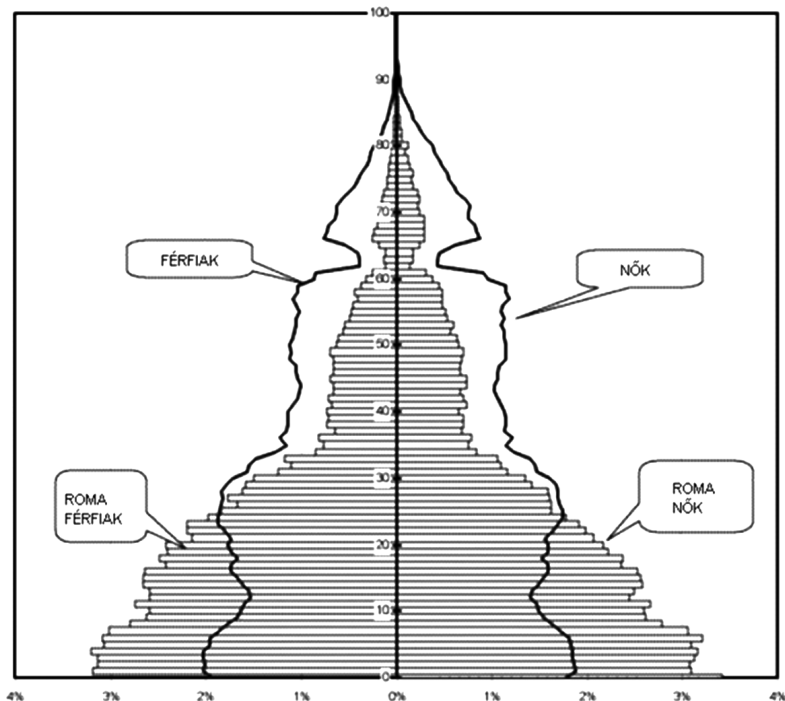
A továbbiakban a roma lakosság néhány alapvető demográfiai mutatójával foglalkozunk. Az adatok szűkösségének és megbízhatatlanságának okán azzal a feltételezéssel élünk, hogy a szlovák anyanyelvű és magyar anyanyelvű roma populáció demográfiai jellemzői nem térnek el egymástól rendszerszerűen, ezért a teljes roma populációra vonatkozó adatokat fogjuk vizsgálni. Ez a módszer javítja mind az elérhető adatok mennyiségét, mind azok vélt megbízhatóságát.

A 2001-es népszámlálási adatok szerint a roma etnikum az egyetlen olyan 1000 főnél többet számláló nemzetiség Szlovákiában, melynek több férfi, mint női tagja van.²⁰ Ez az adat már 1980-ban is jellemző volt az etnikai csoportra.²¹ Ennek oka abban kereshető, hogy mintegy 4 százalékkal több fiúgyermek születik, mint lány. Az arány csupán az ötvenedik életév körül fordul meg, afelett a nők kerülnek abszolút többségbe. Ez egyértelműen a roma férfiak alacsonyabb születéskor várható életartama miatt van.

²⁰ Az ezer fős kitételre három nemzetiség, a horvát, a szerb és a zsidó miatt van szükség. Ebben az esetben a férfiak többségi helyzetének oka feltételezhetően az, hogy a populációban többségben vannak a migránsok, azaz a nem Szlovákiában születettek.

²¹ Vaňo i.m. 9.

1. ábra. A roma populációk korfája az átlagos korfára vetítve, 1980²²

Jelentős az eltérés a romák és a többi etnikai csoport között a korcsoportok tekintetében is. Szlovákia nemzetiségei között a romák esetében a legnagyobb az ezer főre jutó kisgyermekek száma: a népszámlálási adatok szerint 1000 szlovákiai romából 144 négy év alatti életkorú, szemben a szlovákokra jellemző 52-vel. A kontraszt még nagyobb ha az adatot az 1000 magyarra jutó 41 hasonló korú gyerekekkel vetjük össze. A különbség a magyarok és szlovákok között is jelentős, ezt azonban a magyar lakosság elöregedése és a fiatalok identitásválasztása okozza, és aligha jelentkezik a magyar és szlovák anyanyelvű romák összehasonlításában.

²² Az 1980-as népszámlálási adatok alapján Vaňo i.m. 10.

14. táblázat. Szlovákia háztartásai gyerekszám, a családfő nemzetisége és a háztartás típusa alapján, 2001²³

Családfő nemzetisége	Háztartás formája	Háztartások eltartott gyerekszám alapján										Eltartott gyerekek összesen	Átlagos gyerekszám összesen	gyerekekkel
		0	1	2	3	4	5	6+	Összesen					
Szlovák	Teljes család	439169	219977	242589	67184	15933	4614	2803	992289	1012269	1,02	1,83		
	ebből: a nő aktív	199495	199851	230182	62899	14475	4003	2244	713149	941758	1,32	1,83		
	ebből: a nő nem aktív	239674	20146	12407	4285	1458	611	559	279140	70511	0,25	1,79		
Magyar	Csonka család	91251	75771	33347	6711	1360	405	252	209097	171744	0,82	1,46		
	Teljes család	63721	29473	27690	4645	854	288	203	126874	105013	0,83	1,66		
	ebből: a nő aktív	28041	26298	25582	4138	712	232	156	85159	94928	1,11	1,66		
Roma	ebből: a nő nem aktív	35680	3175	2108	507	142	56	47	41715	10085	0,24	1,67		
	Csonka család	12353	8251	3231	567	123	42	32	24599	17331	0,7	1,42		
	Teljes család	3905	2770	3238	2252	1374	747	829	15115	30926	2,05	2,76		
Összesen	ebből: a nő aktív	2404	2272	2657	1836	1038	559	603	11369	24193	2,13	2,70		
	ebből: a nő nem aktív	1501	498	581	416	336	188	226	3746	6733	1,8	3,00		
	Csonka család	1090	1351	869	429	213	95	102	4149	6427	1,55	2,10		
	Teljes család	523920	259250	280674	75877	18601	5764	3937	1168023	1177955	1,01	1,83		
	ebből: a nő aktív	236166	233876	264390	70340	16526	4869	3067	829234	1084682	1,31	1,83		
	ebből: a nő nem aktív	287754	25374	16284	5537	2075	895	870	338789	93273	0,28	1,83		
	Csonka család	108029	88553	38896	8102	1794	567	417	246358	203487	0,83	1,47		

²³ Népszámlálási eredmények 2001. Tab. 456 Cenzové domácnosti rodinné podľa počtu zápisných detí, podľa národnosti osoby na čele domácnosti a podľa druhu domácnosti. Statistics.sk. http://www.statistics.sk/webdata/scitanie/def_sr/zostavy.html?okres=100000
Letöltve: 2009. december 1.

Meglátásainkat a családonkénti átlagos gyerekszámra vonatkozó mérés is alátámasztja: a romák esetében a teljes családokra átlagosan 2,76, a csonka családokra 2,10 gyermek jut, ami jelentősen magasabb a szlovákokra (1,83, illetve 1,46) és a magyarokra (1,66 és 1,42) jutó adatoknál. Nincs jelentős eltérés a csonka családokban felnövő gyerekek arányában a három nemzetiség közt: a szlovákoknál ez 7,8%, a magyaroknál 7,6%, a romáknál pedig az ennél némileg nagyobb 9,4%. Ennél nagyobb az olló viszont az olyan gyermekek arányában, akik egy gazdaságilag nem aktív édesanyát tartalmazó családban nőnek fel: a szlovák gyermekek csupán 6, a magyaroknak pedig 8,2 százaléka mondhatja ezt el, szemben a romák 18 százalékaival.

15. táblázat. Eltartott gyerekek eloszlása nemzetiségenként és családtípusonként²⁴

Családtípus	Szlovák	Magyar	Roma
Teljes család	85,5%	85,8%	82,8%
ebből: a nő aktív	79,5%	77,6%	64,8%
ebből: a nő nem aktív	6,0%	8,2%	18,0%
Csonka család	14,5%	14,2%	17,2%
Összesen	100%	100%	100%

A roma korfa alsó részének kiterjedése egészen mintegy 30 éves korig meghaladja a szlovák és magyar korfáét, azaz az 1000 főre jutó, adott korcsoporthoz tartozók aránya minden öt éves kohorszban nagyobb. Hasonlóan drámai a korfa összeszűkülése 40 év felett: a 30 és 40 közötti tíz évre jutók nemzetiségek közti relatív kiegyensúlyozottsága után 40 felett a romák hirtelen „elfogynak”: míg 1000 szlovákra 39 személy 60 és 64 év közötti, a magyar közül pedig 51, a romák esetében ez a szám mindössze 13. Míg 1000 szlovák közül 18 tartozik a 80 év feletiek kategóriájába, ugyanennyi magyar közül pedig 25, a romák közül csak kettő. Ez a különbség két fő faktornak tudható be: a romák magas természetes szaporulatának és alacsonyabb várható élettartamának.

²⁴ U.o.

16. táblázat. 1000 főre jutó lakosok száma korcsoport és nemzetiség szerint²⁵

Korcsoport	Szlovák	Magyar	Roma	Ruszin	Ukrán	Cseh	Német	Horvát	Szerb
0-4	52	41	144	23	14	7	20	19	18
5-9	64	48	126	31	23	12	23	24	62
10-15	76	61	117	40	35	27	39	42	44
15-19	84	71	107	44	43	33	34	43	67
20-24	89	76	93	55	53	41	48	42	53
25-29	81	75	86	55	74	55	42	47	48
30-34	67	66	71	52	80	67	43	72	83
35-39	70	73	66	68	97	82	57	79	131
40-44	74	80	57	76	103	85	56	94	147
45-49	76	85	44	78	97	110	69	101	120
50-54	63	68	31	84	92	121	65	90	90
55-59	46	58	17	67	63	99	85	73	32
60-64	39	51	13	73	55	77	84	72	44
65-69	36	46	10	79	52	67	95	42	16
70-74	32	41	7	72	44	55	100	48	7
75-79	25	31	4	56	42	32	70	40	21
80+	18	25	2	41	26	23	59	39	7
Ismeretlen	8	4	5	7	7	8	13	34	9
Összesen	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000

²⁵ Népszámlálási eredmények 2001. Tab. 155 Bývajice obyvateľstvo podľa národnosti a podľa pohlavia, pä ročných vekových skupín a štátnej príslušnosti. Statistics.sk. http://www.statistics.sk/webdata/scitanie/def_sr/zostavy.htm#Fokres=100000 Letöltve: 2009. december 1.

Tanulmányában hasonló folyamatokat lát Vaňo is, számítása szerint a nem-roma populáción belül a 15 év alatti gyerekek aránya 17%, a romák esetében azonban ez ennek több mint duplája (37%). Ezzel szemben a roma népességnek csak mintegy 2 százaléka áll 60 éven felüliekből, szemben a nem-romák 12,2%-os arányával.

17. táblázat. Romák becült száma Szlovákiában korcsoportonként, 2001

<i>Korcsoport</i>	<i>Férfi</i>	<i>Nő</i>	<i>Összesen</i>
0–4	20 552	19 695	40 247
5–9	25 650	24 597	50 247
10–14	25 282	24 278	49 560
15–19	22 826	21 896	44 722
20–24	18 210	17 617	35 827
25–29	16 504	16 409	32 913
30–34	14 687	14 178	28 865
35–39	13 812	13 279	27 091
40–44	11 609	10 872	22 481
45–49	8 516	8 395	16 911
50–54	5 360	5 616	10 976
55–59	2 768	3 531	6 299
60–64	2 003	3 007	5 010
65–69	1 342	2 529	3 871
70–74	710	1 728	2 438
75–79	296	879	1 175
80–84	61	204	265
85+	12	40	52
Összesen	190 200	188 750	378 950

A foglalkoztatással kapcsolatosan minden tekintetben az új népszámlálási adatokra vagyunk szorulva, mivel az 1980-as adatsor még a rendszerváltás előtt született. Akkor a szlovák nemzetiségű romák 33,8, a magyar nemzetiségű romák 38 százaléka volt aktív kereső, miközben a szlovák nemzetiségű lakosság 49,7, illetve a magyarok 48,5 százaléka mondhatta el magáról ugyanezt.²⁶ A romák és nem-romák közti eltérés a foglalkoztatásban az azóta eltelt években minden bizonnyal tovább nőtt.

²⁶ Gyönyör 1989. 144.

18. táblázat. Szlovákia lakossága gazdasági aktivitás, nemzetiség és nemek szerint, 2001²⁷

GAZDASÁGI AKTIVITÁS	GAZDASÁGI AKTIVITÁS										Szerb
	Szlovák	Magyar	Roma	Ruszin	Ukrán	Cseh	Német	Lengyel	Horvát	Szerb	
Gazdaságilag aktív	2375057	268044	39329	11098	6349	25948	2263	1725	488	282	
%	51,5%	51,5%	43,7%	45,9%	58,7%	58,2%	41,9%	66,3%	54,8%	65,0%	
- ebből: anyaságin	118529	12000	3473	293	320	1028	50	75	8	2	
%	2,6%	2,3%	3,9%	1,2%	3,0%	2,3%	0,9%	2,9%	0,9%	0,5%	
- ebből: munkanélküli	450391	68858	29673	1895	1172	3879	300	338	60	59	
%	9,8%	13,2%	33,0%	7,8%	10,8%	8,7%	5,6%	13,0%	6,7%	13,6%	
- ebből: dolgozó nyugdíjas	60564	6538	252	259	156	1638	245	35	31	4	
%	1,3%	1,3%	0,3%	1,1%	1,4%	3,7%	4,5%	1,3%	3,5%	0,9%	
- ebből: otthoni segítő	1951	307	11	3	6	40	5	4	0	2	
%	0,0%	0,1%	0,0%	0,0%	0,1%	0,1%	0,1%	0,2%	0,0%	0,5%	
- ebből: ténylegesen aktív	1743622	192329	5920	8648	4695	19363	1663	1273	389	215	
%	37,8%	36,9%	6,6%	35,7%	43,4%	43,4%	30,8%	48,9%	43,7%	49,5%	
Nem dolgozó nyugdíjas	851961	124100	6397	9103	2810	13789	2227	562	223	38	
%	18,5%	23,8%	7,1%	37,6%	26,0%	30,9%	41,2%	21,6%	25,1%	8,8%	
Egyéb független	49596	7155	1578	159	119	394	72	29	21	16	
%	1,1%	1,4%	1,8%	0,7%	1,1%	0,9%	1,3%	1,1%	2,4%	3,7%	
Eltartott	1338240	121229	42616	3841	1536	4489	843	286	158	98	
%	29,0%	23,3%	47,4%	15,9%	14,2%	10,1%	15,6%	11,0%	17,8%	22,6%	
Összesen	4614854	520528	89920	24201	10814	44620	5405	2602	890	434	
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

27 Népszámlálási eredmények 2001. Tab. 157 *Bývajúcece obyvateľstvo podľa národnosti, podľa najvyššieho skončeného stupňa školského vzdelania, stupňa ekonomickej aktivity, spoločenskej skupiny, odvetvia národného hospodárstva a podľa pohlavia*. Statistics.sk. http://www.statistics.sk/webdata/scitanie/def_si/zostavy.html?okres=1000000 Letöltve: 2009. december 1.

19. táblázat. Gazdaságilag aktív romák tevékenységi terület szerint, 2001²⁸

Gazdasági terület	Szám szerint	%
Mezőgazdaság, vadászat	1781	4,5%
Erdészet, fakitermelés	410	1,0%
Halászat, haltenyésztés	0	0,0%
Bányászat	150	0,4%
Ipari termelés	3812	9,7%
Áram-, gáz- és víztermelés	158	0,4%
Építőipar	2088	5,3%
Kis- és nagykereskedés szerelés	622	1,6%
Hotelek és éttermek	313	0,8%
Szállítás, raktározás	505	1,3%
Pénzpiac és biztosítások	12	0,0%
Ingatlanpiac, kölcsönök, K+F	318	0,8%
Közigazgatás, államvédelem, szoc.ellátás	2580	6,6%
Oktatás	296	0,8%
Egészségügy, szoc.gondoskodás	346	0,9%
Más szolgáltatás	2510	6,4%
Háztartásbeli	0	0,0%
Külföldi szervezetek és szövetségek	8	0,0%
Ismeretlen	23420	59,5%
Összesen	39329	100,0%

A 2001-es népszámlálási adatok alapján a gazdaságilag aktív romák aránya jelentősen, mintegy 8 százalékkal kisebb mint a szlovák és magyar népesség hasonló adatai. A valódi képet azonban jelentősen árnyalja, hogy míg a szlovák populáció esetében a munkanélküliek aránya a teljes népesség 9,8, a magyaroknál pedig 13,2 százalékát

²⁸ Népszámlálási eredmények 2001. *Tab. 157 Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, podľa najvyššieho skončeného stupňa školského vzdelania, stupňa ekonomickej aktivity, spoločenskej skupiny, odvetvia národného hospodárstva a podľa pohlavia.* Statistics.sk. http://www.statistics.sk/webdata/scitanie/def_sr/zostavy.html?okres=100000
Letöltve: 2009. december 1.

teszi ki, addig a romák esetében ez az arány 33 százalék.²⁹ Másképpen fogalmazva, míg a gazdaságilag aktív szlovákok 73,4 százaléka tartozik a ténylegesen aktívak³⁰ közé, a magyaroknak pedig 67,3 százaléka, a romáknak mindössze 15,1 százaléka esik ebbe a kategóriába. Azaz, amellett hogy a roma populáció csaknem fele gazdaságilag függő (javarészt eltartott gyerekek), valamint 7% nyugdíjas, 33% munkanélküli, 4% pedig anyaságin van, a populációnak mindössze 6,6 százalékaról mondható el, hogy ténylegesen aktív.

Némileg árnyaltabb képet kapunk, ha a foglalkoztatás szektorait tekintjük át. Ebben az esetben a fentivel azonos forrásból származtatott adatsor szerint a gazdaságilag aktív romák legnagyobb arányban az ipari termelésben foglalkoztatottak (9,7%), ezt követik a közigazgatásban és a szociális ellátórendszerben dolgozók (6,6%), az építőipar (5,3%) és mezőgazdaság (4,5%). Ezen adatok szerint a gazdaságilag aktív romák valamivel több, mint 40 százaléka része a nemzetgazdaság valamely szektorának, a többiek az „ismeretlen” kategóriába esnek. Az adatok közti eltéréseket egyértelműen a munkanélküliként megjelölt réteg egyes kategóriákba való statisztikai besorolása okozza.

4. Romák és oktatás

A szlovákiai roma népességnek a fentiekben bemutatott alacsony mértékű foglalkoztatási arányát gyakran a romák többségének alacsony iskolai végzettségével magyarázzák. Annak ellenére, hogy a romák egyik legnépesebb korcsoportját épp az iskolaköteles korú gyermekek alkotják – 2001-ben 36 718 –, a rendelkezésre álló nemzetközi kutatási adatok szerint³¹ a romák által is látogatott iskolák nincsenek felkészülve arra, hogy iskolai sikerességüket elősegítsék. Így a roma gyermekek hat évesen megkezdik ugyan iskolai életútjukat, de ez a nem-roma tanulókéhoz képest, sok esetben lényegesen korábban megszakad.

²⁹ Vélhetően a magyarokra vonatkozó adatot a szlovákokhoz képest részben torzítja (növeli) a benne foglalt, a szlovákokhoz képest nagyobb arányú roma válaszadó.

³⁰ Ezt az adatot a gazdaságilag aktívak számából képeztük a munkanélküliek, anyaságin lévők, dolgozó nyugdíjasok és otthoni segítők levonása után.

³¹ Lásd. pl. *Still separate, still unequal, Violations of the right to education of Romani children in Slovakia*. Amnesty International, 2008.

A 2001-es népszámlálási adatok szerint, a roma népesség mintegy 3,7 százaléka semmilyen iskolai végzettséggel sem rendelkezik, 4,7 százalékuk végzettségéről pedig nem rendelkezünk adatokkal. A szlovák és roma populáció végzettségének összehasonlítása egyértelműen rámutat arra, hogy míg a szlovák nemzetiségű lakosok több, mint háromnegyede az alapfokúnál magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik, addig a roma népesség szinte ugyanekkora hányadának (76,7%) legmagasabb iskolai végzettsége mindössze általános iskolai.

20. táblázat. Szlovák és roma populációk végzettségének összehasonlítása, 2001³²

Végzettség	<i>Roma</i>	<i>Szlovák</i>
Alapfokú	76,75%	24,69%
Szakiskolai	12,41%	29,85%
Középfokú	2,05%	33,44%
Felsőfokú	0,33%	10,35%
Nincs	3,69%	0,30%
Ismeretlen	4,77%	1,37%
Összesen	100%	100%

Ha ezen arányokat számszerűsítjük, s kiegészítjük a magyar nemzetiségű populáció adataival, akkor arra a megállapításra juthatunk, hogy a szlovák és a magyar lakosságtól eltérően a roma népesség töredéke járt csupán érettségit adó középiskolába, egyetemi végzettséget (BA, MA, PhD) pedig a 2001-es adatok szerint, mindössze 174-en szereztek.

Az Európa Tanács Emberjogi Főbiztosának 2006-ban közzétett adatai szerint, Szlovákiában, az adott iskolaévben, a roma gyermekek mindössze 3 százaléka végzett középiskolát, és 8 százaléka jutott be középfokú szakmunkásképző technikumba³³.

³² Népszámlálási eredmények 2001, 156. táblázat alapján.

³³ *A tale of two schools: segregating Roma into special education in Slovakia*. Amnesty International Publications, 2008. p. 11. <https://www-secure.amnesty.org/en/library/info/EUR72/007/2008/en> Letöltés dátuma: 2010. június. 19.

21. táblázat. A legmagasabb iskolai végzettség nemzetiségi hovatartozás szerint, 2001³⁴

<i>Legmagasabb iskolai végzettség</i>	<i>Szlovák</i>	<i>Magyar</i>	<i>Roma</i>
Általános iskola	907 115	158 693	40 831
Szakisola	914 476	120 521	5 925
Szaktunakásképző technikum	182 109	13 867	1 017
Érettségít adó szaktunakásképző technikum	231 181	16 107	378
Szakközépiskola	783 055	67 277	508
Gimnázium	214 118	31 634	202
Egyetem - BA	15 636	1 466	27
Egyetem - MA	343 950	21 087	128
Egyetem - PhD	20 589	1 099	19
Iskolai végzettség nélküli	10 978	1 890	1 963
Iskolai végzettségéről nincs adat	50 129	4 045	2 204
Iskolaköteles korú gyermekek	941 518	82 842	36 718
Összesen	3 042 550	520 528	89 920

Milan Olexa 2008-ban publikált elemzése,³⁵ amely összehasonlítja Szlovákia összlakosságának 1991-es és 2001-es iskolázottsági mutatóit, arra enged következtetni, hogy annak ellenére, hogy az 1991-es állapothoz képest az egész országra vonatkoztatva nőtt a csak általános iskolai végzettséggel rendelkezők száma,³⁶ abban a három kerületben, ahol a roma lakosság túlnyomó többsége él, nőtt a szakmaszerzőké és a középfokú végzettséggel rendelkezőké.

³⁴ Népszámlálási eredmények 2001. TAB. 157 Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, podľa najvyššieho skončeného stupňa školského vzdelania, stupňa ekonomickej aktivity, spoločenskej skupiny, SODB 2001 odvetvia národného hospodárstva a podľa pohlavia. http://www.statistics.sk/webdata/scitanie/def_sr/Data/100000/Z157A_100000.pdf Letöltve: 2010. június 13.

³⁵ Milan Olexa: Vzdelanostná štruktúra obyvateľstva SR podľa scítania obyvateľov, domov a bytov. In: *Forum Statisticum Slovacum*, 2008/1. 52–58. <http://www.ssd.sk/casopis/archiv/2008/fss0108.pdf>

³⁶ Míg 1991-ben a csupán általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya 21% volt, addig 2001-ben ez az arány meghaladta a 28%-ot. Szakiskolát végzetek aránya 1991-ben 19%, 2001-ben 17,5%. i.m. 58.

22. táblázat. A legmagasabb iskolai végzettség alakulása 1991–2001, Szlovákia három kerületében³⁷

Legmagasabb iskolai végzettség	Besztercebányai kerület		Eperjesi kerület		Kassai kerület	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001
Általános iskola	31,5	23,2	28,7	21,8	28,0	20,9
Szakiskola	17,16	20,9	19,3	17,0	17,9	15,1
Szaktanulmányok technikum	2,4	1,3	1,3	5,3	2,1	6,4
Érettségit adó szaktanulmányok	1,8	5,0	1,8	5,2	1,7	4,1
Szakközépiskola	13,6	16,1	12,3	14,6	13,9	16,4
Gimnázium	2,8	4,2	2,7	4,0	3,5	5,2
Felsőfokú szakképzés	0,1	0,5	0,1	0,4	0,1	0,5
Egyetem	5,0	7,0	4,4	6,1	5,6	7,5
Iskolai végzettség nélküli	0,7	0,4	0,9	0,2	0,7	0,5
Iskolai végzettségéről nincs adat	0,8	2,0	0,5	1,3	0,8	1,9
Iskolaköteles korú gyermekek	23,8	19,4	28,0	24,2	25,6	21,5
Összesen	100	100	100	100	100	100

Ez a növekedés annak ellenére következett be, hogy a korai iskola-elhagyók és az évismétlő tanulók száma még mindig e három kerületben a legmagasabb Szlovákiában. A 2008–2009-es tanév évismétlési arányainak kerületi bontása egyértelműen rávilágít a nyugat-szlovákiai és kelet-szlovákiai területek tanulóinak iskolai sikeressége közötti nagyfokú különbségre: míg a pozsonyi kerületben az évismétlőknek a tanulói összlétszámhoz viszonyított aránya mindössze 1 százalék, addig ez a kassai kerületben több mint 6 százalék. Ráadásul, ha csak az alsó tagozatos tanulók évismétlési arányaira fókuszálunk, akkor a pozsonyi és a kassai kerület adatai között, több mint nyolcszoros különbséget találunk³⁸.

³⁷ Milan Olexa i.m. 55–56., 3. táblázat.

³⁸ 1–4 évf. pozsonyi kerület: évismétlő 108 tanuló, a tanulói összlétszám 0,63 %-a, kassai kerület: évismétlő 2722 tanuló, a tanulói összlétszám 8,45 %-a. *Ústav informácií a prognóze školstva*, (Oktatásügyi Előrejelzések Intézete) Statisztikai évkönyv, 2008–2009. <http://www.uips.sk/prehlady-skol/statisticka-rocenka---zakladne-skoly> Tab. 10–11.

23. táblázat. Az évismétlő tanulók aránya Szlovákia kerületeiben a 2008–2009-es tanévben³⁹

<i>Kerület</i>	<i>Teljes tanulószám</i>	<i>Évismétlők száma (1–9 évf.)</i>	<i>%</i>
Pozsonyi	34 302	351	1,0
Nagyszombati	33 793	586	1,39
Trencsényi	43 791	336	0,77
Nyitrai	40 852	864	1,69
Zsolnai	59 494	479	0,81
Besztercebányai	43 662	1 693	3,38
Eperjesi	74 119	2 554	3,42
Kassai	61 460	4 076	6,16

A 2008–2009-es iskolai adatoknak a tanulók nemzetiségi hovatartozása szerinti bontása ismét a 2001-es népszámlálási adatokban tapasztalt, a romák alulreprezentáltságát tükrözik. A vizsgált tanévben a több mint 420 000 általános iskolás közül mindössze 1245 roma tanulót jelöltek. Mivel, a jelen tanulmányban korábban bemutatott, a roma népesség számát meghatározni szándékozó becslések alapján egyértelműen feltételezhető, hogy ennél sokkal nagyobb számban vannak jelen a közoktatásban roma tanulók,⁴⁰ így kijelenthetjük, hogy mind a szlovák, mind a magyar nemzetiségűként regisztrált tanulók között nagyszámban lehetnek magukat „nem hivatalosan” romának vallók.

Szlovákiában a hivatalos adatok szerint⁴¹ a 2008–2009-es tanévben mindössze egy közoktatási intézményben folyt szlovák-roma kéttan nyelvű oktatás – a körmöcbányai gimnáziumban –, magyar-roma tanítási program pedig egy intézményben sem volt. Így a magyar nemzetiségű roma tanulók többsége feltehetően Dél-Szlovákia magyar tanítási nyelvű általános iskoláiban tanul, amelyek száma a tavalyi tanévben összesen 231 volt, közülük 115 kilenc-évfolyamos és 116 csak alsó tago-

³⁹ *Ústav informácií a prognóz školstva*. i.m. Tab.10–11.

⁴⁰ A tanulmány 17. táblázatában bemutatott becslés szerint, feltehetően több mint 90 000 roma iskoláskorú gyermekkel számolhatunk.

⁴¹ *Ústav informácií a prognóz školstva* (Oktatásügyi Előrejelzések Intézete) iskola-kereső számítógépes adatbázisa szerint. http://www.uips.sk/výber_škôl_podľa_kritérií · *Ústav informácií a prognóz školstva*.htm

zatot működtető.⁴² Szlovák-magyar kéttannyelvű program szerinti oktatás 36 iskolában valósult meg.

24. táblázat. Tanulók száma nemzetiségi hovatartozás szerint Szlovákia kerületeiben a 2008–2009-es tanévben⁴³

Kerület	Összes tanuló	szlovák	cseh	magyar	ukrán	ruszin	lengyel	német	roma	egyéb
Pozsonyi	34 707	33 628	52	773	22	4	6	19	5	198
Nagyszombati	42 084	32 259	61	9 577	6		5	3	110	63
Trencsényi	43 743	43 614	72	6	3	1	2	8	2	35
Nyitrai	50 949	38 853	48	11 830	4		3	5	145	61
Zsolnai	59 442	59 333	47	6	4		5	4	12	31
Besztercebányai	50 056	42 676	35	7 229	18	3	5	9	50	31
Eperjesi	74 718	74 029	55	6	158	175	6	4	261	24
Kassai	66 029	59 538	55	5 652	35	8	3	11	660	67
Összesen	421 728	383 930	425	35 079	250	191	35	63	1 245	510

E fenti gondolatmenet ellenőrzéseképp Gyönyör Józsefnek az 1980-as adatok alapján készített a dél-szlovákiai járásokban lakó romák arányát meghatározni próbáló javaslatai,⁴⁴ a 2001-es népszámlálási adatokra építő roma korfa,⁴⁵ valamint a 2008–2009-es tanév hivatalos adatai⁴⁶ alapján próbáljuk megbecsülni, hogy a dél-szlovákiai járások állami fenntartású általános iskoláinak magyar nemzetiségűként jegyzett tanulói között, hány roma lehet. A becslés során a roma népesség iskolaköteles korú csoportjának, azaz a 6–16 éves kohorsznak az arányait vesszük figyelembe, amely a teljes roma populáció 26,1 százalékát teszi ki.⁴⁷

⁴² Ústav informácií a prognóz školstva, (Oktatásügyi Előrejelzések Intézete) Počet základných škôl podľa vyučovacieho jazyka. (Az alapiskolák száma tanítási nyelvek szerint.) Tab. 2.š.

⁴³ Ústav informácií a prognóz školstva. i.m. Tab.13.

⁴⁴ Gyönyör, 1989. 143–144. Lásd részletesebben, jelen tanulmányban (11. táblázat.)

⁴⁵ Lásd. jelen tanulmány 10.o.

⁴⁶ Ústav informácií a prognóz školstva. i.m.

⁴⁷ Ez az adat egy becslést számítás alapján jött ki, melyben a 2001-es népszámlálási adatok járási lebontása és a magyar romák fent is idézett aránybecslése alapján meghatároztuk a magyar romák járásonként lehetséges populációját. A 2001-es népszámlálás

25. táblázat. A roma tanulók száma és becslt száma
Dél-Szlovákia járásaiban a 2008–2009-es tanévben⁴⁸

Járás	Összes tanuló (állami iskola)	Ebből			Feltehetően roma (becslt adat)
		Szlovák	Roma	Magyar	
Rimaszombat	6 938	3 299	9	3 556	3 645
Losonc	5 848	3 995	16	1 826	2 229
Rozsnyó	5 403	4 057	283	1 053	2 825
Kassa vidék	10 361	9 297	285	972	2 557
Tóketerebes	9 520	7 064	56	2 373	2 720
Nagykürtös	3 481	2 857	1	610	672
Galánta	7 372	4 984	0	2 368	1 729
Léva	8 436	6 761	12	1 638	1 312
Dunaszerdahely	9 068	1 727	107	7 200	1 193
Komárom	7 496	2 127	77	5 261	861
Érsekújvár	10 624	7 091	47	3 471	942
Pozsony vidék	3 994	3 939	0	26	819
Pozsony	17 182	16 472	5	294	1 021
Kassa	16 649	16 321	10	206	2 084
Nyitra	11 866	11 505	0	325	1 163
Dél-Szlovákia	131 626	101 492	908	29 353	25 772

A fenti táblázatban közölt, a roma tanulók becslt adatai és az állami, normál tantervű intézményekben tanuló diákok nemzetiségi hovatartozását jegyző hivatalos adatok, ezen belül a magyar nemzetiségű tanulók létszámára vonatkozóak között több esetben negatív eltérés tapasztalható. Negatív eltérés alatt ebben az esetben azt értjük, hogy számszerűen kevesebb magyar nemzetiségű tanulót regisztrálnak hivatalosan, mint az ezekből az adatokból (is) származtatott, magyar nemzetiségű roma tanulóknak az egyes járásokra vetített becslt száma. Ezek a negatív eltérések

során létrehozott roma korfa alapján megbecsültük az iskolás-korú magyar romák arányát (26.1%), feltételezve a korfa viszonylagos homogenitását a különböző nemzetiségű szlovákiai romák között. Ezt az arányszámot a járási adatokkal megszorozva jutottunk el a végső becslt iskolás korú magyar roma populációkhoz.

⁴⁸ Gyönyör 1989. 143–144.

a kelet-szlovákiai kerületekben található járásokban, valamint a dél-szlovákiai régió három nagyvárosának (Pozsony, Nyitra, Kassa) és azok külterületeinek esetében tapasztalhatók. Épp azokban a kerületekben és nagyvárosokban (illetve azok környékén), amelyekben az oktatási statisztikák, valamint nemzetközi jelentések⁴⁹ adatai szerint, a roma tanulók a speciális iskolákban túlréprezentáltak. A roma tanulók jelentős hányadának sajátos nevelési igényűvé nyilvánítása Kelet-Szlovákiában általános jelenség, csak úgy, mint a nagyvárosokban.

Ha megnézzük, a 2008–2009-es tanévnek a speciális iskolákban és többségi intézmények speciális osztályaiban tanuló gyermekek számát, akkor a fentiekben felsorolt kerületekben a sajátos nevelési igényű tanulók száma jóval magasabb, mint az ország többi régiójában. A vizsgált tanévben az egész országban – az állami, a magán, és az egyházi fenntartású speciális intézményekben és osztályokban – összesen 35 449 tanuló járt. Ennek a tanulószámnak a túlnyomó többsége, 25 225 tanuló, a három kelet-szlovákiai kerületből és a nagyvárosi zónákból került ki.

26. táblázat. Speciális iskolában és többségi iskolák speciális osztályaiban tanuló sajátos nevelési igényű tanulók száma Szlovákia kerületeiben, iskolafenntartó szerint, a 2008–2009-es tanévben

Kerület	Állami		Magán		Egyházi		Összesen
	Spec.isk.	Spec.o.	Spec.isk.	Spec.o.	Spec.isk.	Spec.o.	
Pozsonyi	3 197	591	219	0	0	0	4 007
Nagyszombati	2 078	394	18	0	0	0	2 490
Trencséni	1 399	303	0	0	0	29	1 731
Nyitrai	2 251	953	76	0	0	0	3 280
Zsolnai	2 001	616	51	0	55	0	2 723
Besztercebányai	3 631	1 097	24	16	0	26	4 794
Eperjesi	4 770	3 771	122	0	278	70	9 011
Kassai	4 646	2 579	49	0	55	84	7 413
Összesen	23 973	10 304	559	16	388	209	35 449

⁴⁹ Lásd. *A tale of two schools segregating Roma into special education in Slovakia*. Amnesty International Publications, 2008. p. 11. <https://www-secure.amnesty.org/en/library/info/EUR72/007/2008/en>, illetve: <http://www.governance.sk/assets/files/Interface%20spravodaj%20002.html>

A magyar nemzetiségű roma tanulók becsült számának, és a sajátos nevelési igényűvé nyilvánítás hétköznapi gyakorlatának ellenőrzésére ad módot, a rozsnyói magyar tanítási nyelvű általános iskola 2008–2009-es tanévben kifejtett oktató-nevelő munkájáról készült beszámolóban⁵⁰ található adattábla, az iskola tanulóinak nemzetiségi arányairól. A rozsnyói Fábry Zoltán Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola, amely 2010. szeptemberében ünnepli megalakulása 60. évfordulóját, jelenleg 217 tanulóval és 24 főállású pedagógussal működik. Az iskolában működő osztályok száma 13.⁵¹

Az iskola vezetése által készített beszámolóban foglaltak szerint az iskola alsó tagozatán tanulók kb. 77–78 százaléka roma,⁵² míg ez az arány a felső tagozaton 66 százalék. A halmozottan hátrányos helyzetű tanulók száma az adott tanév végén, az egész iskolára vonatkoztatva elérte a 143 főt.

27. táblázat. A rozsnyói Fábry Zoltán Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola tanulóinak nemzetiségi hovatartozása és szociális helyzete a 2008–2009-es tanév elején és végén⁵³

Évfolyam	Tanulószám	Tanév elején				Tanév végén				
		Ebből		Tanulók		Ebből		Tanulók		
		Roma tanuló	%	Hátrányos helyzetű	%	Roma tanuló	%	Hátrányos helyzetű	%	
1. – 4.	97	75	77,3	66	68	99	77	78	68	68,6
5. – 9.	115	76	66	63	55	115	76	66	75	65,2
Össz.	212	151	71,2	129	61	214	153	71,5	143	67

Az iskolában eltérő tanterv szerint tanító speciális osztály is megtalálható, valamint több sajátos nevelési igényűvé nyilvánított tanuló a normál tantervű osztályokban, integrálva tanul. A már idézett oktatási-nevelési beszámoló adatai szerint az intézményben a 2008–2009-es

⁵⁰ Správa o výchovno-vzdelávacej činnosti základnej školy za školský rok 2008–2009. Základná škola Z.Fábryho s vyučovacím jazykom maďarským, Komenského 5, Rožňava. http://www.zsfabrv.sk/SPRAVA/2008_2009/sprava.htm Letöltés dátuma: 2010. június 16.

⁵¹ <http://www.zsfabrv.sk/ISKOLANK/ISKOLANK.htm> Letöltés dátuma: 2010. június 21.

⁵² A roma tanulók számának becslése egyrészt tanulói önbesoroláson, másrészt az osztályfőnökök tanulói besorolásán nyugszik.

⁵³ http://www.zsfabrv.sk/SPRAVA/2008_2009/sprava.htm Letöltés dátuma: 2010. június 20.

tanévben 21 sajátos nevelési igényű tanuló tanult, akik közül 8 elkülönített, csökkentett tananyagterheléssel oktató speciális osztályba járt.

28. táblázat. A rozsnyói Fábry Zoltán Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola évfolyam és osztálybontása, és a sajátos nevelési igényű tanulók száma és osztályba sorolása a 2008–2009-es tanév kezdetén és végén⁵⁴

Évfolyam és osztály	Tanulók száma		Sajátos nevelési igényű tanulók száma
	Iskolaév kezdetén	Iskolaév végén	
I.A	17	17	0
I.B	15	16	0
II.	14	14	0
III.A	18	19	4
III.B	15	15	1
IV.	18	18	0
V.	24	24	4
VI.	20	20	0
VII.	16	16	2
VIII.	25	25	0
IX.	22	22	2
Speciális	8	8	8
Összesen	212	214	21

Ha e röviden bemutatott két táblázat adatait összevetjük a Dél-Szlovákia egyes járásaiban élő magyar nemzetiségű roma tanulók becsült számával, akkor ezek az iskolai adatok megerősítik, sőt kiegészítik korábbi feltevésünket. Egyrészt, az iskola pedagógusai által becsült roma tanulói arányok magas értéke arra enged következtetni, hogy a kelet-szlovákiai kerületek általános iskoláiban magyarként regisztrált tanulók jelentős hányada magyar nemzetiségű roma, másrészt egy normál tantervű iskola esetében, az a tény, hogy tanulói több mint 10 százaléka sajátos nevelési igényű, sőt közülük nyolcan az intézmény által működtetett szegregált osztályba járnak, bizonyítja, hogy a sajátos nevelési igényűvé nyilvánított tanulók száma ezekben a régiókban magasabb, mint a többi

⁵⁴ Správa o výchovno-vzdelávacej činnosti základnej školy za školský rok 2008–2009. Základná škola Z.Fábryho s vyučovacím jazykom maďarským, Komenského 5, Rožňava. http://www.zsfabrv.sk/SPRAVA/2008_2009/sprava.htm Letöltés dátuma: 2010. június 16. 2.o.

szlovákiai kerületben. Ugyanis európai uniós adatok szerint, az SNI-tanulók száma 200 tanulóra lebontva – ideális esetben – nem haladja meg a 4–5%-ot⁵⁵.

A jelen tanulmánynak ugyan nem célja annak vizsgálata, hogy Dél-Szlovákiában, a közoktatási intézményekben szlovákként regisztrált tanulók hány százaléka lehet roma, de a magyar nemzetiségű roma tanulók becsült arányai arra utalnak, hogy valószínűleg a kelet-szlovákiai kerületekben és a nagyvárosokban, illetve vonzáskörzeteikben a szlovák tanulói csoport jelentős hányada, „nem hivatalosan” szlovák nemzetiségű romaként határozza meg önmagát. Kelet-szlovákiai magyar iskolavezetőkkel, szülőkkel készült háttérinterjúkban⁵⁶ többször felbukkant az a nézet, hogy a kelet-szlovákiai magyarlakta járásokban működő általános iskolák az elmúlt évtizedben kénytelenek voltak szembesülni a középosztálybeli magyar szülőknek és így gyermekeiknek, a magyar iskolákat sújtó ún. „white-flight”⁵⁷-jának negatív hatásával, vagyis azzal, hogy mivel a magyar nemzetiségű roma gyermekeket többnyire a magyar iskolákba írárták, a tehetősebb magyar szülők inkább a kevesebb roma által látogatott helyi szlovák iskolát választották gyermeküknek. Interjúalanyaink szerint, napjainkra már a szlovák iskolákban is a magyar iskolákéhoz hasonló arányban jelennek meg a roma tanulók, így a szlovák iskolák ilyen „elszívó-hatása” gyengül.

A magyar szülői szegregáló szándék azonban nem vész el, csak a helyi szlovák tanítási nyelvű iskolák helyett, más „védett helyszínek”, a magánfenntartású és az egyházak által működtetett iskolák felé fordul. Miként a lenti táblázat adataiból (29. táblázat) kitűnik, e két intézménytípusban – egy iskola kivételével – még az önmagukat hivatalosan is romának valló tanulók sem jelennek meg. Az országos adatokhoz képest, Dél-Szlovákia jársaiban a magyar szülők e célból inkább az egyházi intézményeket részesítik előnybe, magánfenntartású iskolába a hivatalos adatok szerint, a 2008–2009-es tanévben, mindössze 15 magyar nemzetiségű tanuló járt.

⁵⁵ Lásd a *The European Agency for Development in Special Needs Education* (Európai ügynökség a sajátos nevelési igényű tanulók fejlesztéséért) adatait. <http://www.european-agency.org> Letöltés dátuma: 2010. június 16.

⁵⁶ A tanulmány elkészítése során háttérbeszélgetéseket folytattunk a rozsnyói Fábry Zoltán Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola szülői közösségének egy tagjával, és az iskola egy pedagógusával. Segítségüket ezúton is szeretnénk megköszönni.

⁵⁷ White-flight hatás: lásd pl. Németh Szilvia (szerk.): *Chance for integration – Esély az együttlénevelésre*, Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 2004.

E fenti jelenséget jól illusztrálja a rozsnyói magyar általános iskola két intézménnyé válásának esete: 1997-ben a Fábry Zoltán Alapiskolából kivált egy nevelői csoport, akik helyi magyar szülők támogatásával megalakították a Rózsnýói Református Alapiskolát, amelynek jelenleg 175 tanulója, 10 osztálya és 18 pedagógusa van. Az iskola korszerű pedagógiai módszerekkel, széleskörű szakköri tevékenységgel a tehetséggondozásra fókuszál.⁵⁸ Az intézmény honlapjáról letölthető bemutatkozó anyag⁵⁹ tanúsága szerint, roma és hátrányos helyzetű tanulók iskolai eredményességét támogatni hivatott programmal nem rendelkeznek.

29. táblázat. Magán és egyházi fenntartású általános iskolák magyar és roma tanulószáma Dél-Szlovákia járásában a 2008–2009-es tanévben⁶⁰

Járás	Összes tanuló (magániskola)	Magyar	Roma	Összes tanuló (egyházi)	Magyar	Roma
Rimaszombat	0	0	0	141	24	0
Losonc	59	1	0	163	4	0
Rózsnýó	0	0	0	260	195	0
Kassa vidék	0	0	0	68	0	0
Tőketerebes	0	0	0	128	0	0
Galánta	0	0	0	135	0	0
Léva	38	0	0	638	307	2
Dunaszerdahely	0	0	0	180	178	0
Komárom	0	0	0	198	195	0
Nagykürtös	4	0	0	14	12	0
Érsekújvár	0	0	0	338	18	0
Pozsony vidék	51	0	0	536	4	0
Pozsony	661	5	0	1882	7	0
Kassa	1050	9	185	991	1	0
Nyitra	0	0	0	858	10	0
Dél-Szlovákia	1863	15	185 ⁶¹	6530	955	2

⁵⁸ <http://refiskola.blogspot.com> Letöltés dátuma: 2010. június 21.

⁵⁹ <http://refiskola.blogspot.com> 1.o. Letöltés dátuma: 2010. június 21.

⁶⁰ Ústav informácií a prognóz školstva, (Oktatásügyi Előrejelzések Intézete) Statisztikai évkönyv, 2008–2009. <http://www.uips.sk/prehlady-skol/statisticka-rocenka---zakladne-skoly> Tab. 2–3.

⁶¹ Az országban egyedüli nem speciális magániskolaként 185 roma tanulót felvállaló intézmény, Kassán a Galaktická utcában található. Az általános iskola igazgatónőjének elmondása szerint, olyan roma tanulókat fogad be, és tanít integrálva, akiket a többségi általános iskolák diszlexia és diszgráfia, diszkalkúlia problémákkal speciális intézménybe akartak küldeni. <http://www.mecem.sk/rpa/?id=journalism&lang=slovak&show=19003> Letöltés dátuma: 2010. június 23.

Összegzés

Mint láthattuk, a szlovákiai romák helyzetével foglalkozó kutatók számára jelentős akadályt jelent a népszámlálási adatok megbízhatatlansága az etnikai csoportok arányának terén, melynek oka a korábbi bevelési szokások berögztülése és az öncenzúra. Helyzetértékelésünket ezért mindenképpen a korábbi adatok és a demográfiai becslések figyelembevételével kellett elkészítenünk. Ennek megfelelően azt állíthatjuk, hogy a romák száma Szlovákiában jelenleg 400 000 fő felett lehet, és nagy részük az ország keleti részébe, valamint a magyarok déli területekre koncentrálódik. A magyar identitású romák számát (szintén becsült adatokra hagyatkozva) 80 000 fő köré tehetjük, azaz a teljes roma populáció mintegy ötödére. Ezen magyar romák többsége a multietnikus, jelentős magyar és szlovák populációt egyaránt tartalmazó településeken lakik.

A roma és ezen belül a magyar roma népesség demográfiai szerkezete jelentősen eltér a szlovák és magyar csoportokétól. A népszámlálási adatok és a becslések is egyaránt arra utalnak, hogy a romák több, mint harmada 15 éven aluli, az idősek aránya azonban roppant alacsony. A magas természetes szaporulat azért jelent igazi problémát, mert ez az aktív népesség alacsony arányával párosul. A teljes populáció csaknem fele 18 év alatti gyermek, harmada pedig munkanélküli. A fennmaradó, egy hatodnyi nagyságot kitevő csoport tagjai pedig olyan alacsony kifizetéssel kecsegtető gazdasági szektorokban dolgoznak, mint az ipar, építőipar és a mezőgazdaság. E foglalkoztatási deficit okát a roma népesség alacsony iskolázottságában is kereshetjük.

A 2001-es népszámlálási adatok szerint, a roma népesség mintegy 3,7 százaléka semmilyen iskolai végzettséggel sem rendelkezik, 4,7 százalékuk végzettségéről pedig nem rendelkezünk adatokkal. A szlovák és roma populáció végzettségének összehasonlítása egyértelműen rámutat arra, hogy míg a szlovák nemzetiségű lakosok több, mint 75 százaléka az alapfokúnál magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik, addig a roma népesség szinte ugyanekkora hányadának (76,7%) legmagasabb iskolai végzettsége mindössze általános iskolai. Az Európa Tanács Emberjogi Főbiztosának 2006-ban közzétett adatai szerint, Szlovákiában, az adott iskolaévben, a roma gyermekek mindössze 3 százaléka végzett középiskolát, és 8 százaléka jutott be középfokú szakmunkásképző technikumba.

A szlovákiai magyar romák gyermekeinek jelentős hányada a magyar tanítási nyelvű általános iskolákban tanul, amely főként Kelet-Szlová-

kiában, sok esetben arra ösztönözi a tehetősebb magyar szülőket, hogy a helyi szlovák iskolába írassák gyermeküket. Nemzetközi jelentések adatai alapján is elmondható, hogy a szlovákiai roma gyermekek az európai átlagnál (4–5%) sokkal magasabb arányban (10% felett) kerülnek speciális iskolákba, eltérő tantervű speciális osztályokba.

BRAUN LÁSZLÓ – CSERNICSKÓ ISTVÁN –
MOLNÁR JÓZSEF

Merre visz a „cigány út”? Magyar anyanyelvű cigányok Kárpátalján

1. Bevezetés

Demográfusok, népességföldrajzi szakemberek, politikusok és felelős értelmiségiek egyaránt gyakran foglalkoznak a magyarság népességszámának fogyásával. A Kárpát-medence magyar népessége körében valóban kisebb-nagyobb csökkenést regisztráltak a legutóbbi népszámlálások a régió valamennyi államában. A magyar anyanyelvűek számának folyamatos csökkenése ellenére meglehetősen kevés figyelem jut azonban egy olyan, etnikai jegyei miatt a „látható kisebbség” kategóriájába tartozó csoportra, amely a Kárpát-medence valamennyi államában jelen van: a magyar anyanyelvű cigányságra. Jelen írás célja, hogy Kárpátalja vonatkozásában ismertesse a magyar anyanyelvű cigány népesség demográfiai és iskolázottsági jellemzőit, valamint szerepüket a magyar tannyelvű iskolai hálózat hosszú távú fenntartásában. Külön kitérünk arra is, a magyar lakta területeken hogyan szervezik meg a romák számára az oktatást, illetve milyen roma programjai vannak a helyi kisebbségi magyar társadalmi, politikai, kulturális és/vagy egyházi szervezeteknek, intézményeknek.

2. A kárpátaljai romák demográfiai helyzete

2.1. Romák Ukrajnában

Sajátos helyzete van Ukrajnában a roma (cigány) kisebbségnek. A 2001. évi ukrainai népszámlálás adatai szerint az ország 48,24 millió lakosa közül 47 587 fő, az összlakosság 0,1%-a vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Ám különböző becslések szerint számuk a regisztráltánál jóval nagyobb, közel 200 ezer.¹

Amint az 1. táblázatban is látható, számuk és arányuk 1959 és 1989 között fokozatosan emelkedett, majd 2001-ben 1989-hez képest abszolút számuk némileg (330 fővel) csökkent, ám arányuk (az összlakosság jelentős visszaesése következtében) tovább emelkedett.

A romák csaknem 45 százalékának anyanyelve a cigány nyelv valamelyik változata; ennek ellenére nyelvüket Ukrajnában nem védi a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája. A Karta ratifikációjáról szóló ukrainai törvény² ugyanis mindössze az alábbi 13 kisebbségi közösség nyelvét vonja a nemzetközi dokumentum hatálya alá: belorusz, bolgár, gagauz, görög, zsidó, krími tatár, moldáv, német, lengyel, orosz, román, szlovák és magyar.³ Vagyis: annak ellenére, hogy a 2001. évi népszámlálás adatai alapján az Ukrajnában élő cigány lakosság 44,69%-a (21 266 fő) a cigány nyelv valamely változatát tekinti anyanyelvének, a cigány nyelv(ek) nem élvezi(k) a Karta védelmét. Ez azért is érdekes, mert – amint a fenti felsorolásból kiderül – a nemzetközi dokumentum Ukrajna által ratifikált változata olyan nyelveket is a védelme alá von, mint például a moldáv (mely gyakorlatilag azonos a románnal) vagy a közelebről meg nem határozott zsidó nyelv (vajon a jiddis vagy az ivrit?). A cigány nyelv(ek) kihagyása a Karta ratifikálásáról szóló törvényből demográfiai, statisztikai érvekkel sem indokolható. Ha megvizsgáljuk a 2. táblázatot és az 1. ábrát, látható, hogy a Karta hatálya alá eső 13 kisebbségi nyelv közül:

¹ Вісник етнополітики № 6. 2004. május 27. – június 15. <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/bulet/en/06.php>

² Elfogadásának dátuma: 2003. május 15., száma: 802-IV.

³ Lásd Beregszászi Anikó – Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár, PoliPrint, 2004. Beregszászi Anikó – Csernicskó István: *A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – ukrainai módra. Kisebbségkutatás 2007/2: 251–261.*

1. táblázat. Ukrajna lakosságának nemzetiségi összetétele (1959–2001)

	1959		1970		1979		1989		2001	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Összesen	41869046	100	47126517	100	49609333	100	51452034	100	48240902	100
Ukrán	32158493	76,81	35283857	74,87	36488951	73,55	37419053	72,73	37541693	77,82
Orosz	7090813	16,94	9126331	19,37	10471602	21,11	11355582	22,07	8334141	17,28
Belorusz	290890	0,69	385847	0,82	406098	0,82	440045	0,86	275763	0,57
Moldáv	241650	0,58	265902	0,56	293576	0,59	324525	0,63	258619	0,54
Krími tatár	nincs adat	–	3554	0,01	6636	0,01	46807	0,09	248193	0,51
Bolgár	219409	0,52	234390	0,50	238217	0,48	233800	0,45	204574	0,42
Magyar	149229	0,36	157731	0,33	164373	0,33	163111	0,32	156566	0,32
Román	100863	0,24	112141	0,24	121795	0,25	134825	0,26	150989	0,31
Lengyel	363297	0,87	295107	0,63	258309	0,52	219179	0,43	144130	0,30
Zsidó	840311	2,01	775993	1,65	632610	1,28	486326	0,95	103591	0,21
Örmény	28024	0,07	33439	0,07	38646	0,08	54200	0,11	99894	0,21
Görög	104359	0,25	106909	0,23	104091	0,21	98594	0,19	91548	0,19
Tatár	61527	0,15	72658	0,15	83906	0,17	86875	0,17	73304	0,15
<i>Cigány</i>	<i>22515</i>	<i>0,05</i>	<i>30091</i>	<i>0,06</i>	<i>34411</i>	<i>0,07</i>	<i>47917</i>	<i>0,09</i>	<i>47587</i>	<i>0,10</i>
Azerbajdzsán	6680	0,02	10769	0,02	17235	0,03	36961	0,07	45176	0,09
Grúz	11574	0,03	14650	0,03	16301	0,03	23540	0,05	34199	0,07

	1959		1970		1979		1989		2001	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Német	23243	0,06	29871	0,06	34139	0,07	37849	0,07	33302	0,07
Gagauz	23530	0,06	26464	0,06	29398	0,06	31967	0,06	31923	0,07
Korcai	1341	0,00	4480	0,01	6061	0,01	8689	0,02	12711	0,03
Üzbég	8472	0,02	10563	0,02	9862	0,02	20333	0,04	12353	0,03
Csuvas	8925	0,02	13610	0,03	16456	0,03	20395	0,04	10593	0,02
Szlovák	13991	0,03	10204	0,02	8744	0,02	7943	0,02	6397	0,01
Egyéb	99910	0,24	121956	0,26	127916	0,26	153518	0,30	323656	0,67

Forrás: <http://www.unepd.kiev.ua/ncipr/ukr/stat/census/01/01.pdf>

2. táblázat. Ukrajna lakossága anyanyelv szerint a 2001. évi census adatai alapján

	Nemzetisége és anyanyelve azonos		Ukrán		Orosz		Egyéb		
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	
Összesen	4824002	41093957	85,18	1,26	6279838	13,02	260367	0,54	
Ukrán	37541693	31970728	85,16	–	5544729	14,77	26236	0,07	
Orosz*	8334141	7993832	95,92	3,94	–	–	12157	0,15	
Belorusz*	275763	54573	19,79	48202	17,48	172251	62,46	737	0,27
Moldáv*	258619	181124	70,04	27775	10,74	45607	17,63	4113	1,59
Krími tatár*	248193	228373	92,01	184	0,07	15208	6,13	4428	1,78

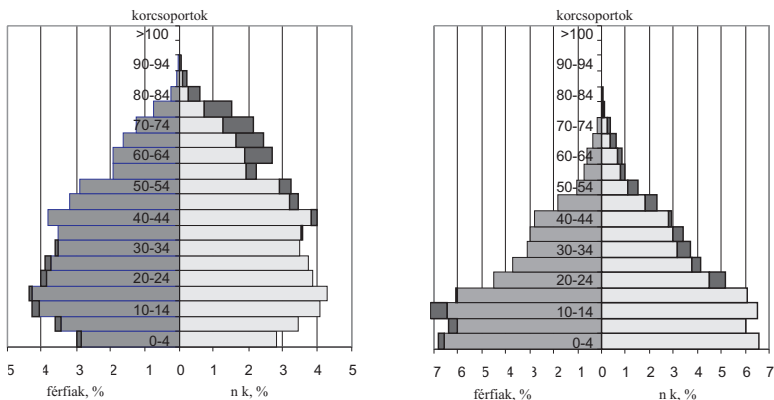
	Összesen		Nemzetisége és anyanyelve azonos		Nem azonos. Ebből anyanyelve					
	Szám	%	Ukrán		Orosz		Egyéb			
			Szám	%	Szám	%	Szám	%		
Bolgár*	204574	131237	64,15	10277	5,02	62067	30,34	993	0,49	
Magyar*	156566	149431	95,44	5367	3,43	1513	0,97	255	0,16	
Román*	150989	138522	91,74	9367	6,20	2297	1,52	803	0,53	
Lengyel*	144130	18660	12,95	102268	70,96	22495	15,61	707	0,49	
Zsidó*	103591	3213	3,10	13924	13,44	85964	82,98	490	0,47	
Örmény	99894	50363	50,42	5798	5,80	43105	43,15	628	0,63	
Görög*	91548	5829	6,37	4359	4,76	80992	88,47	368	0,40	
Tatár	73304	25770	35,15	3310	4,52	43060	58,74	1164	1,59	
Cigány	47587	21266	44,69	10039	21,10	6378	13,40	9904	20,81	
Azerbajdzsán	45176	23958	53,03	3224	7,14	16968	37,56	1026	2,27	
Grúz	34199	12539	36,66	2818	8,24	18589	54,36	253	0,74	
Német*	33302	4056	12,18	7360	22,10	21549	64,71	337	1,01	
Gagauz*	31923	22822	71,49	1102	3,45	7232	22,65	767	2,40	
Koreai	12711	2223	17,49	700	5,51	9662	76,01	126	0,99	
Üzbég	12353	3604	29,18	1818	14,72	5996	48,54	935	7,57	
Csuvas	10593	2268	21,41	564	5,32	7636	72,09	125	1,18	
Szlovák*	6397	2633	41,16	2665	41,66	335	5,24	764	11,94	
Egyéb	323656	46933	14,50	17467	5,40	66205	20,46	193051	59,65	

Forrás: <http://www.unepd.kiev.ua/ucipt/ukr/stat/census/01/03.pdf>

* Azon kisebbségi közösségek, melyek nyelve a Karta védelme alá esnek Ukrajnában.

- a) a lengyel, szlovák, német, görög és zsidó anyanyelvi beszélőinek száma kisebb Ukrajnában, mint azoké, akik a cigányt tekintik anyanyelvüknek;
- b) a belaruszok, lengyelek, zsidók, görögök, németek és szlovákok körében kisebb azoknak az aránya, akiknél egybeesik a nemzeti- és az anyanyelv, mint a cigányok körében.

1. ábra. A nemzetiség és anyanyelv egybeesése Ukrajna különböző nemzetiségeinél (a 2001. évi népszámlálás adatai alapján)

Forrás: <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/01/03.pdf>

A roma nemzetiségűek 21 százaléka ukrán, 13 százalék orosz, 21 százalékuk pedig egyéb anyanyelvű. A nem cigány, orosz vagy ukrán anyanyelvű romák között a legnagyobb a magyar anyanyelvű cigányok aránya. A nem cigány anyanyelvűek közül meglepően kevesen, mindössze 4 189-en (8,8%) beszélnek cigányul a népszámlálás adatai szerint, ukránul ellenben az ukránai cigányok 39,7, oroszul pedig 33,6 százaléka tud.

2.2. A kárpátaljai cigányság száma és elhelyezkedése

A cigány nemzetiségűek mindössze két megyében, Kárpátalján (1,1%) és Odessza megyében (0,1%) érik el az adott közigazgatási egységen belül a 0,1 százalékos arányt. A 3. táblázatból látszik, hogy a 2001. évi census adatai szerint Kárpátalján 14 004 fő (a megye lakosainak 1,1 százaléka) vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Ez azt jelenti, hogy az ukrainai romák több, mint negyede (29,4%) egyetlen megyében, Kárpátalján él.

3. táblázat. Kárpátalja nemzetiségi összetétele az 1989. és 2001. évi népszámlálási adatok alapján

	Lélekszám		Arányuk a megye népességén belül		A 2001-es lélekszám az 1989-es %-ában
	1989	2001	1989	2001	
Ukránok	976 749	1 010 127	78,4	80,5	103,4
Magyarok	155 711	151 516	12,5	12,1	97,3
Románok	29 485	32 152	2,4	2,6	109,0
Oroszok	49 458	30 993	4,0	2,5	62,7
Cigányok	12 131	14 004	1,0	1,1	115,4
Szlovákok	7 329	5 695	0,6	0,5	77,7
Németek	3 478	3 582	0,3	0,3	103,0
Belaruszok	2 521	1 540	0,2	0,1	61,1
Egyéb	8 756	5 005	0,6	0,4	64,0
Összesen	1 245 618	1 254 614	100	100	100,7

Forrás: Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Beregszász, KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa. 2005:20.*

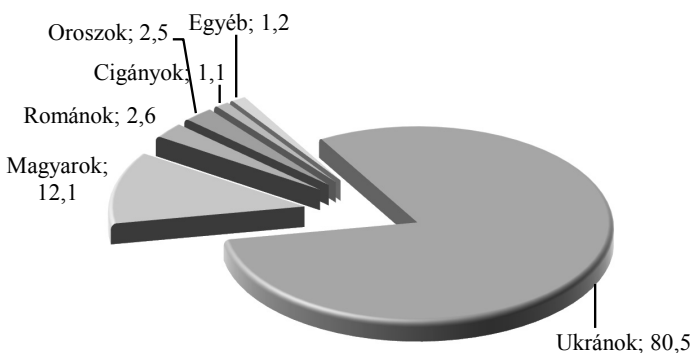
A 2001-es ukrainai népszámlálás megerősítette, hogy Kárpátalja népességének egyik alapvető vonása a soknemzetiségűség. A megyében az említett népszámlálás alkalmával több mint 100 nemzetiség képviselőit vették számba,⁴ ám közülük csak öt aránya haladta meg az össznépeségen belül az 1 százalékot (2. ábra). A roma közösség, a teljes népesség

⁴ Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики) Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень). Ужгород, 2003c: 84.

belüli 1,1%-os arányával, az ukránok, a magyarok, a románok és az oroszok mögött az ötödik legszámosabb kárpátaljai nemzetiségnek bizonyult.

A cigányok száma Kárpátalján 2001-re az előző, 1989-es népszámláláshoz képest majdnem 2000-rel nőtt, és elérte a 14 ezret. A 13 évre jutó⁵ 15,4%-os gyarapodás nem tükrözi maradéktalanul a természetes szaporulat ütemét. A lélekszámuk ugyanazt a bizonytalanságot tartalmazza, amit általában a népszámlálások cigányságra vonatkozó eredményei: az önbevalláson alapuló felmérések alkalmával a romák egy jelentős része más nemzetiségűnek mondja magát.

2. ábra. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele 2001-ben

Így, a cigányság egy része már a korábbi népszámlálások alkalmával is a magyart nevezte meg nemzetiségéként. Ezek aránya a kedvezménytörvény hatására 2001-ben valószínűleg emelkedett. Ennek tulajdonítható például a magyarság gyarapodása Munkácsen, ahol ezzel párhuzamosan a cigányok száma az összeírás alapján csökkent, miközben közismert a magas természetes szaporulat a körükben. A fentiekkel összecsengő megállapításra jutott egy Kárpátalján közvetlenül az 1989-es népszámlálás után a statisztikai hivatal által végzett átfogó felmérés: ez 20 ezer cigány származású lakost talált a megyében, ugyanakkor a népszámlálás csupán 12,1 ezret írt össze.⁶

⁵ Az 1989-es népszámlálást az év januárjában, míg a 2001-est az év decemberében tartották.

⁶ Jemes, G. Sz. – Gyacsenko, V. I. (Ємець, Г. С., Дяченко, Б. І.): *Циганське населення Закарпаття*. Ужгород: Видавництво „Карпати”, 1993.

A magukat cigány nemzetiségűnek vallók száma és aránya (az 1979-es enyhe csökkenést leszámítva) folyamatosan nő Kárpátalján a népszámlálási adatok mutatói alapján (4. táblázat).

4. táblázat. A magukat cigány nemzetiségűnek vallók száma Kárpátalján (a népszámlálási adatok alapján)

Népszámlálás	1959-ben	1970-ben	1979-ben	1989-ben	2001-ben
Cigány nemzetiségűek	4970	5902	5586	12131	14004
Cigány nemzetiségűek aránya	0,54	0,56	0,48	0,97	1,12

Számottevő eltérések figyelhetők meg az egyes nemzetiségek urbanizációs szintjében. Miközben Kárpátalja népességének többsége falvakban él (63,3%), vannak túlnyomórészt a városokban összpontosuló etnikai közösségek, mint például az oroszok. A cigányság körében szintén nagyobb a városlakók aránya a teljes népesség átlagánál: 2001-ben valamivel több, mint a felük (51%) lakott városokban.

Lényeges különbségek mutatkoztak a kárpátaljai nemzetiségek lélekszámának változásában a falvakban és a városokban a két legutóbbi ukrain népszámlálás között. A megállapítás vonatkozik az összlakosságra is, hisz a 13 év alatt a városi népesség száma több mint 9 százalékkal csökkent, miközben a falvaké 7 százalék fölötti gyarapodást ért el. Az eltérésnek két fő oka volt:

- a két népszámlálás között nyolc település minősítette vissza magát városi típusú településből faluvá, mert Ukrajnában falun valamivel olcsóbb a villanyáram (a városi típusú települések lakosságát a népszámlálások alkalmával a városi lakosságon belül tartják nyilván);
- a falvak magasabb természetes szaporulata a tárgyidőszakban.

Meglepő, hogy a magas szaporulatú roma népesség száma is csökkent a városokban, míg a falvakban a magas termékenységi mutatóval sem indokolható mértékben, 49,7 százalékkal nőtt. Valószínűleg, a nyilvántartásba vétel körüli bizonytalanság magyarázhatja a jelenséget. A városi cigányság fogyásának egyik tényezője lehetett, hogy a magyarországi kedvezménytörvény megszületése után több magyar anyanyelvű cigány valotta magát magyarnak (például Munkácson).

A romák Kárpátalján szörvényben élnek, arányuk 2001-ben egyik járásban vagy megyei alárendeltségű városban sem érte el a 10 százalékot. A megyei átlagot meghaladó volt a részesedésük a síkvidéki közigaz-

gatási egységek lakosságában. Ezek között is kiemelkedett Beregszász (6,4%), továbbá a Beregszászi és az Ungvári járás (mindkettőben 4,1%). A hegyvidéki járások közül a népszámlálás csupán a Nagybereznaiban és a Szolyvaiban rögzített 1% fölötti cigányságot (lásd 5. táblázat).

5. táblázat. A cigány népesség megoszlása Kárpátalján közigazgatási egységenként az 1989-es és a 2001-es népszámlálás eredményei alapján

Közigazgatási egység	A népesség száma, 2001	Cigányok				
		száma, 1989	aránya, 1989	száma, 2001	aránya, 2001	Változás, %
Beregszász v.	26 554	–*	3,2	1695	6,4	+76,4
Huszt város	31 864	–*	0,4	122	0,4	-3,9
Munkács város	81 637	2097	2,5	1130	1,4	-46,1
Ungvár város	115 568	1992	1,7	1705	1,5	-14,4
Beregszászi j.	54 062	2705*	3,2	2211	4,1	+26,8
Huszt járás	96 960	161*	–*	1	0,0	–*
Ilosvai járás	100 905	–	–	167	0,1	–
Munkácsi járás	101 443	1002	1,0	1314	1,3	+31,1
Nagybereznai j.	28 211	582	1,9	452	1,6	-22,3
Nagyszőlősi j.	117 957	928	0,8	920	0,8	-0,9
Ökörmezői j.	49 890	–	–	118	0,2	–
Perecsenyi j.	32 026	–	–	138	0,4	–
Rahói járás	90 945	–	–	163	0,2	–
Szolyvai járás	54 869	–	–	800	1,4	–
Técsői járás	171 850	–	–	45	0,0	–
Ungvári járás	74 399	2626	3,6	3022	4,1	+15,1
Volóci járás	25 474	–	–	1	0,0	–
Összesen	1 254 614	12 131	1,0	14 004	1,1	+15,4

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003c, i.m. Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики), Про кількість та склад населення Закарпатської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Новини Закарпаття №№ 4–5. Ужгород. 6. 2003d; Laver, O. – Zilhalov, V. (Лавер, О., Зилгалов, В.): Хто живе на Закарпатті? Карпатський край 1991, № 38: 3–16.

* Beregszász és Huszt 1989-ben még nem voltak megyei alárendeltségű városok, így a csillaggal jelölt adataik a megfelelő járásokon belül szerepelnek.

„–” adathiány

Ha a 2001-es népszámlálás romákra vonatkozó járási adatait összevetjük az 1989-es megfélelőkkel, újabb kételyeink támadhatnak ezen

adatok megbízhatóságával kapcsolatosan. Hisz, miközben a vizsgált közösség természetes szaporulata az utóbbi évtizedekben töretlenül magas volt, a két népszámlálás alapján a számuk közigazgatási egységenként rendkívül változatosan alakult: helyenként több mint 76%-kal nőtt (Beregszász város), máshol 46%-ot meghaladó volt a fogyás (Munkács város). A migráció és az asszimiláció sem indokolhat ekkora szélsőségeket, maradt tehát az ingadozó önbevallás és az összeírások pontatlanságából adódó látszatasszimiláció feltételezése.

A települési bontású nemzetiségi népszámlálási adatokat Ukrajnában (régii szovjet beidegződést követve), sajnos, mindmáig nem tették közé, így ilyen adatokkal a kárpátaljai cigányságról sem rendelkezünk.

A 2001-es ukrainai népszámlálás felmérte a népesség anyanyelvi összetételét, továbbá rákérdezett az egyéb beszélt nyelvekre is. Az anyanyelv fogalmát Ukrajnában az általában használt nyelv értelmében alkalmazzák. A kárpátaljai cigányok csaknem kétharmada (62,4%-a) a magyart tekinti anyanyelvének. A kárpátaljai magyar anyanyelűeknek viszont 5,5%-a (8 736 fő) cigány nemzetiségűnek vallja magát (8. táblázat.)

6. táblázat. Kárpátalja népességének megoszlása nemzetiség és anyanyelv szerint a 2001. évi népszámlálás adatai alapján (abszolút számokban)

nemzetiség	lélekszám (fő)	közülük anyanyelvének nevezte meg:					
		saját nemzete nyelvét	az ukránt	a magyart	a románt	az oroszt	egyéb nyelvet
ukránok	1010127	1001977	–	1851	248	5297	754
magyarok	151516	147056	3932	–	16	378	134
románok	32152	31846	163	22	–	42	79
oroszek	30993	28435	2451	65	18	–	24
cigányok	14004	2871	2335	8736	12	28	22
szlovákok	5695	2480	2366	645	1	147	56
németek	3582	1810	1419	150	2	173	28
belaruszok	1540	576	283	9	1	666	5
egyéb	5005	1806	1342	195	80	1246	336
összesen	1254614	1218857	14291	11673	378	7977	1438

7. táblázat. Kárpátalja népességének megoszlása nemzetiség és anyanyelv szerint a 2001. évi népszámlálás adatai alapján (százalékban)

nemzetiség	lélekszám (fő)	közülük anyanyelvének nevezte meg:					
		saját nemzete nyelvét	az ukránt	a magyart	a románt	az oroszt	egyéb nyelvet
ukránok	1 010 127	99,2	–	0,2	0,0	0,5	0,1
magyarok	151 516	97,1	2,6	–	0,0	0,2	0,1
románok	32 152	99,0	0,5	0,1	–	0,1	0,2
oroszek	30 993	91,7	7,9	0,2	0,1	–	0,1
cigányok	14 004	20,5	16,7	62,4	0,1	0,2	0,2
szlovákok	5 695	43,5	41,5	11,3	0,0	2,6	1,0
németek	3 582	50,5	39,6	4,2	0,1	4,8	0,8
belaruszok	1 540	37,4	18,4	0,6	0,1	43,2	0,3
egyéb	5 005	36,1	26,8	3,9	1,6	24,9	6,7
összesen	1 254 614	97,1	1,1	0,9	0,0	0,6	0,1

8. táblázat. A magyar anyanyelvű kárpátaljaiak nemzetiségi megoszlása a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

Nemzetiség	Fő	Százalék
Magyar	147 056	92,6
Ukrán	1 851	1,2
Román	22	0,0
Orosz	65	0,0
Cigány	8 736	5,5
Szlovák	645	0,4
Német	150	0,1
Egyéb	204	0,1
Összesen magyar anyanyelvű	158 729	100,0

Az anyanyelv és a nemzetiség Kárpátalja lakosságának 97,1%-ánál megegyezik. Azonban az egyes nemzetiségek esetében ez a mutató jelentős különbségekre hívja fel a figyelmet. A négy legszámosabb nemzetiség, az ukrán, a magyar, a román és az orosz képviselőinek több mint 90%-a saját nemzete nyelvét nevezte meg anyanyelvként. A megye kisebb

nemzetiségei körében az anyanyelvként a saját nyelvüket használók aránya jóval alacsonyabb, többnyire 50% körüli, vagy az alatti. A cigányság anyanyelvi összetétele sokszínű: csak a 20,5%-uk anyanyelve a cigány nyelv valamelyik változata; majdnem ennyien (16,7%) az ukránt, 62,4%-uk pedig a magyart használja leginkább. „A kárpátaljai cigányság nagyobb része magyarul beszél, de a Kárpátokhoz közelebb élők már ukrán nyelvre váltottak” – írja Szuhay.⁷ Összességében 2001-ben Kárpátalján a magyar anyanyelvű nem magyarok többsége (74,8%) cigány volt.

Az 1989-es népszámlálás óta az anyanyelvként a cigány nyelv valamelyik változatát használó romák aránya nem változott, a magyar nyelveké viszont 3,3 százalékkal csökkent. Lélekszámuk ugyanakkor 8 ezerről 8,7 ezerre emelkedett. Az arányuk csökkenésének okát abban látjuk, hogy a magyar nyelvű cigányság 2001-ben a korábbinál nagyobb részben vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Az ukrán presztízsnyelvvé válása vonhatta maga után az ilyen anyanyelvű romák arányának a 4,4 százalékos növekedését.

Számottevő különbségek mutatkoznak a városi és a falusi cigányság nyelvhasználatában. A városi romák körében a teljes roma népességhez képest valamivel magasabb a cigány (33,6%) és az ukrán (23,2%) anyanyelvűek aránya, míg a magyart viszonylag kisebb arányban használják ilyen minőségben (42,8%). A többnyire magyar falvakban élő falusi cigányság döntő része (82,8%) viszont magyarul beszél, saját nemzete nyelvét mindössze 6,9%-uk, az államnyelvet 9,8%-uk nevezte meg anyanyelvként. A városi romák körében magasabb a cigány nyelvet anyanyelvként beszélők aránya, mint a falusi lakosság körében: a városokban a romák körülbelül egyharmada tekinti a cigányt anyanyelvének, a falvakban ellenben ez az arány nem éri el a 7%-ot.

Még markánsabbak az anyanyelvi összetétel területi különbségei. Mint azt fentebb már említettük, a kárpátaljai cigányság többségében magyar anyanyelvű. Ez jellemzi Beregszász és Munkács, továbbá a Beregszászi, a Munkácsi és az Ungvári járások roma népességének a zömét is (5. táblázat). Az ungvári és a huszti romák, valamint az Ökörmezői és a Rahói járások cigánysága többségében a saját nyelvét használja. A többi járásban a romák nagyobbik hányada ukrán anyanyelvű. Egye-

⁷ Szuhay Péter: Magyar nyelvű cigányok a Kárpát-medencében. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László szerk.: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, 426–435. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet. 2008: 432.

dül a Nagyszőlősi járásban mutatott ki a népszámlálás jelentős arányban mind ukrán, mind cigány, mind magyar anyanyelvű cigány népességet.

Annak ellenére, hogy a népszámlálás során „cigány nyelv”-ként nyilvántartott nyelvnek számos változata létezik, arról nincsenek adatok, hogy a magukat cigány anyanyelvűnek valló kárpátaljaiak melyik cigány nyelvet tekintik anyanyelvüknek.

1959-ben a magukat Kárpátalján cigánynak vallók 27,75%-a, 1970-ben 21,57%-a, 1979-ben 13,90%-a, 1989-ben 20,53%-a tekintette anyanyelvének a (valamelyik) cigány nyelvet, a legutóbbi census pedig 20,50%-os arányt regisztrált.

9. táblázat. A cigány népesség anyanyelvi összetétele Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es népszámlálás adatai alapján

Közigazgatási egység	A cigányok aránya, %	Adott anyanyelvűek aránya a cigányok között, %			
		cigány	ukrán	magyar	Egyéb
Beregszász város	6,4	0,5	0,2	99,2	0,1
Huszt város	0,4	90,1	9,0	0,0	0,9
Munkács város	1,4	3,5	9,2	87,3	0,0
Ungvár város	1,5	84,9	8,6	5,2	1,7
Beregszászi járás	4,1	0,6	0,7	98,1	0,6
Husztói járás	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0
Ilosvai járás	0,1	7,2	92,8	0,0	0,0
Munkácsi járás	1,3	5,0	2,2	92,6	0,2
Nagybereznai j.	1,6	0,4	99,6	0,0	0,0
Nagyszőlősi járás	0,8	33,6	51,4	15,0	0,0
Ökörmezői járás	0,2	99,2	0,0	0,0	0,8
Perecsenyi járás	0,4	25,4	65,9	0,0	8,7
Rahói járás	0,2	97,5	1,8	0,0	0,6
Szolyvai járás	1,4	0,0	95,9	4,1	0,0
Técsői járás	0,0	22,2	77,8	0,0	0,0
Ungvári járás	4,1	18,0	1,6	80,2	0,2
Volóci járás	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0
Összesen	1,1	20,5	16,7	62,4	0,4

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003c. i.m.

A 2001-es népszámlálás az anyanyelven kívül beszélt egyéb nyelvekre is rákérdezett. Az egyéb beszélt nyelvek két fő csoportját az itt élő nemzetek nyelvei, illetve a világnyelvek alkotják. A census eredményei alapján a vidék nemzetiségei, így a cigányok is, jóval nagyobb arányban beszélik egymás nyelvét, mint a világnyelveket. Ez egyrészt a megye soknemzetiségű jellegéből adódik, másrészt az idegen nyelvek oktatásának alacsony általános színvonalával is összefügg.

A cigányok körében második nyelvként a legtöbben az ukránt nevezték meg: a nem ukrán anyanyelvűek 39,5%-a, 4606 fő beszélt az államnyelvet. Jelentős volt az orosz és a magyar nyelv elterjedtsége is a más anyanyelvű romák között. Oroszul 2001-ben közülük 1634-en (11,7%), magyarul 1157-en (22,0%) beszélték. A nem cigány anyanyelvű romák körében meglepően alacsony volt a cigány nyelvek ismerete; közülük csupán 83 fő (0,75%) nyilatkozta azt, hogy beszél cigányul. A városi romák körében valamivel magasabb (1,12%) a nem cigány anyanyelvűek körében a cigány nyelv ismerete, mint a falvakban (0,47%). Nem meglepő viszont, hogy a túlnyomórészt alacsony iskolázottságú közösség világnyelvismerete gyakorlatilag nulla volt: angolul és franciául közülük senki nem beszélt, németül 1 fő. A romák 56,6%-a, 7927 fő, nem beszélt az anyanyelven kívül egyéb nyelvet. Ennél csak az ukránok megfelelő mutatója volt magasabb (68,8%).

2001-ben a férfiak Kárpátalja lakosságának a 48,2%-át alkották, vagyis 1000 férfira 1077 nő jutott.⁸ A megyei átlagnál kisebb volt a nőtöbbség a cigányok esetében, körükben az arány 1047 nő/1000 férfi volt. A kiegyenlítettebb nemi arány a magasabb születési rátával és a jelentős nőtöbbségtől idősebb korosztályok kisebb arányával függ össze.

A kárpátaljai cigányság korösszetételét a korfa segítségével jellemezzük, összevetve azt a megye összlakosságáéval. A korfák az alábbi jellegzetességeket mutatják:

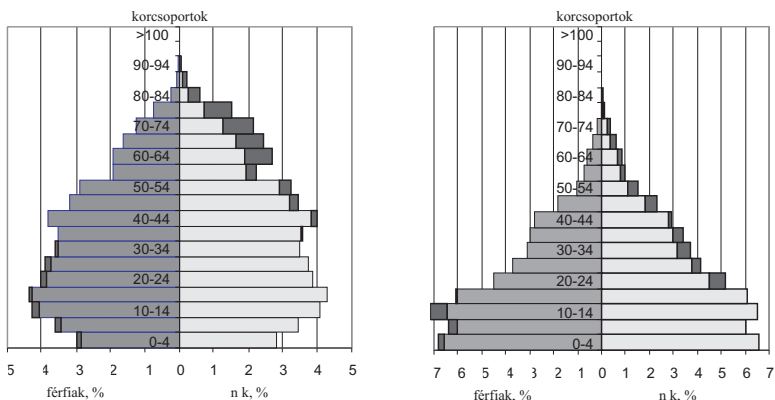
- A cigányok korfája a szakirodalom által jól ismert piramidális alakú, amely a magas születésszámú népcsoportokat jellemzi (3. ábra, jobb oldal). A korfa egyenes alapja azonban a születésszám mérséklődését tükrözi a rendszerváltás után a romák körében is.
- Ezzel szemben Kárpátalja teljes népességének a korfája szűkített alapú, hóember alakúként írható le, és a korfán a születésszám

⁸ Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal: *Adattár*, 2003a.

viSSzaesésének, illetve az előregedésnek a tendenciája jelentkezik (3. ábra, bal oldal).

- A romák időskori nőtöbblete az összlakosságénál előbb, már 20 éves kor fölött jelentkezik, viszont a nyugdíjas korosztályokban kevésbé markáns.
- A fiatal korosztályokban mindkét korfa némi férfitöbbletet jelez.

3. ábra. Kárpátalja összlakosságának (bal oldalon) és cigány népességének (jobb oldalon) öt éves bontású korfája*

* Az adott nem többletét eltérő színezés jelzi.

2001-ben a kárpátaljai roma népesség 6,7 százaléka tartozott a foglalkoztatottak közé, ami jóval alacsonyabb volt a teljes lakosság egyébként sem túl magas 33,2 százalékos értékénél (10. táblázat). Az egyes igazgatási egységekben jelentősen eltértek a vonatkozó értékek. Jóval magasabbnak adódott a foglalkoztatottság a megyei jelentőségű városok cigánysága körében, Ungváron érve el a maximumot (14,5%). A járások közül az Ilosvaiban, a Beregszásziban, az Ungváriban és a Nagybereznaiiban a romák mintegy 5 százalékának volt munkahelye, a fennmaradó járásokban a cigányság foglalkoztatottsága a nulla közelében volt.

Kedvezőtlen a foglalkoztatott romák foglalkozási kategóriák szerinti eloszlása is. Többségüket (60,2%) a népszámlálás a legegyszerűbb

foglalkozások művelői közé sorolta (a teljes foglalkoztatott népesség megfelelő mutatója 38,8 százalék). További jelentős csoportot alkottak a szolgáltatási szférában és kereskedelemben dolgozók (15,6%) és a szakmunkások (14,9%). Ezek aránya ugyancsak meghaladta a megye lakosságának vonatkozó 9,3 és 9,6 százalékos értékeit. A többi foglalkozási kategóriában a cigányság alulképviseelt volt; leginkább a vezető beosztásban dolgozók között, ahol 0,28%-uk dolgozott csupán, ami közel 25-ször volt rosszabb, mint a teljes foglalkoztatott népesség 6,9 százalékos mutatója.⁹

10. táblázat. A cigány népesség foglalkoztatottsága Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es népszámlálás adatai alapján

Közigazgatási egység	<i>A cigányok száma</i>	<i>Közüliük foglalkoztatott</i>	<i>A foglalkoztatottak aránya a cigány népességén belül, %</i>	<i>A foglalkoztatottak aránya a járás össz-népességén belül, %</i>
Beregszász város	1695	112	6,6	29,6
Huszt város	122	14	11,5	36,6
Munkács város	1130	85	7,5	34,4
Ungvár város	1705	248	14,5	39,2
Beregszászi járás	2211	162	7,3	32,6
Huszt járás	1	0	0,0	41,2
Ilosvai járás	167	18	10,8	35,6
Munkácsi járás	1314	51	3,9	38,7
Nagybereznai j.	452	25	5,5	28,1
Nagyszőlősi járás	920	19	2,1	37,3
Ökörmezői járás	118	2	1,7	37,0
Perecsenyi járás	138	0	0,0	29,1
Rahói járás	163	1	0,6	20,3
Szolyvai járás	800	18	2,3	29,9
Técsői járás	45	1	2,2	24,3
Ungvári járás	3022	176	5,8	38,2
Volóci járás	1	0	0,0	22,6
Összesen	14 004	932	6,7	33,2

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003a. i.m.

⁹ Pancsuk M. (Панчук, М. та інші): *Закарпаття в етніонаціональному вимірі*. Київ: Інститут поліетнічних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2008

2.3. A kárpátaljai romák számára vonatkozó becslések

A népszámlálás cigányság számára vonatkozó adatainak a fentiekben már érintett bizonytalansága, valamint a települési bontású adatok hozzáférhetetlensége ösztönzött arra, hogy megpróbáljunk becslést készíteni a romák települési lélekszámára. A becslés alapjául a cigány tanulók 2008/09-es tanévre vonatkozó iskolánkénti osztályonkénti számadatai,¹⁰ valamint, esetenként, települési felmérések szolgáltak.

Figyelembe véve, hogy a beiskolázottság a romák körében az 1–9. osztályos korosztályokban a legteljesebb, elemzéseinkhez ezeknek a korcsoportoknak a létszámát használtuk. Oktatási szakemberekkel konzultálva azt a hipotézist használtuk, hogy az adott korosztályok beiskolázási aránya a kárpátaljai cigányok között 90 százalék. A számításokhoz továbbá felhasználtuk a kárpátaljai falusi és városi cigány népesség 2001-es népszámláláskor rögzített korösszetételi adatait. A népszámlálási adatok alkalmazhatóságát alátámasztja, hogy a 2008/09-es tanévben az 1–9. osztályokba zömmel az 1994–2002-es időszakban születettek voltak beiskolázva, azaz csupán a 2002-es évben születettek száma nem szerepel az összeírásban.

Első lépésben meghatároztuk, hogy 2001-ben a 0–4 éves korosztály (akik 1997–2001-ben születtek) a kárpátaljai városi cigányság 13,4, a falusi romáknak pedig a 13,3 százalékát alkotta. Az ide tartozó egyéves korcsoportok tehát a városokban átlagosan a vizsgált etnikum 2,69, a falvakban pedig 2,66 százalékát tették ki. Az 1992–1996-ban született 5–9 éves korosztály megfelelő mutatói 11,9, illetve 13, egyéves bontásban pedig 2,38, valamint 2,61 százalék voltak.¹¹

A fentiek alapján a 2008/09-es tanévben az 1–9. osztályokba beiskolázandó korcsoport arányát a teljes cigány populáción belül a városokban $2,69 \times 6 + 2,38 \times 3 = 23,3\%$ -ra becsüljük (vonatkozó adatok hiányában feltételeztük, hogy a 2002-ben születettek aránya az össznépességen belül megegyezett a megelőző öt év megfelelő adatával). Ugyanez a falvakban $2,66 \times 6 + 2,61 \times 3 = 23,8\%$. Figyelembe véve, hogy amint fent már említettük, a beiskolázási arány 90% körüli, a városi cigányság körében az 1–9. osztályokba beíratottak aránya a teljes roma népességen belül 20,9%, a falvakban 21,4%.

¹⁰ Kárpátaljai Megyei Oktatási Főosztály: *Adattár*, 2008.

¹¹ Ukrajna Statisztikai Állami Bizottsága (Державний комітет статистики України): *Розподіл населення найбільш численних національностей України за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року*. CD-ROM. Київ. 2004.

A módszer megbízhatóságának az ellenőrzésére az általa szolgáltatott adatokat összevetettük azon települések adataival, amelyekről rendelkezünk más forrásból származó, viszonylag megbízható adatokkal a cigány népesség számára vonatkozóan. 21 kárpátaljai település más forrásokból származó adatait összevetve az általunk számítottakkal, az abszolút eltérések átlagos értéke 54 főnek, az átlagos relatív eltérés értéke 20%-nak adódott. Az eltérések fő forrásai az alábbiakban foglalhatók össze:

- az egyes települések cigánysága korszerkezetének az eltérése a népcsoport átlagától;
- a beiskolázási szint települési különbségei;
- a forrásként használt adatok (úgy az egyes cigány közösségekre, mint a cigánygyerekek iskolánkénti létszámára vonatkozó) pontatlansága;
- a kisebb közösségek esetében a véletlen ingadozások is jelentős szerepet játszhatnak.

Tekintettel a számításainkban rejlő hibalehetőségekre, ha valamelyik település roma népességére vonatkozóan egyéb forrásból megbízható becslés állt rendelkezésünkre, azt fogadtuk el.

Becsléseink alapján Kárpátalja cigány népessége 2001-ben a népszámlálás által összeírt több mint kétszeresének, közel 32 ezernek adódott, ami az össznépesség 2,5%-át tette ki (11. táblázat). Számításaink eredménye jelentősen, több mint másfélszeresen felülmúlta a statisztikai hivatal 1989-re vonatkozó átfogó felmérésének 20 ezer fős becslését.¹² Az eltérést csak részben magyarázza a cigányság magas természetes szaporulata.

Számításaink szerint a közigazgatási egységek közül a legnépesebb, több mint 4 ezer fős cigány közösségek a Nagyszőlősi és az Ungvári járásokban éltek. Arányaiban a legtöbben a Perecsenyi járásban (7,7%), valamint Beregszász városában (6,4%), az Ungvári (6,3%) és a Beregszászi járásokban (5,6%) voltak. Kevesebb mint 1% volt viszont a romák aránya a Técsői, az Ökörmezői, a Huszti és a Volóci járásokban (11. táblázat). Összességében tehát, a kárpátaljai cigányság zöme a megye nyugati részén él. Összevetve becsléseink és a 2001-es népszámlálás közigazgatási egységenkénti adatait, csupán Beregszász város és a Szolyvai járás esetében találtunk jó egyezést.

¹² Jemec – Gyacszenko 1993. i.m.

11. táblázat. A cigány népesség száma és becslései Kárpátalja közigazgatási egységeiben

Közigazgatási egység	A népesség száma, 2001	Cigányok			
		száma, 2001-es népszámlálás	száma, 1989-es felmérés	száma, 2001-es becslés	aránya, 2001-es becslés
Beregszász v.	26 554	1695	–*	1695	6,4
Huszt város	31 864	122	–*	620	1,9
Munkács város	81 637	1130	1577	3150	3,9
Ungvár város	115 568	1705	1751	2150	1,9
Beregszászi j.	54 062	2211	3060*	3011	5,6
Husztói járás	96 960	1	387*	500	0,5
Ilosvai járás	100 905	167	1791	2350	2,3
Munkácsi járás	101 443	1314	1367	2753	2,7
Nagybereznai j.	28 211	452	581	590	2,1
Nagyszőlősi j.	117 957	920	5369	5374	4,6
Ökörmezői j.	49 890	118	161	200	0,4
Perecsenyi j.	32 026	138	400	2450	7,7
Rahóci járás	90 945	163	606	1270	1,4
Szolyvai járás	54 869	800	655	800	1,5
Técsői járás	171 850	45	94	170	0,1
Ungvári járás	74 399	3022	3155	4694	6,3
Volóci járás	25 474	1	50	150	0,6
Összesen	1 254 614	14 004	20 004	31 927	2,5

Forrás: Jemec - Gyacsenko 1993 i.m. (1989-es becslés), Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003c i.m. (2001-es hivatalos adatok), szerzők becslései (2001)

„–” adathiány

* Beregszász és Huszt 1989-ben még nem voltak megyei alárendeltségű városok, így a csillaggal jelölt adataik a megfelelő járásokon belül szerepelnek.

Vizsgálataink alapján a romák száma 2001-ben Kárpátalja 109 településén haladta meg a tizet. A legnagyobb, több mint 3 ezer fős közösség Munkácsra élt.¹³ Őket az ungvári cigányság követte 2 ezer főt meghaladó

¹³ A részletes település szintű adatsorokat lásd a Mellékletben!

lélekszámával. Ezernél több cigány élt Beregszászon, a nagyszőlősi járási Királyházán és Szőlősvégardón, továbbá a perecsenyi járási Poroskón is.

Bár, amint arra fentebb már utaltunk, a romák Kárpátalján, Ukrajna többi megyéjéhez és a régió más országaihoz hasonlóan szórványként élnek, becsléseink szerint a megye két településén arányuk meghaladja az 50%-ot. Ezek ezer fő alatti népességű kis községek: Szombati (71%, Ilosvai járás) és Dombok (53%, Munkácsi járás). Rajtuk kívül további 12 település cigány közössége éri el az összlakosság 20 százalékát, amelyek Poroskó kivételével mind a megye síkvidékén fekszenek. Közülük hét magyar többségű, öt az Ungvári járásban található.

Az általunk becsült cigány népesség 48 százaléka (15 319 fő) városokban és városi típusú településeken élt, ami jó egyezést mutat a népszámlálás 51%-os vonatkozó értékével. A romák 72 százaléka lakott olyan településen, ahol számuk meghaladta a 300 főt, azaz többségük, ha szórványban is, de népes közösségekben élt. Kárpátalja cigányságának 29 százaléka magyar többségű települések lakója volt. Összességében 2001-ben a 109 jelentősebb roma népességgel rendelkező település közül 40 magyar többségű volt.

Az elmondottak is aláhúzzák, hogy a cigányság zöme Kárpátalja síkvidéki térségében, azon belül is főleg a nyugati, és inkább a magyarlakta részekben él. Mivel a tapasztalatok szerint a roma népesség nyelvileg azon közösség irányába asszimilálódik, melynek környezetében él, a fentiek alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy bár Ukrajna államnyelve és ebből fakadóan (legalábbis az ország nyugati részén) presztízsnyelve az ukrán, a kárpátaljai cigányok jelentős része a magyart tekinti anyanyelvűnek. Az általunk becsült 32 ezres kárpátaljai cigányság körében 14 ezerre tehető a magyar anyanyelvűek száma (44%). A cigányok által is lakott 110 település közül 48 olyan van, ahol a romák többsége magyar anyanyelvű.

A kárpátaljai romák településterülete jellemzően elkülönülő: rendszerint a falvak/városok meghatározott részein, az úgynevezett „(cigány) táborokban” élnek. Szegregációjukat növeli, hogy ezek a településrészek leggyakrabban a helységek peremén, a központtól és az intézményektől (óvoda, iskola, templom, orvosi rendelő, gyógyszerár, bolt, piac, önkormányzat, kultúrház stb.) távol fekszenek. Gyakran az adott településen elérhető infrastruktúra sem jut el (vagy csak részben) a tábor területére: általában még ott sincs a cigányok lakóhelyén vezetékes víz, csatornázás, vezetékes gáz, aszfaltozott út, ahol a település központi részein mindez természetes. Gettósításukra is akad példa. Beregszász város önkormány-

zata például 2,5 méter magas kőfallal vette körül a városi cigány negyedet, hogy így takarja el azt a környékre látogatók szeme elől. A romatelep közelébe orvosi rendelőt, óvodát, iskolát telepítettek, a református egyház kis templomot emelt a cigány gyülekezet számára itt, illetve külföldi anyagi támogatással egyetlen vízcsap erejéig a vezetékes vizet is eljuttatták a „cigánytáborba”.

3. Képzés, oktatás

3.1. A cigányok a kárpátaljai magyar iskolák rendszerében

A cigányság tanulási körülményeinek és lehetőségeinek is megvanak a maga jellegzetességei, illetve különlegességei. Bizonyos részben jelentős figyelem irányul az állam részéről a cigányság oktatásának problémájára, másfelől viszont gyökeres hozzáállásbeli változásnak kell történnie ahhoz, hogy jelentős és maradandó eredmények születhessenek. Állami, illetve területi szinten több program kifejezetten vagy részben a foglalkozott és foglalkozik jelenleg is a romákkal.¹⁴

A cigányok iskolai oktatása egyben a többségi társadalomba történő integrálásuknak is a színtere. Mivel Ukrajnában kötelező a középfokú végzettség¹⁵ (11 osztály), ez lényegében azt jelenti, hogy a cigányok az intézményes szocializáció egyik elemével az iskolában találkoznak kötelező és ellenőrizhető módon először – s talán utoljára.

Ez komoly kötelezettséget és elvárásokat támaszt a társadalom és az állam részéről az oktatási intézményekkel és a pedagógusokkal szemben. Sokan éppen a cigányság rendszeres iskolalátogatottságának megszervezésében, illetve a tanárok hozzájuk viszonyuló szakmai-pedagógiai felkészültségében látják a megoldást. Ezzel szemben

¹⁴ „Цільова галузева Програма соціально-духовного відродження ромів України на період до 2006 року” затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 11.09.03 р. № 2436; Рішення Закарпатської обласної ради від 17.05.07 № 290 „Про Програму забезпечення розвитку освіти, культури, традицій національних меншин області”; Обласна цільова програма „Ромське населення” на 2003–2006 рр. (2002. szeptember 25., N 57, <http://www.uazakon.com/document/spart06/inx06783.htm>); Програма „Рома України”, 2007–2009 рр міжнародного фонду Відродження (http://www.irf.kiev.ua/ua/programs/cs/roma/strategy/?to_print=1).

¹⁵ Закон України „Про загальну середню освіту”. Ст. 3.

a helyzet sokkal összetettebb, hiszen a cigányság integrációját a többségi társadalomba csak jelentős összefogással lehet megvalósítani, amely kihat az élet minden területére. Ezek közé tartozik az infrastruktúra, az orvosi ellátottság fejlesztése, a foglalkoztatottság biztosítása, a többségi társadalom befogadóképessége és toleranciája, valamint a cigányság pozitív viszonyulása az integrációhoz.

Kárpátalján a cigányok integrációja a magyar közösségbe még összetettebb kérdés, mint beilleszkedésük vagy oktatási helyzetük folyamatának általános keretek között való tárgyalása, hiszen sem a gazdaságot, sem a központosított oktatási rendszert nem a magyarság irányítja, hanem a magyar közösség túlnyomórészt a fennálló helyzethez alkalmazkodik, s azon belül próbálja megtalálni a saját oktatási céljainak érvényesítéséhez vezető utakat, lehetőségeket.

Az oktatás teljes rendszere Ukrajnában – s ezen belül Kárpátalján is – jelentős változáson megy keresztül. Ez nagyrészt azzal függ össze, hogy Ukrajna fokozatosan megpróbál megszabadulni a posztszovjet örökség terheitől az oktatás területén is, másrészt az ország európai integrációjával párhuzamosan szeretne illeszkedni a nemzetközi oktatási térséghez, követelményrendszerekhez, ugyanakkor az ukrán állam nem téveszti szem elől az oktatás nemzetállam-építésben betöltött szerepét sem. Mindez a felszínen elsősorban az új tantárgyak bevezetését jelenti, illetve a felső osztályok szakirányú oktatását, a megváltozott érettségi és felvételi vizsgarendet, valamint a felsőfokú oktatás alkalmazkodását a bolognai rendszerhez, továbbá a 11 éves általános középfokú képzésről a 12 évfolyamosra való fokozatos áttérést. Az új körülmények következtében a megváltozott feltételek rendszerébe nehezen illeszkedik a specifikus jellegzetességek figyelembevételének hiánya miatt a nemzetiségi oktatás.

A nemzetiségi oktatás rendszere Ukrajnában – s így Kárpátalján is – nyelvi alapokra épül. Így a nemzetiségi iskolák meghatározásában olyan fogalom, mint cigány iskola, nem szerepel. A cigányságot nem nemzetiségként, hanem népcsoportként határozzák meg, amely különböző nyelveken beszél. Az utóbbi majd két évtizedben jelentős erőfeszítések történtek a cigány nyelv oktatása és elterjesztése terén, azonban a különböző történelmi és nyelvi hagyományok egyelőre nem tették lehetővé annak egységes elfogadását.

A cigány nyelv oktatásának elősegítése érdekében Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának a jóváhagyásával 2005-ben kiadták

a Roma nyelv és irodalom programját az ukrán iskolák számára,¹⁶ 2007-ben pedig megjelent a Roma történelem és kultúra című módszertani segédkönyv tanárok számára.¹⁷

A cigánygyerekek Kárpátalján magyar és ukrán nyelvű iskolákban tanulnak. A 2008–2009-es tanévben 693 iskola működött Kárpátalja területén 159 965 tanulóval. 146 iskolában 6 497 cigánygyerek folytat tanulmányokat.

Mindez azt jelenti, hogy a kárpátaljai iskolák 21%-ában tanulnak cigánygyerekek, s a terület minden egyes járásában jelen vannak a cigányság képviselői, illetve, hogy az iskolákban tanuló gyerekek több mint 4%-a cigány származású (lásd a 12. táblázatot). Vagyis: miközben a roma nemzetiségűek aránya a népszámlálás szerint mindössze 1,1 százalék, az iskolában tanulók között képviselőjük sokkal magasabb. Ennek oka elsősorban a cigány nemzetiségű lakosság korösszetételében, valamint a census romákra vonatkozó összeírása körüli bizonytalanságokban keresendő.

A két évvel korábbi (2006–2007-es tanév) adatokkal való összehasonlítás során megállapíthatjuk, hogy míg a tanulók összlétszáma jelentősen, majd tizenegy és félezer (11 398) fővel csökkent, az iskolaköteles cigány tanulóké több mint félezerrel (675 fő) emelkedett.

A síkvidéki járások magasan kiemelkednek a cigány tanulók létszámát tekintve. A legtöbb iskolaköteles cigánygyerek az Ungvári (904), a Beregszászi (737), a Nagyszőlősi járásban (706) van. Területi elhelyezkedésüket tekintve tehát a cigányok nagy része a „magyar vidékeken” összpontosul (azaz azokban a régiókban, ahol a magyar nyelv- és településterület található Kárpátalján belül), azaz a romák erős kölcsönhatásban élnek a magyarsággal. Ennek tükrében nem csodálkozhatunk tehát azon, amire a demográfiai fejezetben már felhívtuk a figyelmet: a kárpátaljai romák csaknem kétharmada a magyar nyelvet tekinti anyanyelvének.

Az adatok még nyomatékosabbá és szemléletesebbé válnak, ha bizonyos területi-oktatási egységek adatait összeadjuk. Erre azért kerülhet sor, mert Kárpátalja közigazgatásilag, s ehhez kapcsolódóan oktatási szinten is 18 egységre van felosztva: 13 járásra (Ungvári, Nagybereznai, Perecsenyi, Munkácsi, Beregszászi, Nagyszőlősi, Szolyvai, Ilosvai,

¹⁶ Ромська мова і література. Інтегрований курс 5–12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. Видавничий дім „Букрек”, 2005.

¹⁷ Наврогска Ј. (Навроцька Євгенія): *Історія та культура ромів. Методичний посібник для вчителів*. Ужгород: „Видавництво Олександра Гаркуші”, 2007.

Volóci, Ökörmezői, Huszti, Técsői és Rahói) és 5 területi jogú városra (Ungvár, Munkács, Beregszász, Csap és Huszt). Míg azonban a Nagyszőlősi járás és Nagyszőlős város egy adminisztratív egység, addig Beregszász városa és a Beregszászi járás, Munkács városa és a Munkács járás, vagy még inkább Ungvár városa és az Ungvári járás, valamint az Ungvári járás által körülölelt Csap városa különböző adminisztratív-területi egységekhez tartozik. Ha viszont ezeket az összesített adatokat számoljuk, akkor Beregszász és környékén 1104, Munkács és környékén 1267, Ungvár és környékén 1358 iskolaköteles cigánygyerek van, s ezek túlnyomó többsége a magyar iskolák és osztályok tanulója.

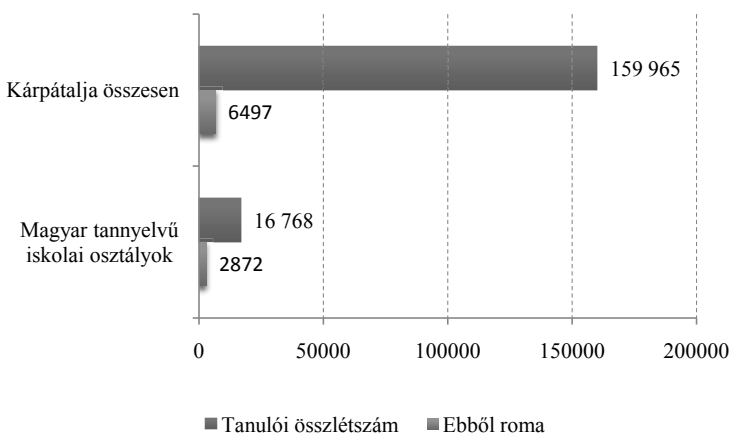
12. táblázat. A cigány nemzetiségű tanulók létszáma és százalékaránya Kárpátalja járásainak iskoláiban a 2008–2009-es tanévben

Ssz.	Területi jogú városok és járások	A tanulók létszáma összesen	A cigány tanulók száma	%
1.	Ungvár	13 719	454	3,3
2.	Munkács	9 301	659	7,08
3.	Beregszász	3 612	367	10,16
4.	Huszt	3 946	133	3,37
5.	Csap	1 002	118	11,77
6.	Beregszászi járás	6 259	737	11,77
7.	Nagybereznai járás	3 260	206	6,31
8.	Nagyszőlősi járás	16 077	706	4,39
9.	Volóci járás	3 013	31	1,02
10.	Ilosvai járás	13 965	400	2,86
11.	Ökörmezői járás	6 581	42	0,63
12.	Munkácsi járás	11 966	608	5,08
13.	Perecsényi járás	4 108	548	13,33
14.	Rahói járás	14 037	245	1,74
15.	Szolyvai járás	6 190	198	3,19
16.	Técsői járás	23 780	36	0,15
17.	Ungvári járás	6 316	904	14,31
18.	Huszti járás	12 833	105	0,81
Össze- sen		159 965	6497	4,06

Forrás: a Kárpátaljai Területi Adminisztráció Oktatási és Tudományos Főosztályának statisztikai adatai. (A nemzetiségek alapján végzett adatgyűjtés nem lehet kötelező érvényű, ezért az adatok hiányosak lehetnek. A területi-adminisztratív egységek az ukrán nyelvű dokumentáció sorrendjét követik.)

Jelenleg 103 tisztán magyar vagy vegyes, ukrán-magyar tannyelvű iskola van Kárpátalján, ahol a 16 768 magyar nyelven tanuló gyerek közül 2 872 cigány nemzetiségű. A gyakorlat szerint a vegyes tannyelvű iskolákban a cigányok a magyar osztályok létszámát bővítik. A cigány tanulók ennek a létszámnak a 17,1%-át adják, azaz a magyar nyelven tanulóknak majdnem az ötöde cigány gyerek (a két évvel korábbi arány szerint 18 564 magyar nyelven tanuló gyerekből 2 716 volt cigány, ami 14,6%-ot jelentett). Ez az adat különösen akkor figyelemre méltó, ha felidézzük az adatot, hogy a magyar anyanyelvűek között 5,5% a magukat roma nemzetiségűnek tartók aránya.

4. ábra. Tanulók összlétszáma, és a roma nemzetiségű tanulók száma Kárpátalja iskoláiban, valamint a magyar tannyelvű iskolákban/osztályokban

Az utóbbi években jelentősen megnőtt a cigány gyerekek létszáma, s nem csak arányaiban, hanem abszolút számban is. Míg korábban kárpátaljai szinten egy-egy évfolyamba átlagosan 500–600 roma tanuló járt, addig az utóbbi négy évben ez jóval 700, sőt 800 fő felett van. Az arányok az elemi osztályok szintjén még erőteljesebbek, mint felsőbb osztályokban. Az elemi iskolai osztályokban sokkal több a cigány gyerek (lásd a 13. táblázatot).

13. táblázat. A cigány tanulók osztályonkénti és összesített létszáma
Kárpátalja iskoláiban a 2008–2009-es tanévben

Ssz.	Területi jogú városok és járások	A tanulók létszáma/osztály										Össze- sen	
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.		11.
1.	Ungvár	59	74	61	54	30	46	51	46	30	2	1	454
2.	Munkács	81	67	72	100	86	68	63	66	55	1	–	659
3.	Beregszász	33	40	41	43	44	40	41	44	41	–	–	367
4.	Huszt	53	12	10	18	13	11	2	10	1	1	2	133
5.	Csap	8	7	11	22 +15*	12	8	9	13	2	4	7	118
6.	Beregszászi járás	99	112	69	69	75	64	58	65	71	33	22	737
7.	Nagyberez- nai járás	38	27	28	44	21	10	12	3	15	8	–	206
8.	Nagyszőlősi járás	94	110	87	87	84	70	72	55	38	4	5	706
9.	Volóci járás	1	2	8	3	10	2	2	–	3	–	–	31
10.	Ilosvai járás	59	65	39	56	38	29	48	21	24	12	9	400
11.	Ökörmezői járás	10	–	–	8	5	12*	2	2	3	–	–	42
12.	Munkácsi járás	74	98	59	83	59	73	71	54	31	3	3	608
13.	Perecsenyi járás	58	79	53	58	58	55	52	68	64	1	2	548
14.	Rahói járás	30	30	37	50	12	25	18	24	10	7	2	245
15.	Szolyvai járás	14	21	24	17	19	19	21	21	37	5	–	198
16.	Técsői járás	7	7	4	4	3	4	–	2	4	1	–	36
17.	Ungvári járás	126	89	105	136	110	73	65	80	69	24	27	904
18.	Husztai járás	20	17	14	12	9	13	9	6	4	1	–	105
Összesen		864	857	722	879	688	622	596	580	502	107	80	6497

Forrás: a Kárpátaljai Területi Adminisztráció Oktatási és Tudományos Főosztályának statisztikai adatai.

(A nemzetiségek alapján végzett adatgyűjtés nem lehet kötelező érvényű, ezért az adatok hiányosak lehetnek. A területi-adminisztratív egységek az ukrán nyelvű dokumentáció sorrendjét követik.)

* Kisegítő osztály.

A cigány tanulók nagy többsége a 9. osztály után nem folytatja tanulmányait, a felső, 10–11. osztályba már csak nagyon kevesen jutnak el. Területi szinten a 10. osztályban csak 107 (az iskolába járó romáknak 1,6 százaléka), a 11.-ben mindössze 80 (1,2%) cigány gyerek tanul. Ez az összes 10. osztályos tanulónak a magyar tannyelvű líceumokkal együtt¹⁸ (11 890 fő) a 0,9%-át jelenti, a 11. osztályosokénak és a magyar tannyelvű líceumok és gimnáziumok végzős osztályainak¹⁹ (12 530) pedig csak a 0,64%-át teszi ki. Összességében a felső osztályokban a cigány tanulók aránya mindössze 0,76%, azaz lényegében még az ötödük sem jut el az Ukrajnában elvben kötelező középiskolai végzettségig. A 2008/2009. tanévben az összes kárpátaljai cigány nemzetiségű tanuló fele (51,13%-a) az elemi iskolai osztályokba járt, 45,99%-uk a felső tagozat osztályaiban tanult, s mindössze 2,88%-uk járt középiskolai osztályba.

A magyar tannyelvű iskolákban mindössze 80 roma tanul a felső osztályokban (43 tanuló a 10.-ben, 37 a 11. osztályban), ami végképp elenyésző a 9. osztályig képviselt magas arányukhoz képest (10.-ben 3,78%, a 11. osztályban 3%, összességében pedig 3,38%). Elméletileg esti iskolákban vagy a szakiskolákba beiratkozó romák esetében is van lehetőség a középiskolai tanulmányok befejezésére, a gyakorlatban azonban már a 9. osztályt is csak nagy nehézséggel végzik el. Az ún. új típusú iskolákban, azaz a líceumokban és gimnáziumokban – amelyeknek általában erősebb az oktatási szintje – egyáltalán nem tanulnak cigány gyerekek. A 2007–2008-as tanévben bevezetett tesztvizsgaszerű érettségi-felvételi vizsgarend követelményrendszere sem a cigányok továbbtanulási lehetőségeit javítja.

Orosz Ildikó adatai szerint²⁰ a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban meglepően magas azoknak az aránya, akik nem jutnak el az érettségiig. A 14. táblázat például azt mutatja be, hogy 2002 és 2007 között a magyar tannyelvű iskolákban tanulók közül hányan jutottak el az érettségiig azok közül, akik 11 évvel korábban beléptek az oktatási rendszerbe. A 5. ábra pedig azt szemlélteti, hogy mekkora arányú a lemorzsolódás az említett tanévekben a magyar tannyelvű iskolák tanulói között.

¹⁸ Az egyházak által létrehozott magyar tannyelvű líceumok (összesen öt intézmény), mivel nem állami iskolák, külön statisztikai adatot képeznek. A tanulmányban az iskolák és a gyereklétszám esetében is egységes adatokat használtuk.

¹⁹ A magyar tannyelvű gimnáziumokban és líceumokban 12 éves oktatás folyik, míg Ukrajna többi iskolájában még 11 év a tanítási idő. Az áttérés a 12 éves oktatásra állami szinten jelenleg folyamatban van.

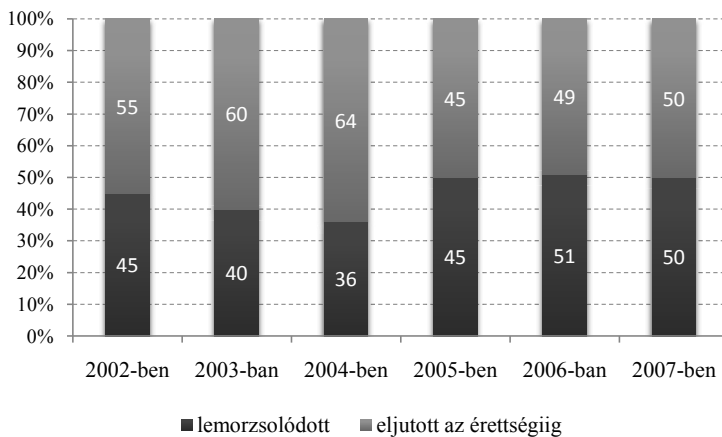
²⁰ Orosz Ildikó: *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005)*. Ungvár, PoliPrint, 2007. 328.

14. táblázat. A magyar tannyelvű iskolába beiskolázottak és a közülük az érettségiig eljutók aránya Kárpátalján 2002 és 2007 között

Érettségi éve	2002	2003	2004	2005	2006	2007
1. osztályba beiratkozott	1913	2147	2160	2311	2442	2440
Érettségizett	1052	1292	1376	1263	1196	1221
Különbség (lemorzsolódott)	861	855	784	1040	1246	1219

Forrás: Orosz 2007 i.m. 328

5. ábra. A lemorzsolódott, illetve az érettségiig eljutó tanulók aránya a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban a 2002 és 2007 között végzett kohorszokban

Forrás: Orosz 2007 i.m. 328

Ha figyelembe vesszük, hogy: a) milyen magas a roma tanulók aránya a magyar tannyelvű iskolákban; b) mekkora a cigány nemzetiségű gyerekek aránya az alsóbb, illetve a felső (középfelső) évfolyamokon, akkor valószínűsíthető, hogy a magyar tannyelvű iskolák tanulói körében tapasztalható nagy arányú (egy-egy évfolyamokon az első osztályba beiratkozottak felét elérő) lemorzsolódás jelentős részben a roma gyerekek iskolából való kimaradásának a következménye.

Ukrajna felsőfokú oktatási intézményei akkreditációs szintek szerint vannak felosztva az I. legalacsonyabbtól a IV. legmagasabb fokozatig. Mivel a nemzetiségek alapján végzett adatgyűjtés ebben az esetben sem lehet kötelező érvényű, az adatok valószínűleg hiányosak. Azonban mindössze két olyan diákról van ismeretünk, akik cigány származásúnak vallják magukat, és I. akkreditációs fokozatú felsőfokú intézményben tanulnak a területen.

A cigányok hátrányos helyzetét tehát egyértelműen tükrözik az oktatási statisztikák is. A 15. táblázatból kiderül, hogy a roma lakosság körében messze a legalacsonyabb (mindössze 0,03%-os) a felső végzettséggel rendelkezők aránya, közöttük vannak a legtöbben azok, akiknek az elemi iskola jelenti a legmagasabb iskolai végzettséget. Ezer kárpátaljai roma között tehát mindössze háromnak van felső végzettsége, s csak negyvenen rendelkeznek érettségivel.

15. táblázat. Kárpátalja legnagyobb nemzetiségeinek iskolázottsági mutatói (a 10 évnél idősebb lakosságra kiszámítva) a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

	Ukránok	Magyarok	Románok	Oroszok	Cigányok
Felsőfok	8,7	5,1	2,1	28,1	0,03
Felsőfokú szakképzés	13,1	9,8	2,7	23,9	0,2
Középfiskola	40,0	43,6	19,6	33,0	4,0
Általános iskola	19,4	27,7	49,4	8,7	17,1
Elemi iskola	16,5	16,4	21,3	5,7	49,3

Forrás: Pancsuk és mások i.m. 2008: 660.

A magyar iskolák a cigány tanulók viszonylatában öt részre oszlanak:

- 1) olyan (magyar nyelvű) iskolákra, ahol csak cigánygyerekek tanulnak;
- 2) iskolákra, ahol a magyar osztályokban tanulók többsége cigány;
- 3) iskolákra, ahol egyes magyar osztályokban már többségben vannak a cigány tanulók;
- 4) iskolákra, ahol a cigány tanulók minden osztályban kevesebben vannak, mint a magyar gyerekek;
- 5) iskolákra, ahol gyakorlatilag nincs cigány tanuló.

Az ötödik csoport szám szerint 49 iskolát érint, azaz a magyar tan nyelvű kárpátaljai tanintézmények többségében, összesen 54-ben tanul nak cigánygyerekek.²¹

16. táblázat. A magyar tannyelvű iskolákban/osztályokban tanuló
gyerekek létszámának osztályonkénti felosztása
a 2004/2005–2008/2009. tanévekben

Tan- évek	<i>A tanulók osztályonkénti létszáma</i>												Össze- sen
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	
2004– 2005.	1777	1665	1921	1893	1903	1986	2015	2006	2051	1255	1304	220	19996
2005– 2006.	1647	1779	1649	1934	1853	1868	1970	1995	1971	1237	1217	254	19374
2006– 2007.	1499	1632	1749	1648	1813	1833	1827	1951	1943	1209	1216	224	18544
2007– 2008.	1495	1467	1606	1720	1575	1778	1812	1802	1915	1202	1157	227	17756
2008– 2009.	1321	1462	1462	1582	1653	1536	1741	1776	1757	1138	1113	227	16768

Forrás: A Kárpátaljai Területi Adminisztráció Oktatási és Tudományos Főosztályának statisztikai adatai.

A magyar osztályok tanulói létszáma az utóbbi években drasztiku san csökkent, s ez a tendencia az előrejelzések szerint tovább fog folyo tatódni (lásd a 14. táblázatot). Ez részben a csökkenő születéseknek tulajdonítható, másrészt az oktatáspolitikában tapasztalható viszonyok következménye, amelyből kifolyólag egyre több magyar szülő adja ukrán osztályba vagy iskolába a gyerekeit.²² Vitattott, s nem is témája e tanulmánynak, hogy ez mennyire a nagyobb lehetőség reménye vagy

²¹ A magyar nyelven (is) oktató iskolák roma tanulóinak arányát lásd a Melléklet II. táblázatában.

²² Csernicskó István: Ukrajna összhangra törekszik. Az ukrainai oktatáspolitikai nyelvi vonatkozásai. *Kisebbségkutatás* 2008/2: 302–315. Csernicskó István: Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In: Fedinec Csilla szerk.: *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 153–170. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 2008. Csernicskó István: Az ukrainai oktatáspolitikai a nyelvi asszimiláció szolgál- latában. *Korunk* 2009/február: 33–40.

az elnemzetietlenedés időszaka. Tény viszont, hogy egyes községekben a cigány gyerekeknek köszönhetően, vagy csak kizárólag velük nyitottak meg magyar nyelvű osztályokat.

A kisebb iskoláknál már régebben is előfordult, hogy csak a cigány gyerekekkel együtt volt elegendő tanuló az 1. osztályban.²³ A romák iskolába járására ezért ott fokozottabb figyelmet fordítottak. A nagyobb létszámú tanintézményekben, ahol korábban nem volt jelentős a cigány tanulók létszáma, azok közül sokan csak az osztálynaplók névsorában szerepeltek (ahogyan sok iskolában nevezték őket: holt lelkeként), igazolatlan hiányzásuk nem keltett nagyobb feltűnést. Jelenleg azonban több nagyobb iskolában is vészesen lecsökkent – a demográfiai helyzet és a fentebb említett viszonyok következtében – a gyerekek száma. Ma már nem csak a kis iskoláknak van „szüksége” a roma tanulókra. Az adatok alapján a magyar tannyelvű oktatási intézmények közül a Badalói Általános Iskola 1. osztályába csak cigány gyerekek járnak, de a Beregújfalui és a Kisbégányi Általános Iskolák (mind Beregszászi járás) egy-egy osztályában, a Barkaszói Középiszkola (Munkácsi járás) egyes osztályaiban már a romák vannak többségben. Jelentős a száma a Mezővári Középiszkolában tanuló roma gyerekeknek. Az Ungvári járás Gálócsi Elemi Iskolájában már több a cigány tanuló. A Koncházai Középiszkola magyar osztályaiban csak roma gyerekek tanulnak. A Homoki, a Nagygejőci, a Ráti, a Tiszaágteleki Általános Iskolákban, valamint a Sislóci és a Sűrtei Középiszkolák bizonyos osztályaiban több a cigány, mint a magyar gyerekek. A gálócsi, a nagygejőci, a ráti, a sűrtei iskolák első osztályai a cigány gyerekek nélkül meg sem nyílhattak volna.²⁴ A Csapi 2. sz. Középiszkolában a gyerekek több mint egynegyede cigány. Az iskola komoly lépéseket tesz a roma tanulók felzárkóztatására, a tanárok a kiegészítő osztályok számára összeállított tantárgyi program megírásában is részt vettek.

Meg kell jegyeznünk azt is, hogy van két olyan magyar tannyelvű iskola is (a Beregszászi 7. Számú, illetve a Munkácsi 14. Számú Általános Iskola), ahol csak roma gyerekek tanulnak. Ezeket az intézményeket a beregszászi, illetőleg munkácsi magyar közösség nem is tartja számon a magyar tannyelvű iskolák között, hanem „cigány iskola”-ként emlegeti.

²³ Ukrajna Közoktatási Törvénye értelmében a falusi iskolákban az osztály indításához szükséges minimális tanulói létszám 5 fő.

²⁴ Minden esetben magyar osztályokról van szó olyan iskolák esetében, ahol a tannyelv vegyes: magyar és ukrán

A magyar iskolák rendszerében komoly szerepet játszanak a roma tanulók. Érvényes ez annak további fenntartására, megmaradására is. Azonban pusztán a cigány gyerekekre építve bizonyosan nem őrizhető meg a magyar iskolahálózat Kárpátalján, ha a magyarság száma továbbra is ilyen mértékben csökken, ha a szülők egyre nagyobb része ukrán osztályokba adja a gyerekeit, és ha az oktatás nemzetiségi iskolákra vonatkozó szabályozása nem változik.

A roma gyerekeknek a magyar tannyelvű iskolákban és osztályokban tapasztalt magas aránya vonatkozásában mindeddig szinte alig jutott figyelem két, a magyar oktatási rendszer jövője szempontjából lényeges tényezőnek. Az egyik kérdés az oktatás minősége, a másik pedig – nem kis részben az előző faktorral összefüggésben – az, hogy mennyire vonzóak az iskoláink a magyar szülők számára. A kutatások figyelme terjed ma még csak ritkán terjed ki például arra, hogy – a romákkal szemben többségében erősen negatív előítéleteket tápláló – kárpátaljai magyarok hogyan reagálnak arra, hogy a magyar tannyelvű iskolák nagy részében egyre emelkedik a roma gyerekek aránya. Egy idevágó kutatás eredményei szerint a magyar szülők egy része úgy érzi, hogy annak következtében, hogy a magyar tannyelvű iskolákban sok a cigány gyermek, ezekben az iskolákban csökkent az oktatás színvonala, s ezért – és minden bizonnyal a romákkal szembeni előítéletek miatt – sok szülő számára a magyar tannyelvű iskolánál vonzóbb az ukrán tannyelvű oktatási intézmény.²⁵

3.2. Cigány tanulók és oktatásuk körülményei

Mint korábban említettük, jelenleg két olyan magyar tannyelvű iskola működik Kárpátalján, ahol csak cigány gyerekek tanulnak: a Munkács 14. sz. és a Beregszászi 7. sz. Általános Iskola.²⁶ Mindkét iskola a helyi cigánytábor közvetlen közelében jött létre. A Beregszászi 7 sz. Általános Iskola mellett cigány gyerekek számára létrehozott óvoda is működik. Elsődleges célja is az volt ezen iskolák létrehozásának,²⁷ hogy

²⁵ Lásd Balogh Lívia – Molnár Eleonóra: Az államnnyelv elsajátításának ára a nemzeti identitás feladása? *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*. Випуск 2008. XVII–XVIII: 10–19.

²⁶ Hasonló elvek alapján szervezett, úgynevezett „cigány iskola” az Ungváron működő 13. és 14. sz. Általános Iskola, melyek tannyelve az ukrán (lásd Bucsko 2006: 263).

²⁷ Munkácson 1949 óta, Beregszászon az 1950-es évektől működik az iskola.

minél nagyobb mértékben vonják be a roma gyerekeket az oktatás folyamatába. Az iskola és a környezet hatásának a megemlítése azért fontos,²⁸ mert az utóbbi években, elsősorban Európai Unió kezdeményezésekre, több kárpátaljai iskolával kapcsolatban is felvetődött a szegregált oktatás problémája, a deszegregáció szükségessége. Számos érv és ellenérv jelenik meg egyik és másik oldalon is. Azonban ami – véleményünk szerint – az ilyen iskolák mellett szól, elsősorban az, hogy a cigány gyerekek legalább részben magukénak érezhetik azt. Azért csak részben, mert nagyon sok cigány szülő gondolkodásában a tanulás nem játszik fontos szerepet, köztudatukba az iskolai oktatás értéke nem épült be. Vagyis: a kárpátaljai roma szülőkre, a helyi roma közösségre is igaz mindaz, amit más kutatásokból is leszűrhetünk: a roma társadalom szocializációs modellje, a cigányságnak az iskolai oktatáshoz fűződő viszonya eltér a többségi normáktól.²⁹

Sokak szerint a romáknak az iskolával szembeni ellenérzéseit részben a sajátos hagyományaik, részben a kiközösítettség érzése táplálja. A szülők egy része maga sem tanult, illetve hamar kimaradt az iskolából, másrészt úgy gondolják, hogy a megszerzett tudást egy teljesen más környezetben, kikerülve sajátjukból, nem fogják tudni hasznosítani, mindig a háttérben lesznek származásuk miatt.³⁰

A Munkácsi 14. sz. és a Beregszászi 7. sz. Általános Iskolák szerves részei az oktatási rendszernek, mégis bizonyos tekintetben más mércével kell mérnünk az ott folyó tanítást és az elérhető eredményeket. Ez a jelen helyzetben pusztán a humanitás vagy a pedagógiai érzékenység oldaláról való megközelítés, hiszen az állami iskolák követelményrendszere minden tanintézmény számára egyforma.

A roma gyerekek oktatásának problémája minden iskolában nagyon hasonló. Ebben az esetben azért az említett két iskolát emelnénk ki, mivel csak cigány gyerekek által látogatott oktatási intézményekről van szó, de a jelenlévő gondok és eredmények ott is érvényesek, ahol kisebb vagy nagyobb létszámban jelen vannak roma tanulók.

²⁸ Hasonló környezetben működnek az ukrán tannyelvű roma oktatási intézmények, az Ungvári 13. és 14. sz. Általános Iskolák, valamint a Viski Elemi Iskola.

²⁹ Réger Zita: Cigányosztály, „vegyes” osztály – a tények tükrében. *Valóság* 1978/8: 77–89. Réger Zita: *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990. Bartha Csilla (szerk.): *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2007.

³⁰ Forray R. Katalin: Az iskola és a cigány család ellentétei. In: Bartha Csilla i.m. 117–125.

Az egyik alapvető cél az iskolalátogatottság biztosítása. Míg más, nem romák által látogatott oktatási intézményben a tanulók jelentős többsége rendszeresen jár iskolába, addig az említett tanintézményekben dolgozó pedagógusoknak jelentős erőfeszítéseket kell fordítani arra is, hogy a tanulók folyamatosan jelen legyenek, ne maradjanak ki, kimaradás esetén pedig visszairányítsák őket az intézménybe. Egy másik jelentős és fontos feladatuk, hogy számukra érdekessé és érthetővé tegyék a tanulást, nehogy az váljon a kimaradás okává. Mindezt úgy kell véghezvinniük, hogy az osztályokban a többi iskolához képest jóval nagyobb számban fordul elő hátrányos helyzetű, magatartási és tanulási zavarokkal küzdő gyerek.

A Munkácsi 14. sz. Általános Iskolának a 2008–2009-es tanévben 591 tanulója van, amelyből 61 gyerek hátrányos helyzetű családból származik, míg a Beregszászi 7. sz. Általános Iskola 346 tanulója közül 165 van hasonló helyzetben. Azonban a számok megtévesztőek lehetnek, mivel a legtöbb szülő nem rendelkezik állandó munkahellyel, s így a családok anyagi helyzete rendkívül korlátozott. Sokszor rendezetlenek az otthoni körülmények, jelentős a sokgyermekes családok száma. Az iskolalátogatottság változó: általában 60, jobb esetben 70%, gyakran függ az időjárási viszonyoktól, mert rosszabb, esősebb vagy hidegebb időben a gyerekeknek nincs megfelelő öltözetük és lábbelijük iskolába menni.

Általánosan elfogadott vélemény a pedagógusok körében, hogy az alsó osztályos gyerekekkel könnyebb foglalkozni. A felső osztályosok számára a tananyag bonyolultságából kifolyólag követhetlenné és ezzel együtt unalmassá válik a tanulás, egyre többen maradnak el az órákról, majd pedig végleg az iskolából. Több pedagógus szerint a roma gyerekek sokszor nem küzdenek meg az eléjük kerülő akadályokkal, nehézségekkel, hanem egyszerűen feladják a harcot. A pedagógusok véleménye szerint ennek talán a cigányság mentalitása az oka, vagy az, hogy egyszerűen csak a pozitív példa hiánya következtében történik mindez. Az iskolából való kimaradást sok esetben elősegíti a lányok nagyon korai, 13–14 éves korban történő férjhez menetele,³¹ pontosabban élettársi viszonya, valamint a roma családok időnyomunkája az ország belső területein, ahová gyakran a gyerekeiket is magukkal viszik. Ezekben az oktatási intézményekben, de bármelyikben, ahol nagyobb számban roma gyerekek tanulnak, az oktatási mellett nagy

³¹ Ukrajnában a lányoknál 17, a fiúknál 18 éves kortól engedélyezett a házasságkötés.

jelentősége van a nevelői munkának. Sokkal nagyobb, mint a többi, nem cigány gyerekek által látogatott iskolában, ahol otthon a család nevelői szerepe jobban érvényesül, a szülők személyes példája közelebb áll az iskola által elvárt normákhoz.

Ezeknek az állami iskoláknak a finanszírozása, anyagi ellátottsága szintén nem elégséges, igaz, ez jellemzi az egész ukrán oktatási rendszert. Az állam szerepvállalása mellett ki kell emelni az egyházak, illetve az egyházakhoz közel álló különböző jótékonyági szervezetek támogatását, amelyek következtében több jelentős fejlesztéshez hozzájárultak az iskolákban. Az utóbbi években számos pozitív előrelépés tapasztalható. A gázfűtés bevezetése, étkezdék kialakítása, az alsó tagozatos és a hátrányos helyzetű gyerekek ingyenes étkeztetése, iskolaépületek felújítása, osztályteremek kijavítása, az iskola területének megszüpítése. A tanintézmények jellemzően helyhiánnyal küzdenek, mert az utóbbi években jelentősen megnőtt gyereklétszám következtében több osztályterem túlszűfolt, újabbak pedig létesítésére nincs hely. A Beregszászi 7. sz. Általános Iskolában tornahelyiséget is sikerült kialakítani, igaz, megfelelő tornateremmel nem rendelkezik az intézmény. A Munkácsi 14. sz. Általános Iskolának egyáltalán nincs tornaterme. Mindkét helyen ezt az iskolai sportpályák megfelelő kialakításával és rendszerben tartásával igyekeznek pótolni. Munkácson a helyhiány sokkal jelentősebb, a régi, több korszakban épült, három részből álló épületben nincs elegendő osztályterem, mindössze 12 van, a jelenleg szükséges 19-ből, így a gyerekek két váltásban, délelőtt és délután is tanulnak. Ez a pedagógusok számára fokozottabb megterhelést jelent, valamint az iskolalátogatottság, az iskolai fegyelem biztosítása is nehezebb.

A kötelező iskolai órákon kívül a tanárok igyekeznek bevonni a gyerekeket különböző szakköri foglalkozásokba. Ilyenek a rajz, kézimunka, tánc, labdarúgó vagy könnyűatlétkai szakkörök. Az ezekkel kapcsolatos versenyeken, bemutatókon tudnak néhányan igazán eredményeket elérni, a tanulmányi vetélkedőkön, ha egyáltalán indulnak roma tanulók, ilyen sikerélményekben nincs részük. Meg kell jegyezni, hogy a szakkörök közel sem kötik le az összes cigány tanuló figyelmét, nehéz a foglalkozások folyamatosságának a megszervezése, s korántsem mutat mind egyik tehetséget vagy érdeklődést az említett képzési irányokban. Mind ezt azért szükséges figyelembe vennünk, mert a romák oktatásának ebbe az irányba való terelése nem biztos, hogy megoldást tud nyújtani a jelen minden problémájára, még ha nagyobb eredményekkel járna is.

A képességfejlesztő programok alkalmazása általában a kárpát-aljai (nem csak a magyar) cigányok esetében nehézségekbe ütköznek, aminek elsősorban adminisztratív okai vannak. Az oktatási rendszer kötelező órakerete az alsó osztályokban heti egy-egy órát irányoz elő rajzra, zenére, hármat-hármat testnevelésre. A változtatható óraszám mindössze egy-három tanórával bővítheti az egész adott órakeretet. Az 5–9. és a 10–11. (12.) osztályokban is hasonló a helyzet, azaz egyelőre nincs lehetőség ezeknek a tanóráknak a jelentős számú kibővítésére, amire talán építeni lehetne egy roma tanulókhöz közelebb álló képzési vonalat. Bizonyos módszerek, amelyek eredményesen működnek Magyarországon, Kárpátalján egyelőre nem megoldhatóak.³² Másrészt a képességfejlesztő programok szoros szülői együttműködést, valamint a célra berendezett termeket, megfelelő sporteszközöket és speciális játékokat irányoznak elő. Amint az előzőekben erről már szó esett, sok helyen ezek megoldása sem egyszerű.

Az oktatás-nevelés keretén belül felmerülő komoly gondokra az egyház gyorsan reagált és próbált meg választ adni. Az egyházak keretében, vagy az egyházak támogatásával megszervezett ún. „cigány iskolákat” a jelentős roma lakossággal rendelkező települések jellemzően cigányok lakta részein, az úgynevezett „táborok” területén hozták létre, és kiegészítő osztályok vagy napközi formájában működnek az állami iskolák mellett. Ilyen roma gyerekekkel foglalkozó osztályok jöttek létre magyar nyelven Kisdobronyban, Nagydobronyban, Szürtén, Tiszaágteleken (Ungvári járás), Barkaszon, Szerenyén (Munkácsi járás), ukrán nyelven pedig Oroszkomorócon, Szerednyén, Nagylucskán, Szőlősvégardón (Nagyszőlősi járás). Mivel ezekben is csak cigány gyerekekkel foglalkoznak, a korábban a romák oktatásával kapcsolatban felmerült összes probléma rájuk is vonatkozik, illetve általuk is jól ismert. Mivel nem az állami tantervek keretét használják, igyekeznek a cigányok oktatásában alternatív módszereket is alkalmazni, amelyekkel felkészítik a gyerekeket az iskolai tanulásra és viselkedésmódra. Egyes helyeken az alsó osztályokban külön foglalkoznak a gyerekekkel, majd miután a roma gyerekek megszokták a tanulás légkörét és leküzdötték a kezdeti hátrányokat – amelyek sokszor környezetükből, szocializációjukból adódóan teremtenek nehézségeket számukra –, később a nem cigány gyerekekkel együtt

³² Békési Ágnes: Magyar cigány és oláh cigány családok Magyarországon. *Kisebbségkutatás*. 2008/4:673.

tanulnak tovább az iskolában. Más helyeken iskola utáni napközis foglalkozást biztosítanak a roma tanulóknak, ahol a házi feledat megoldásában segítenek, s egybekötik azt a számukra megfelelő külön gyakorlatokkal. Nagy szerepük van még ezen kívül a cigány gyerekek iskolalátogatottságának biztosításában, valamint az iskolákból akár évekre kimaradt, vagy az iskolába be sem iratkozott és „túlkorossá” vált gyerekek tanulási felkészítésben. A létrehozott ún. „cigány iskolák” a szegregált oktatás jellemzőit viselik magukon, jöllehet a roma gyerekek képzésével e helyeken foglalkozó személyek az integrált oktatást helyezik előtérbe, azaz a közösség környezetében történő felkészítés után cigány és nem cigány gyerekek együttes tanulásának hívei.

Az integrált és a szegregált oktatás tehát elsősorban a helyi körülményektől függ, mindkettőnek léteznek előnyei és hátrányai egyaránt. Az adott viszonyok alapján lehet csak eldönteni, hol és milyen oktatási forma alkalmazható. Bizonyos esetekben a roma gyerekek egyszerűen nem akarnak a többségi (amely már nem is mindig az) iskolába járni, más helyen a cigány szülők törekednek arra, hogy gyermekeik a többi nem cigány gyerekekkel tanuljanak együtt. Megtörténik, hogy a nem cigány gyerekeket a szülők kivesszik azokból az osztályokból vagy iskolákból, ahová jelentős számban járnak romák, máshol elképzelhetetlen osztály megalakítása cigány tanulók nélkül.

Sem a heterogén, sem a homogén oktatási modellben nem engedhető meg a roma gyerekek diszkriminációja, hátrányos megkülönböztetése, eleve sikertelen tanulókként való elkönyvelése. Ehelyett olyan ismeretekkel kellene felvértezni a velük foglalkozó pedagógusokat, melyeket jól hasznosíthatnának munkájuk során. A kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban roma gyerekeket (is) tanító pedagógusoknak soha senki sem közvetített tudományosan megalapozott ismereteket a romák nyelveiről, a magyar anyanyelvű cigányok nyelvváltozatainak a standard magyar dialektushoz való viszonyáról, nyelvi és társadalmi szocializációs modelleikről, kultúrájukról, értékeikről, életvitelükről stb. Az alapvető ismeretek hiánya pedig – még a legjobb és legnemesebb szándék ellenére is – gyakran nem a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentését, hanem éppen ellenkezőleg: fenntartását és folyamatos újratermelését eredményezheti.

A romákról szóló ismeretek hiánya következtében azokban a magyar tannyelvű iskolákban/osztályokban, ahol nagy számban/arányban tanulnak roma gyerekek, esély sincs arra, hogy az oktatási-nevelési folyamat során figyelembe vegyék a cigányok kulturális és nyelvi sajátosságait;

illetve az ilyen iskolák roma tanulói számára nem közvetítenek ismereteket, tudást saját etnikai kultúrájukról, annak értékeiről.³³ Ennek következtében pedig a magyar (de éppúgy az ukrán) tannyelvű iskolába járó cigány gyerekek oktatása nem az integrációt, hanem az akkulturációt támogatja. Talán a kárpátaljai roma oktatásra is igaz az, amit Liskó a magyarországi romák iskolai oktatása kapcsán megállapít: „a roma gyerekek mobilitását az etnikai kisebbségi helyzet is nehezíti”.³⁴ A kárpátaljai magyar iskolák egyáltalában nem segítik a roma gyerekek etnikai identitásának erősítését, kultúrájuk és hagyományaik és nyelvük megőrzését. S mivel a romák nem találkoznak az iskola keretében saját kultúrájukkal, számukra a szervezett keretek között folyó oktatás idegen kulturális közzéggé válik. Egyetlen példa: miközben egy felmérés szerint a kárpátaljai roma szülők 80%-a szeretné, ha gyermeke az iskolában tanulná a roma nyelvet, s tantárgyként oktatnák számára a romák történelmét, kultúráját, ezek a tantárgyak még azoknak az iskoláknak a tanrendjében sem szerepelnek, melyek tanulói teljes egészében a cigányság soraiból kerülnek ki.³⁵ A fentiek ismeretében egyáltalán nem lepődhetünk meg azon, hogy a kárpátaljai magyar iskolai vezetők elsősorban a problémát látják a roma gyerekek jelenlétében intézményeikben. A probléma megoldását – legalábbis a helyi sajtóban megjelenő nyilatkozatok alapján – a legtöbb iskolaigazgató abban látja, hogy a cigány gyerekek számára elkülönült iskolákat, iskolai tagintézményeket kell létrehozni.³⁶

³³ Fedorova Olena (Федорова Олена): Питання реалізації державної мовної політики у поліетнічному середовищі (з досвіду роботи Концівської ЗОШ I–III ст. Ужгородського району). In: Белей Любомир ред., *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Матеріали міжнародного круглого столу, Ужгород: Ліра, 2006: 272–278.*

³⁴ Liskó Ilona: *A roma tanulók középiskolai továbbtanulása.* Budapest: Felsőoktatási Kutatóintézet, 2005: 22.

³⁵ Fedorova i.m.

³⁶ Egy tipikus idézet a helyi magyar nyelvű sajtóból. „Folyamatos probléma, hogy a cigány gyerekek egyik nap megkapják a tankönyvet, s másnap eltűzelik. Egy-két kivételtől eltekintve soha nem készítik el a házi feladatot, a szülők nem tudnak nekik segíteni. Újra és újra visszatérő gond, hogyan tudjuk őket bevonni az oktatási rendszerbe. Az általános tapasztalat az, hogy nagyon-nagyon sok megkereséssel a roma szülőket még lehet arra ösztönözni, hogy a gyerekek eljárjon az órákra. De csak az elemi iskola befejezéséig. Alig tanulnak meg írni és olvasni. A 4. osztály felett pedig szinte alig-alig látogatják az órákat. Nincs igazán kiforrott stratégia, miként kellene ezt a kérdést kezelni. Részmegoldás a rendőrök kiszállása, amit többször kezdeményeztünk. Ilyenkor a roma gyerekek néhány napig egy kicsit

Viták kérdések sokasága jellemzi tehát a cigányok oktatását, s ezeknek egy részére nem látjuk a pontos megoldást. Illúzió lenne azt gondolnunk, hogy a szokásokat, a mentalitást, a meggyökeresedett viszonyokat, amelyek évszázadokon keresztül alakultak ki egy népben, nem néhány év, de akár több évtized eltelte alatt képesek vagyunk átalakítani, miközben mi semmit sem változunk. A cigányság számbeli növekedése azonban megköveteli, hogy integrációjukra egyre nagyobb figyelmet fordítsanak és komolyabban vegyék azt. Ennek a folyamatnak továbbra is erős láncszeme marad az oktatás.

4. A kárpátaljai magyar társadalmi szervezetek, egyházak roma programjairól

Az országos cigány nemzetiségi szervezeten kívül Kárpátalján 24 bejegyzett roma szervezet működik.³⁷ Köztük a beregszászi székhelyű Kárpátaljai Magyar Roma Civil Szervezetek Érdekvédelmi Asszociációját is számon tartják. A romák helyzetével foglalkozó állami szervek és civil szervezetek elsősorban mostoha életkörülményeiken, nehéz anyagi helyzetükön, a körükben kiemelkedően magas munkanélküliségen, társadalmi szegregációjukon szeretnének javítani; oktatási, szocializációs és nyelvi problémáikkal csak ritkábban foglalkoznak.

Ezen szervezetek, társaságok mellett a kárpátaljai magyar nyelvű cigányok helyzetének javítása érdekében a legtöbbit a református és a római katolikus egyház tesz. A Kárpátaljai Református Egyház úgynevezett cigánymissziót működtet.³⁸ A misszió – elsősorban nyugati,

aktívabbak, aztán újra kezdődik az egész előlről. Külön napközit biztosítunk számukra. Az ide járó romákat éppen azok a társaik csúfolják, akik nem járnak iskolába.” A Vári Középiskola igazgatója (*Kárpáti Igaz Szó* 2008. november 25., 5. lap).

³⁷ Lásd Bucsko Borisz (Бучко Борис): Роми Закарпаття: права і можливості. In: Белей Любомир ред., Реалізація в Закарпатській області державної мльнової політики та основних положень Європейської хартії регіональних моа або мов меншин. Матеріали міжнародного круглого столу, 258–267. Ужгород: Ліра., 2006. 260.

³⁸ Lásd Czel György: A cigánymissziót tanulmányoztuk Kárpátalján. 2006 http://www.kereftenyek.hu/deszkateplom/index.php?option=com_content&task=view&id=65. Szántó János – Taracközi Ferenc (szerk.): *A Beregi Református Egyház megye gyülekezeteinek I. találkozója*. Beregszász: Kárpátaljai Református Egyház, 2008. A roma misszió honlapja: <http://ref-romamisszio.shp.hu/hpc/web.php?a=ref-romamisszio>.

főként holland anyagi támogatással – nem csak a cigány hívek lelki gondozását tartja fontosnak, bár kétségkívül ezen a téren is jelentős munkát fejt ki az egyház. Kárpátalján a cigány közösségek már hét, úgynevezett cigány-templommal rendelkeznek.³⁹ 2008-ban 11 cigány-gyülekezetet tartottak számon a Kárpátaljai Református Egyházon belül: a beregszászi járási Gáton és Beregszászon, a munkácsi járási Szerenyén és Munkácson, valamint az Ungvári járásban Kisdobronyban, Tiszaágteleken, Dimicsőn, Nagydobronyban, Szürtében, Oroszkomorócon és Ráton.⁴⁰ Emellett – főként jótékonyági alapítvány révén – szerepet vállal a református egyház a roma lakosság segélyezésében, életkörülményeik javításában is.

Hat református lelkész, három roma munkatárs, négy misszionárius és öt külföldi önkéntes szervezi az egyház roma missziós munkáját. Ennek a munkának a szerves részét képezi a református egyház által szervezett és működtetett négy cigány iskola Nagydobronyban, Szerenyén, Gáton és Szürtében, valamint a Nagydobronyban, Szerenyén és Gáton fenntartott iskola-előkészítő óvodai csoport. Ezek az egyházi szervezésben létrehozott és fenntartott óvodai csoportok, iskolai osztályok a településeken működő állami iskola egyfajta nem hivatalos leányintézményeként működnek. A roma óvodából kikerülő gyerekek a „cigány iskolába” kerülnek, ahonnan az elemi iskolai osztályok elvégzését követően betagozódhatnak a helyi magyar tannyelvű iskola megfelelő osztályába. Csonkapapiban Református Roma Tanulmányi Központot alakított ki a református egyház.

Az egyházak roma missziója kétségkívül jelentős eredményeket mutathat fel. Tevékenységük sikere azonban elsősorban a nyugatról érkező anyagi támogatások függvénye.

Az egyházakon (és az általuk létrehozott vagy felügyelt jótékonyági és/vagy segélyszervezeteken, mint például a Dorcas nemzetközi segélyszervezet helyi egysége) kívül más kárpátaljai magyar társadalmi vagy szakmai szervezetek, társaságok nem rendelkeznek roma programokkal. Többek között ez is azt jelzi, hogy a kárpátaljai magyar közösség még nem ébredt tudatára annak, hogy a vele együtt, közvetlen szomszédságában élő, magyar anyanyelvű roma közösség jelentős szerepet játszhat a közeljövőben a magyar nyelv és a magyar nyelvű oktatási rendszer fennmaradásában. Mint ahogyan az is valószínűsíthető, hogy a kárpátaljai magyar szer-

³⁹ Czel i.m.

⁴⁰ Szántó–Taracközi i.m. 24.

vezetek, intézmények azért sem mutatnak (egyelőre?) különösebb érdeklődést a magyar nyelvű cigány közösség iránt, mert előítéleteik gátolják őket abban, hogy érdemben foglalkozzanak a cigányság problémáival.

5. Összefoglalás

A 2001. évi ukrainai népszámlálás adatai szerint az ország 48,24 millió lakosa közül 47 587 fő, az összlakosság 0,1%-a vallotta magát cigány nemzetiségűnek, ám a különböző becslések szerint számuk a regisztráltánál jóval nagyobb, közel 200 ezer. Szakértői becslések alapján Kárpátalja cigány népessége 2001-ben a népszámlálás által összeírtéhoz képest több mint kétszer akkora: közel 32 ezer fő, ami az össznépesség 2,5%-a. A kárpátaljai romák becsült számát tekintve közülük körülbelül 14 ezerre tehető a magyar anyanyelvűek száma.

Az ukrainai romák csaknem 45%-ának anyanyelve a cigány nyelv valamelyik változata; ennek ellenére nyelvüket Ukrajnában nem védi a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája. A nem cigány, orosz vagy ukrán anyanyelvű romák között a legnagyobb a magyar anyanyelvű cigányok aránya. A nem cigány anyanyelvűek közül meglepően kevesen, mindössze 4 189-en (8,8%) beszélnek cigányul a népszámlálás adatai szerint.

A cigány nemzetiségűek mindössze két megyében, Kárpátalján és Odessza megyében érik el az adott közigazgatási egységen belül a 0,1%-os arányt. Az ukrainai romák 29,4 százaléka Kárpátalján él, ahol a 2001. évi census adatai szerint 14 004 fő (1,1%) vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Kárpátalján belül a legtöbb roma abban a négy járásban él, ahol a kárpátaljai magyarok abszolút többsége is (Beregszászi, Nagyszőlősi, Ungvári és Munkácsi járás), de települési koncentrációjuk jellemzően elkülönülő: rendszerint a falvak/városok meghatározott részein, az úgynevezett „(cigány)táborokban” él túlnyomó többségük.

A kárpátaljai cigányok 62,4 százaléka a magyart tekintni anyanyelvűnek, a magyar anyanyelvűeknek pedig 5,5%-a (8 736 fő) cigány nemzetiségűnek vallja magát. A kárpátaljai cigányság mindössze 20,5%-ának anyanyelve a cigány nyelv valamelyik változata; majdnem ennyien (16,7%) az ukránt, 62,4%-uk pedig a magyart használja leginkább. A magyar anyanyelvű nem magyarok többsége ugyanakkor (74,8%) cigány volt.

A kárpátaljai cigányok korfája a szakirodalom által jól ismert piramidális alakú, amely a magas születésszámú népcsoportokat jellemzi. 2001-ben a roma népesség 6,7%-a tartozott a foglalkoztatottak közé, ami jóval alacsonyabb volt a teljes lakosság egyébként sem túl magas 33,2%-os értékénél.

A 2008–2009-es tanévben 693 iskola működött Kárpátalja területén 159 965 tanulóval, amelyek közül 6 497 cigány nemzetiségű volt. Miközben a 2001. census adatai szerint Kárpátalján a romák aránya 1,1%, a 2008/2009. tanévben a kárpátaljai iskolákban tanuló gyerekek több, mint 4%-a cigány származású. A legutóbbi népszámlálás eredményei alapján a kárpátaljai magyar anyanyelvűek 5,5%-a roma nemzetiségű, ugyanakkor a 2008/2009. tanévben a magyar tannyelvű iskolák/osztályok tanuló között a cigány nemzetiségű tanulók aránya 17,13%.

A roma tanulók lemorzsolódási aránya nagyon magas az oktatásban: a 2008/2009. tanévben az összes kárpátaljai cigány nemzetiségű tanuló fele (51%-a) az elemi iskolai osztályokba járt, 46%-uk a felső tagozat osztályaiiban tanult, s mindössze 3%-uk járt középiskolai osztályba. A kárpátaljai roma lakosság körében messze a legalacsonyabb (mindössze 0,03%-os) a felső végzettséggel rendelkezők aránya, s közöttük vannak a legtöbben azok, akiknek az elemi iskola jelenti a legmagasabb iskolai végzettséget. A magyar tannyelvű iskolákba beiskolázottaknak (korosztálytól függően) mindössze 50–60%-a jut el az érettségiig, és ez nyilvánvalóan összefüggésben van a roma gyerekek magas arányával a magyar iskolákban.

Ma már számos magyarok lakta településen vagy csak a cigány gyerekeknek köszönhetően, vagy csak kizárólag velük nyitottak meg magyar tannyelvű első osztályokat. A kárpátaljai magyar szülők egy része úgy érzi, hogy annak következtében, hogy a magyar tannyelvű iskolákban sok a cigány gyermek, ezekben az iskolákban csökkent az oktatás színvonala, s sokak számára a magyar tannyelvű iskolánál vonzóbbá válik az ukrán tannyelvű oktatási intézmény.

A kárpátaljai romák oktatásával kapcsolatban máig nincs konszenzus arról, hogy homogén vagy heterogén osztályokban célszerű-e megszervezni oktatásukat. A református egyház által működtetett roma oktatási program, valamint a beregszászi és munkácsi (magyar tannyelvű) cigány iskola tapasztalatai sokak szerint a homogén oktatási forma mellett érveket erősítik. Meggyőződésünk ugyanakkor, hogy választási lehetőségként mindkét lehetőséget fent kell tartani a roma gyerekek számára.

Kárpátalja iskoláiban sajnos gyakorlatilag semmilyen ismeretet nem közvetítenek az ott tanuló roma gyerekek felé saját nyelvükön, nyelvről, kultúrájukról. Ez a magyar nyelven oktató iskolákra is érvényes megállapítás. Ennek legfőbb oka, hogy a kárpátaljai magyar iskolákban dolgozó pedagógusoknak gyakorlatilag elemi szintű ismeretei sincsenek a cigányok nyelve(i)ről, kultúrájáról, szocializációs modelljeiről.

Az egyházakon kívül a kárpátaljai magyar társadalmi, politikai és szakmai szervezetek, intézmények nem rendelkeznek roma programokkal. Az ukrainai és a kárpátaljai társadalom, s ezen belül a kárpátaljai magyar közösség is meglehetősen negatívan látja a cigányságot. Kedvezőtlen előítéleteik, negatív sztereotípiáik nagyon erősek a cigányság vonatkozásában.

MELLÉKLET

I. táblázat. A kárpátaljai települések cigány népessége.⁴¹

Sor- szám	Település	A település ukrán neve	Közigazgatási egység	Állandó lakosság	Ebből cigány, fő	Ebből cigány, %
1.	Beregszász*	Берегово	Beregszász v.	26 050	1695	6,5
2.	Huszt	Хуст	Huszt város	28 559	620	2,2
3.	Csap*	Чоп	Csap város	8870	600	6,8
4.	Munkács	Мукачево	Munkács város	81 637	3150	3,9
5.	Ungvár	Ужгород	Ungvár város	115 568	2150	1,9
6.	Alsóremete	Нижні Ремети	Beregszászi j.	865	120	13,9
7.	Badaló	Бадалово	Beregszászi j.	1714	320	18,7
8.	Balazsér	Балажер	Beregszászi j.	816	80	9,8
9.	Bátyu*	Батьово	Beregszászi j.	3023	54	1,8
10.	Beregdéda*	Дийда	Beregszászi j.	2013	111	5,5
11.	Beregújfalú*	Берегуйфалу	Beregszászi j.	1926	250	13,0
12.	Bótrágy	Батрадь	Beregszászi j.	1846	180	9,8
13.	Csetfalva*	Четфалва	Beregszászi j.	755	13	1,7
14.	Gát*	Гать	Beregszászi j.	3122	356	11,4
15.	Kisbégány*	Мала Бийгань	Beregszászi j.	1300	260	20,0
16.	Makkosjánosi*	Яноші	Beregszászi j.	2030	246	12,1
17.	Mezőkaszony*	Косонь	Beregszászi j.	2338	254	10,9
18.	Nagybereg	Великі Береги	Beregszászi j.	2540	150	5,9
19.	Vári*	Вари	Beregszászi j.	3147	561	17,8
20.	Zápszony*	Запсонь	Beregszászi j.	1799	56	3,1
21.	Visk	Вишкovo	Huszt j.	8142	500	6,1
22.	Árdánháza	Арданово	Ilosvai j.	1615	110	6,8
23.	Beregisfalud	Сільце	Ilosvai j.	3112	50	1,6

⁴¹ A városi típusú települések neveit félkövér betűtípussal jelöltük. Az állandó lakosság a 2001-es népszámlálás (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003b), a cigányok száma és aránya saját becsléseink alapján, ugyancsak a népszámlálás idejére vonatkozóan *-gal jelöltük azokat a településeket, amelyeken a romák számát más források, és nem saját módszertanunk alapján becsültük.

Sorszám	Település	A település ukrán neve	Közigazgatási egység	Állandó lakosság	Ebből cigány, fő	Ebből cigány, %
24.	Beregkövesd	Кам'янське	Ilosvai j.	1482	300	20,2
25.	Bilke	Білки	Ilosvai j.	8064	230	2,9
26.	Boród	Брид	Ilosvai j.	2384	180	7,6
27.	Dolha	Довге	Ilosvai j.	6790	450	6,6
28.	Hátmeg	Загаття	Ilosvai j.	2582	60	2,3
29.	Iosva	Іршава	Ilosvai j.	9512	10	0,1
30.	Ivaskófalva	Івашковиця	Ilosvai j.	348	40	11,5
31.	Kovácsrét	Кушниця	Ilosvai j.	4682	70	1,5
32.	Misztice	Імстичово	Ilosvai j.	2729	50	1,8
33.	Ölyvös	Вільхівка	Ilosvai j.	1857	60	3,2
34.	Sárdik	Заболотне	Ilosvai j.	797	130	16,3
35.	Szajkófalva	Осії	Ilosvai j.	3555	40	1,1
36.	Szombati	Собатин	Ilosvai j.	799	570	71,3
37.	Barkaszó*	Баркасово	Munkácsi j.	2236	480	21,5
38.	Cserlenő	Червеньово	Munkácsi j.	1951	30	1,5
39.	Csongor*	Чомонин	Munkácsi j.	2265	162	7,2
40.	Dombok	Домбоки	Munkácsi j.	493	260	52,7
41.	Dunkófalva	Обава	Munkácsi j.	990	170	17,2
42.	Felsővíznice	Верхня Визниця	Munkácsi j.	1453	140	9,6
43.	Izsnyéte	Жнятино	Munkácsi j.	2243	80	3,6
44.	Mezőterebes	Страбичово	Munkácsi j.	3386	130	3,8
45.	Nagylucska	Великі Лучки	Munkácsi j.	9028	510	5,6
46.	Póсахáza	Павшино	Munkácsi j.	838	200	23,9
47.	Szentmiklós	Чинадійово	Munkácsi j.	6823	310	4,5
48.	Szernye*	Серне	Munkácsi j.	1979	281	14,2
49.	Nagyberezna	Вел. Березний	Nagybereznai j.	6655	590	8,9
50.	Batár	Ботар	Nagyszőlősi j.	924	10	1,1
51.	Fakóbükk	Букове	Nagyszőlősi j.	2154	130	6,0
52.	Feketeadó	Чорнотисів	Nagyszőlősi j.	2232	170	7,6
53.	Felsősárad	Широке	Nagyszőlősi j.	2411	40	1,7

Sor- szám	Település	A település ukrán neve	Közigazgatási egység	Állandó lakosság	Ebből cigány, fő	Ebből cigány, %
54.	Felsőveresmart	Велика Копаня	Nagyszőlősi j.	3457	150	4,3
55.	Fertőszalmás	Фергешолмаш	Nagyszőlősi j.	1070	140	13,1
56.	Forgolány*	Форголань	Nagyszőlősi j.	890	53	6,0
57.	Ilonokújfalu	Онок	Nagyszőlősi j.	3094	100	3,2
58.	Királyháza*	Королево	Nagyszőlősi j.	8064	1600	19,8
59.	Kistarna	Хижа	Nagyszőlősi j.	1714	110	6,4
60.	Magyarkomját	Великі Ком'яти	Nagyszőlősi j.	6772	210	3,1
61.	Nagypalád*	Велика Паладь	Nagyszőlősi j.	1824	60	3,3
62.	Nagyszőlős	Виноградів	Nagyszőlősi j.	25 383	380	1,5
63.	Salánk	Шаланки	Nagyszőlősi j.	3110	90	2,9
64.	Szőlősvéguardó	Підвиноградів	Nagyszőlősi j.	4388	1040	23,7
65.	Tiszabökény	Тисобикень	Nagyszőlősi j.	2216	90	4,1
66.	Tiszapéterfalva*	Пийтерфолво	Nagyszőlősi j.	2016	211	10,5
67.	Tiszaújlak*	Вилок	Nagyszőlősi j.	3422	720	21,0
68.	Verbóc	Вербовець	Nagyszőlősi j.	1206	70	5,8
69.	Ökörmező	Міжгір'я	Ökörmezői j.	6655	200	3,0
70.	Drugetháza	Зарічово	Perecsenyi j.	2283	230	10,1
71.	Mokra	Мокра	Perecsenyi j.	353	10	2,8
72.	Nagyturjaszög	Туриця	Perecsenyi j.	1098	20	1,8
73.	Ószemere	Сімер	Perecsenyi j.	1856	20	1,1
74.	Perecseny	Перечин	Perecsenyi j.	7020	220	3,1
75.	Poroskó	Порошково	Perecsenyi j.	3821	1420	37,2
76.	Rákó	Ракове	Perecsenyi j.	784	60	7,7
77.	Turjaremete	Тур'ї Ремети	Perecsenyi j.	3340	100	3,0
78.	Turjasebes	Тур'я Бистра	Perecsenyi j.	1453	120	8,3
79.	Turjavágás	Тур'я Пасіка	Perecsenyi j.	1695	250	14,7
80.	Kaszómező	Косівська Поляна	Rahói j.	4222	20	0,5
81.	Kőrösmező	Ясиня	Rahói j.	8043	300	3,7
82.	Nagybocskó	Великий Бичків	Rahói j.	9423	90	1,0
83.	Nyilas	Розтоки	Rahói j.	2803	530	18,9

Sorszám	Település	A település ukrán neve	Közigazgatási egység	Állandó lakosság	Ebből cigány, fő	Ebből cigány, %
84.	Rahó	Рахів	Rahói j.	14 969	330	2,2
85.	Szolyva*	Сволява	Szolyvai j.	16 983	800	4,7
86.	Bustyaháza	Буштино	Técsői j.	8506	100	1,2
87.	Dombó	Дубове	Técsői j.	9261	50	0,5
88.	Úrmező	Руське Поле	Técsői j.	4364	10	0,2
89.	Vajnág	Вонигово	Técsői j.	2654	10	0,4
90.	Botfalva	Ботфалва	Ungvári j.	579	20	3,5
91.	Dimicső*	Демечі	Ungvári j.	399	61	15,3
92.	Eszeny*	Есень	Ungvári j.	1677	349	20,8
93.	Gálocs	Галоч	Ungvári j.	498	140	28,1
94.	Homok	Холмок	Ungvári j.	1179	170	14,4
95.	Horlyó	Худльово	Ungvári j.	1451	50	3,4
96.	Kisdobrony*	Мала Добронь	Ungvári j.	1872	120	6,4
97.	Koncháza	Концово	Ungvári j.	1278	400	31,3
98.	Minaj*	Минай	Ungvári j.	3088	60	1,9
99.	Nagydobrony*	Велика Добронь	Ungvári j.	5607	444	7,9
100.	Nagygejóc	Великі Геївці	Ungvári j.	1062	170	16,0
101.	Oroszkomoró	Руські Комарівці	Ungvári j.	1576	290	18,4
102.	Palágykomoróc	Паладь-Комарівці	Ungvári j.	834	140	16,8
103.	Rát	Ратовці	Ungvári j.	1325	340	25,7
104.	Szalóka	Соловка	Ungvári j.	825	90	10,9
105.	Szerednye	Середне	Ungvári j.	3505	700	20,0
106.	Szürte	Сюрте	Ungvári j.	1898	360	19,0
107.	Tiszaágtelek*	Тисаагтелек	Ungvári j.	684	140	20,5
108.	Tiszasalamon	Соломоново	Ungvári j.	1387	50	3,6
109.	Ungtarnóc	Тарнівці	Ungvári j.	853	60	7,0
110.	Volóc	Воловець	Volóci j.	5178	150	2,9

II. táblázat. A roma nemzetiségű tanulók százalékos aránya Kárpátalja magyar nyelven (is) oktató iskoláiban a 2008/2009. tanévben

<i>település</i>	<i>iskolai fokozat/iskola</i> ⁴²	<i>a roma tanulók aránya, %</i>
<i>gimnáziumok, líceumok</i>		
Ungvár	II-III/magyar gimnázium	0
Beregszász	II-III/magyar gimnázium	0
Nagydobrony	III/református líceum	0
Nagybereg	III/református líceum	0
Tiszapéterfalva	III/református líceum	0
Técső	III/református líceum	0
Munkács	III/katolikus líceum	0
Karácspfalva	III/görög-katolikus líceum	0
Makkosjánosi	III/mezőgazdasági líceum	0
<i>Beregszász és Beregszászi járás</i>		
Beregszász	I-III/3. SZ.	0
Beregszász	II-II/4. SZ.	2
Beregszász	I-III/8. SZ.	3
Beregszász	I-III/bentlakásos	7
Beregszász	I-II/6. SZ.	3
Beregszász	I-II/7. SZ.	100
Beregszász	I-II/9. SZ.	0
Bátyú	I-III.	4
Makkosjánosi	I-III.	22
Tiszacsoma	I-III.	0
Nagymuzsaly	I-III.	0
Mezőkaszony	I-III.	14

⁴² Ukrajnában az iskolai oktatás három fokozatú: az I. fokozat az elemi iskola (1–4. osztály), a II. fokozat az általános iskola (felső tagozat: 5–9. osztály), a III. fokozat pedig a középiskola (10–11. vagy 10–12. osztály). Vannak csak I. fokozatú iskolák (ahol csak 1–4. osztályok vannak), I–II. fokozatúak (1–9. osztály), I–III. fokozatúak (teljes középiskola, ahol 1.t.l az érettségig, azaz a 11. osztály befejezéséig tanulhatnak a gyerekek). Vannak továbbá klasszikus, nyolc évfolyamos gimnáziumok (melyek II–III. fokozatúak, ahová az I. fokozat befejezését követően nyelhetnek felvételt a gyerekek), illetve líceumok (melyek három évfolyamosak és csak III. fokozatúak; ide a II. fokozat sikeres elvégzése után felvételiznek a diákok). Az ukrajnai oktatás szerkezetéről lásd: Beregszászi–Csernickó–Orosz 2001, Orosz 2005 vagy 2007.

<i>település</i>	<i>iskolai fokozat/iskola</i>	<i>a roma tanulók aránya, %</i>
<i>gimnáziumok, líceumok</i>		
Gát	I-III.	25
Nagybereg	I-III.	9
Vári	I-III.	38
Csetfalva	I-II.	0
Beregsom	I-II.	0
Rafajnaújfalú	I-II.	0
Csonkapapi	I-II.	0
Sárosoroszi	I-II.	0
Kisbégány	I-II.	45
Zápszony	I-II.	9
Beregdéda	I-II.	13
Mezőgecse	I-II.	0
Hetyen	I-II.	7
Halábor	I-II.	2
Gut	I-II.	0
Nagybégány	I-II.	0
Beregújfalú	I-II.	34
Bene	I-II.	0
Nagyborzsova	I-II.	0
Bótrágy	I-II.	23
Badaló	I-II.	47
Harangláb	I-II.	0
Kígyós	I.	0
Asztély	I.	0
<i>Ungvár és Ungvári járás</i>		
Ungvár	III/10. SZ.	9
Csap	I-III/2. SZ.	27
Sislóc	I-III.	6
Szürte	I-III.	28
Nagydobrony	I-III.	12
Eszeny	I-III.	26
Koncháza	I-III.	39
Kisgejőc	I-III.	0

<i>település</i>	<i>iskolai fokozat/iskola</i>	<i>a roma tanulók aránya, %</i>
<i>gimnáziumok, líceumok</i>		
Kisdobrony	I-III.	14
Homok	I-II.	32
Tiszaásvány	I-II.	0
Tiszaágtelek	I-II.	55
Tiszasalamon	I-II.	14
Szalóka	I-II.	27
Rát	I-II.	53
Palágykomoróc	I-II.	40
Nagygyéjőc	I-II.	49
Császlóc	I.	0
Palló	I.	0
Gálóc	I.	57

Munkács és Munkácsi járás

Munkács	I-III/3. SZ.	18
Munkács	I-II/14. SZ.	100
Barkaszó	I-III.	37
Dercen	I-III.	0
Csongor	I-II.	18
Fornos	I-II.	0
Szernye	I-II.	27
Beregrákos	I-II/2. SZ.	0
Izсныéte	I-II/2. SZ.	13

Nagyszőlősi járás

Nagyszőlős	I-III/3. SZ.	13
Tiszaújlak	I-III/2. SZ.	45
Salánk	I-III.	5
Feketeadó	I-III.	10
Csepe	I-III.	0
Tiszapéterfalva	I-III.	4
Nevetlenfalu	I-III.	0
Nagypalád	I-III.	5
Verbóc	I-III.	5
Szőlősgyula	I-II.	0

<i>település</i>	<i>iskolai fokozat/iskola</i>	<i>a roma tanulók aránya, %</i>
<i>gimnáziumok, líceumok</i>		
Tiszakeresztúr	I-II.	0
Mátyfalva	I-II.	0
Tiszaújhely	I-II.	0
Aklihegy	I-II.	0
Fertősalmás	I-II.	25
Forgolány	I-II.	11
Tiszabökény	I-II.	8
Újakli	I.	0
Akli	I.	0
Batár	I.	3
<i>Huszt és Huszti járás</i>		
Huszt	I-II.	0
Visk	I-III/2. SZ.	5
<i>Rahói járás</i>		
Rahó	I-III/1. SZ	0
Gyertyánliget	I-III.	0
Kőrösmező	I-III/1. SZ	4
<i>Szolyvai járás</i>		
Szolyva	I/10. SZ.	0
<i>Técsői járás</i>		
Técső	I-III/Hollósy Simon KI.	0
Aknaszlatina	I-III/3. SZ.	0

PAPP Z. ATTILA

A romániai roma-magyar kötődésű népesség az 1992. és 2002. évi népszámlálási adatok tükrében*

1. Bevezető

Elemzésünk a romániai magyar kötődésű romák szocio-demográfiai leírására vállalkozik. Noha tudatában vagyunk, hogy a romák tekintetében nemcsak Romániában, hanem más országokban is a népszámlálások rendre alacsonyabb számot „mérnek”, mint ami más vonatkozó társadalomtudományi kutatásokból megbecsülhető, mégis fontosnak tartjuk, hogy a rendelkezésre álló hivatalos adatok alapján felvázoljuk a roma népesség és azon belül a magyar kötődéssel is rendelkező populációk főbb statisztikai jellemzőit. Mivel jómagunk is úgy gondoljuk, hogy a népszámlálás önbevallásra épülő nemzetiségi és anyanyelvi kérdései nem teljes mértékben egyeznek meg a külső kategorizálás által, társadalmilag kreált romák számával, tanulmányunk végén vonatkozó más kutatások alapján rövid kísérletet teszünk a magyar cigánnyok számarányának megbecsülésére. Tesszük ezt úgy, hogy szintén tudatában vagyunk, hogy ilyen becsléseket csak célirányos kutatásokkal, korábbi vonatkozó kutatások mintavételi eljárásainak tesztelésével, a népszámlálási adatfelvétel kvalitatív-, illetve másodelemzésével lehetne megbízhatóbban elvégezni.

* A tanulmány írása alatt a szerző Bolyai János Kutatói Ösztöndíjban részesült.

Előjáróban néhány fogalmi pontosítást kell még eszközölnünk. A népszámlálási adatok ismertetése során *román*nak azokat tekintjük, akik a nemzetiséget, illetve az anyanyelvet firtató kérdésekre cigány vagy roma, illetve romani választ adtak, avagy válaszázt e kategóriák szerint kódolták. Ezek az adatok tehát önbevallásra épülnek. *Roma-magyar kötődésű*nek azokat tekintjük, akik a népszámlálások során a nemzetiségi és anyanyelvi kérdésekre eltérő választ adtak, és míg egyik kérdés kapcsán roma vagy magyar nemzetiséget adtak meg, a másik kérdés kapcsán magyar vagy roma anyanyelvet vallottak. A roma-magyar kötődésű populáció tehát a roma nemzetiségű magyar anyanyelvű és a magyar nemzetiségű roma anyanyelvű alcsoportokból tevődik össze. Ez persze nem jelenti azt, hogy a roma vagy a magyar nemzetiségen belül ne léteznének még más magyar, illetve roma kötődésű személyek, ám a román népszámlálás módszertana nem teszi lehetővé ezek mérését, beazonosítását. Mivel a nemzetiségi és anyanyelvi kérdésre csak egy válasz adható, az egyes kategóriák kizárják egymást, azaz egy személy egy kérdés megválaszolása során csak egyik etnikai identitását „vehette elő”.¹

A roma-magyar kötődésűek valójában statisztikai fogalom, és tanulmányunkban nem foglalkozunk azzal, hogy a romákon vagy a magyar kötődésű romákon belül milyen nemzetségek vagy foglalkozás szerinti alcsoportok, belső differenciálódások léteznek.² A „roma-magyar kötődésűek” kifejezés helyett helyenként szinonimaként a „magyar kötődésű romák”, „magyar cigányok” vagy „roma-magyar identitásúak” kifejezést fogjuk használni, a fogalomhasználat változásának pusztán csak stílári okai vannak, és semmilyen értékbeli vagy a populáció identitását negatívan megbélyegző jelentősége nincs.

¹ Ennél jóval részletesebb módszertant alkalmaztak a 2001. évi magyarországi népszámlálás során: a nemzetiségi és nyelvi kérdésekre három választ is megjelölhettek az állampolgárok, illetve a kulturális kötődésre vonatkozóan is szerepelt kérdés. Mindazonáltal Magyarországon is tényként kezelik, hogy a népszámlálás jóval kevesebb roma népességet mutat ki, mint ami a szociológiai kutatásokból kiderül.

² A romániai romák körében legalább 40 nemzetséget (bádogos, rézműves, lovasz, gábor, üstfoltozó, medvetáncoltató, sátoros stb.) tartanak számon. (Pons, Emanuelle: *Țiganiii din România o minoritate în tranziție*. București; Compania „Altfel”, 1999. 30.) Székelyföld vonatkozásában érzékletes leírásokat, esettanulmányokat és interjúkat olvashatunk a magyar-roma együttéléstről, a cigányok öndefiniációs kísérleteiről, a magyar cigányok mindennapjairól stb.-ről: Bodó Julianna (szerk.): *Helykérés? Roma lakosság a Székelyföldön*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002.

Elemzésünk során elsősorban a népszámlálások publikált adatsoraira támaszkodunk, ám mivel az előbbieken definiált roma-magyar kötődésűekre vonatkozó adatsorok nem érhetők el, igénybe vesszük a Minnesotai Egyetem mellett működő Population Center ún. IPUMS adatbázist, és saját számításaink alapján is közlünk adatokat.³

Tanulmányunk során a rendelkezésünkre álló hivatalos és – az IPUMS-adatbázis alapján számolt – adatok alapján arra is választ szeretnénk kapni, hogy a roma-magyar kötődésűek milyen statisztikai tulajdonságok mentén „magyarok”, illetve „romák”. Ennek segítségével talán támpontokat kaphatunk arra vonatkozóan is, hogy a magyar kötődésű romák integrációja milyen mértékbe mozdul/mozdulhat el a magyar kisebbség vagy a román többség irányába, illetve milyen mértékben vagyunk szemtanúi egyfajta roma etnikai identitás vagy szociális réteg-specifikus helyzet megerősödésének.

2. Roma nemzetiségűek lélekszáma és erdélyi vonatkozásai

Akárcsak más országokban is, Romániában is elfogadott tényként kezelik azt, hogy a népszámlálás nem méri pontosan a romák számát és lakosságon belüli arányát. Noha ezek a becslések fontosak lehetnek,⁴ mégis azt gondoljuk, a népszámlálásokból leszürrhető fontosabb adatok, adatsorok, összefüggések relevánsak a roma populáció társadalmi-gazdasági megismerése és körülírása szempontjából. Annál is inkább, mert a népszámlálás önbevallásra épül, tehát mindenképpen olyan populációról van szó, amely „kifelé”, mondhatni hivatalosan, azaz a kérdezőbiztos jelenlétében is vállalja – az anyanyelv és a nemzetiség jellegzetességére épülő – roma identitását. A roma populáció nagyságát nyilván más szem-

³ A Minnesota Population Center égisze alatt működő úgynevezett Integrated Public Use Microdata Series (IPUMS) nevű projekt keretében hozzáférhető – többek között – a romániai népszámlálási adatbázisok 10 százalékos reprezentatív mintája, és mint ilyenek jól használhatók, azaz kellőképpen magas elemszámúak a roma-magyar kötődésűek vonatkozásában is. Az arányok tekintetében e meglehetősen nagy minta pontos megközelítést adja a valós, népszámlálás egészéből levezethető helyzetnek. A két népszámlálás 10 százalékos mintáit egy közös adatbázisban kezeltük, a teljes adatbázis elemszáma $N=4.376.545$, ebből 1992-re vonatkozóan $N=2.238.578$, 2002-re pedig $N=2.137.967$. Köszönet illeti ezúttal is a Minnesota Population Center-t, hogy az adatbázisokat rendelkezésünkre bocsájtotta.

⁴ Tanulmányunk későbbi szakaszában e becslésekre külön is kitérünk.

pontokból is meg lehet becsülni, és rendszerint készülnek is külső kategorizációra épülő becslések is. Ez a módszer is létjogosult, hiszen ezáltal a külső megfigyelő (kérdőbiztos, hivatalok, állami vagy civil szervezetek, a szűkebb társadalmi környezet, illetve „egyéb szakértők”) által romának gondolt személyekről lehet adatokat rögzíteni és elemezni.

Az auto- és heteroidentifikáció közötti eltéréseket több tényező magyarázhatja, ám tanulmányunk nem kíván részt venni ebben a „kategorizációs harcban”. Célunk ugyan az utóbbi két népszámlálás adatainak ismertetése, ám fontosnak tartjuk a népszámlálás etnikai adatgyűjtésének kontextualizálást is. Ha az autoidentifikáció, illetve a külső kategorizálás létét vetjük össze, illetve az előbbi során különbséget teszünk a hivatalosan, illetve a nem hivatalosan történő önbevallások között is, 5 típust kreálhatunk:⁵ 1. vállaltan roma, ún. *etnikai mag*: az a réteg, amelynek tagjait hivatalosan, tehát a népszámlálás önbevallása során is romaként regisztrálnak; 2. *etno-szociális roma* réteg, amelynek tagjait környezete romaként kezel, ám az érintettek ezt csak informális közegben vállalják fel; 3. *szociális roma*: az a réteg, amelynek tagjait közvetlen környezete vagy hivatalos személyek romaként definiálnak, ám önmagukat nem tartják annak; 4. *informális és látens romák*: azok, akik önmagukat informálisan ugyan romának tartják, ám ezt hivatalos helyzetekben (pl. a népszámlálás során) nem vallják meg, illetve környezete sem gondol annak; 5. *asszimilálódott romák*, akik önmagukat már nem tartják romának, és környezetük sem romaként tekint rájuk. A népszámlálási adatok tehát elsősorban az ún. etnikai magról szolgáltatnak információkat, és látókörükből kimaradnak a szociális romák különböző fajtái. A külső kategorizációra épülő társadalomtudományok igyekeznek az etno-szociális és szociális roma rétegeket is megragadni, ám éppen az utóbbi csoportba könnyen belesorolhatnak olyan nem roma etnikumúakat is, akiket bizonyos fizikai jegyek vagy szociális helyzet, ún. „roma v. cigány életmód” alapján romának vélnek. Az ilyen jellegű kutatások látóköréből továbbá könnyen kiesnek az ún. látens romák is, tehát azok, akik a romáknak tulajdonított életmódtól eltérő életmódot folytatnak, és mondhatni nem látványos etnikai elemek által, ám etnikai identitásukat megőrizve integrálódtak a társadalomba. Az asszimilálódott romák pedig mindenfajta etnikai adatgyűjtésből kiesnek, hiszen sem ők maguk,

⁵ A román szakirodalomban létezik ettől eltérő tipológia is, tanulmányunk végén kitérünk erre is (ld. 25. táblázat).

sem környezetük nem romaként tartja számon őket. E réteg közelebbi tanulmányozása pedig éppen azért lenne érdekes, mert választ kaphatnánk az asszimiláció és társadalmi integráció bonyolult összefüggéseire.

1. táblázat. Az auto- és heteroidentifikációs stratégiák alapján kialakuló roma rétegek

		<i>mások romának tartja</i>		
		<i>igen</i>		<i>nem</i>
önmagát romának tartja	igen	hivatalosan	vállaltan roma, etnikai mag	–
		nem hivatalosan	etno-szociális roma	informális, látens roma
	nem		szociális roma	asszimilálódott

A népszámlálási adatsorok tehát erről a bizonyos etnikai magról⁶ adnak megbízható információkat. Ha abból a megfontolásból indulunk ki, hogy a roma nemzetiség a társadalmi megítélések szintjén gyakran a hátrányos szociális helyzet szinonímája, illetve figyelembe vesszük, hogy a külső megítélésre épülő becslések a romák számát nagyságrendekkel nagyobbra teszik, mint amit a népszámlálások során regisztrálunk, akkor feltételezhető az is, hogy a szociális és etno-szociális romának nevezett rétegek szocio-demográfiai, gazdasági helyzete nem lehet kedvezőbb, mint amit a népszámlálási adatok tükröznek. E megfontolásokból is lényegesnek tartjuk a romák, illetve a roma-magyar kötődésűek népszámlálásokból leszűrhető adatainak ismertetését, hiszen a különféle becslések által konstruált romák vagy magyar cigányok társadalmi, demográfiai jellemzői minden bizonnyal nem térhetnek el lényegesen pozitívabb irányba az itt közölt adatokhoz képest.

Ahhoz, hogy a roma-magyar kötődést valló személyek szocio-demográfiai adatait könnyebben értelmezni tudjuk, lényeges a romák, illetve más nemzetiségek országon belüli zömának és bizonyos jellemzőinek is az ismerete, ezért helyenként ilyen vonatkozású adatsorokat is közlünk. A hivatalos adatok szerint Románia jelenlegi területén 1930 és 2002 között a romák aránya 0,3 és 2,4 százalék között mozgott. A leg-

⁶ Mivel elemzésünk a roma-magyar kettős kötődésűeket célozza meg, stílszerűen úgy is fogalmazhatnánk, a „vegyes etnikai mag”-ról.

alacsonyabb szintet az 1966. évi népszámlálás mutatta ki, a legmagasabb lélekszámot és arányt pedig a 2002. évi összeírás során regisztrálták. A romák száma 1966 óta a hivatalos adatok szerint is több mint nyolcszorosára növekedett, ám a két utolsó népszámlálás között is mintegy 33 százalékos növekedés mutatható ki. (2. táblázat)

2. táblázat. Románia összlakossága, illetve a román, magyar és roma nemzetiségűek száma és aránya 1930–2002 között

	Lakosság összesen	Román nemzetiségűek		Magyar nemzetiségűek		Roma/cigány nemzetiségűek	
		száma	aránya	száma	aránya	száma	aránya
1930	14 280 729	11 118 170	77,85	1 423 459	9,97	242 656	1,70
1956	17 489 450	14 996 114	85,74	1 587 675	9,08	104 216	0,60
1966	19 103 163	16 746 510	87,66	1 619 592	8,48	64 197	0,34
1977	21 559 910	18 999 565	88,12	1 713 928	7,95	227 398	1,05
1992	22 810 035	20 408 542	89,47	1 624 959	7,12	401 087	1,76
2002	21 680 974	19 399 597	89,48	1 431 807	6,60	535 140	2,47

Az ötvenes, hatvanas években hivatalosan romakérdés nem létezett, és a hatóságok gyakorlatilag arra törekedtek, hogy szőnyeg alá söpörjék e népcsoport súlyos problémáit. Még a hatvanas évek végén is, amikor létrehozták az „együttélő” nemzetiségi dolgozók országos tanácsait, ez nem terjedt ki a romákra.⁷ Noha a nemzetiségi kérdést maga Ceaușescu már 1972-ben „megoldottnak” tekintette, a hetvenes évek közepén mégis készült felmérés a romákra vonatkozóan, és gyakorlatilag ezután kezdtek a romák sajátos helyzetére is koncentrálni.⁸ 1977-ben a Román Kommunista Párt (RKP) programot készített a romák társadalmi integrációjára, és ennek érdekében pedagógusokból, egészségügyi káderekből és a párt képviselőiből ún. demográfiai bizottságokat hoztak létre. A program hatékonyságát és a bizottságok működését 1983-ban egy jelentésben áttekintették, és megállapították, hogy a társadalmi beilleszkedés még sok tennivalót kíván.⁹ A nyolcvanas évek közepétől azonban

⁷ Achim, Viorel: *Cigányok a román történelemben*. Budapest, Osiris. 2001. 218.

⁸ Merfea, Mihai: Despre integrarea socială a romilor. Participare și nu asimilare. *Sociologia Românească*. 1994/2–3.

⁹ *Destroying Ethnic Identity. The Persecution of the Gypsies in Romania*. A Helsinki Watch Report, New York – Washington, 1991.

a rendszer válságjeleinek terjedésével ez a fajta cigánypolitika is elmaradt. Az állami etnopolitika ilyen jellegű megnyilvánulásai mellett nem véletlen a romák számának ingadozása, illetve hivatalos alulbecslése sem. Noha a népszámlálási adatok feldolgozásánál a cigány kategória minden alkalommal szerepelt, a népszámlálási kérdőíveken még a legutolsó 2002. évi összeírás során sem tüntették fel a nemzetiségeket, csak a többségi román etnikumot, ami szintén hozzájárulhatott a nemzetiségi/etnikai adatok megbízhatóságához.¹⁰

*3. táblázat. A cigány/roma nemzetiségűek száma
a mai Románia területén a hivatalos számbavételek időpontjában,
a két nagy országrész szerint (ezer fő)*

Év	Románia	A Kárpátokon túl	Erdély	
			szám szerint (ezer fő)	%
1893	150,3	
1930	242,6	133,4	109,2	45,0
1956	104,2	25,8	78,4	75,2
1966	64,2	15,1	49,1	76,5
1977	227,4	104,4	123,0	54,1
1992	401,1	198,4	202,7	50,5
2002	535,1	290,6	244,4	45,7

Forrás: Varga 1996 (1893–1992), INS (2002)

A romák aránya Románián belül az egyes történelmi régiók szerint ingadozik. (ld. *3. táblázat*) Míg az utóbbi három népszámlálás során közel fele-fele arányú megoszlást mutattak Erdély és a többi történelmi régió között, a második világháborút követő időszak két népszámlálása során Erdélyben lakott az összes roma nemzetiségű háromnegyede. Ez viszont nem azt jelentette, hogy Erdélyben nagyságrendekkel változott volna a romák száma az egyes összeírások során, hanem inkább

¹⁰ Amerikai, ausztráliai vizsgálatok kimutatták a népszámlálási kérdőíveken szereplő nemzetiségek, fajok, etnikumok ún. példa-hatását is. Azok az etnikumok, amelyek szerepelnek a kérdőíveken (akár eleve megadott kategóriaként vagy a kérdőív utasításaiban példaként), az állam által elismert, legitim, „óhajtott” csoportoknak minősülnek, és ez rendszerint kihat az etnikum számbeli nagyságára. Mckibben, Jerome N.: Racial and Ethnic Composition. In: Siegel, J. S. – Swanson, D. A. (szerk.): *The Methods and Materials of Demography*. Elsevier Academic Press. San Diego, London. 2004.

azt, hogy ott nagyobb arányban vallották meg roma/cigány kötődéseiket, mint a Kárpáton túli megyékben élő romák. Vélhetően országos szinten ezért is „mértek” a megelőző összeírásokhoz, ám a korabeli becslésekhez képest is jóval kisebb roma populációt. Az erdélyi megyékben mintha erősebb lett volna az összeírás során tanúsított „etnikai ellenállás”, és ezért itt magasabb volt e korszakokban a roma nemzetiségűek aránya. A romák erdélyi túlsúlya mára újra megszűnt, és közel 55 százaléka újra Kárpátonkon túli régiókban él.

4. táblázat. A magyar és roma nemzetiségűek száma az erdélyi megyékben – 1992, 2002

Megye	1992		2002		Változás (1992=100%)	
	magyar nemzeti- ségű	roma nemzeti- ségű	magyar nemzeti- ségű	roma nemzeti- ségű	magyar nemzeti- ségű	roma nemzeti- ségű
Maros	252 651	34 798	228 275	40 425	-9,65	16,17
Bihar	181 703	21 796	155 829	30 089	-14,24	38,05
Kolozs	146 186	16 334	122 301	19 834	-16,34	21,43
Brassó	63 558	15 612	50 956	18 313	-19,83	17,30
Arad	61 011	13 325	49 291	17 664	-19,21	32,56
Szeben	19 309	18 730	15 344	17 125	-20,53	-8,57
Temes	62 866	14 836	50 556	16 084	-19,58	8,41
Fehér	24 765	12 661	20 684	14 306	-16,48	12,99
Szatmár	140 392	9 823	129 258	13 478	-7,93	37,21
Szilágy	63 151	9 224	57 167	12 544	-9,48	35,99
Beszte- Naszód	21 098	9 004	18 349	11 155	-13,03	23,89
Máramaros	54 902	6 701	46 300	8 913	-15,67	33,01
Krassó- Szörény	7 876	7 776	5 824	7 914	-26,05	1,77
Hunyad	33 849	5 577	25 388	6 823	-25,00	22,34
Kovászna	175 502	2 641	164 158	5 973	-6,46	126,16
Hargita	295 104	3 827	276 038	3 835	-6,46	0,21
ÖSSZESEN (Erdély)	1 603 923	202 665	1 415 718	244 475	-11,73	20,63

Erdélyen belül a legnépesebb roma közösségeket Maros, Bihar és Kolozs megyékben találjuk, a legkisebb közösségeket pedig éppen a két legnagyobb magyar lakossággal rendelkező megyében, Hargita és Kovászna megyékben. (4. táblázat). Erdély szinten 2002-ben 100 magyar nemzetiségű személyre átlagosan 17 roma nemzetiségű jutott, ez a magyar szempontból szórvány megyéknek számító Krassó-Szörény, Szeben, Fehér és Beszterce-Naszód megyékben jóval átlag fölötti, Székelyföldön pedig jóval átlag alatti, míg Kolozs, Bihar és Szatmár megyékben átlag körüli volt.

1992 és 2002 között a romák aránya az erdélyi megyékben átlagosan 20 százalékkal emelkedett (miközben a magyarok aránya mintegy 12 százalékkal csökkent), az egyetlen megye, ahol – vélhetően a migrációnak köszönhetően – csökkenést regisztráltak, Szeben volt. A romák száma Szatmár, Bihar és Szilágy megyében megugrott, Maros megye átlagos növekedési arányt mutatott, míg a másik két székely megye gyökeresen eltérő mintázatot alakított ki: Kovászna megyében gyakorlatilag megduplázódott a romák száma, Hargita megyében pedig stagnálást mutatott ki a népszámlálás.

3. A roma-magyar kötődésűek lélekszáma és területi vonatkozásai

A népszámlálási kérdések alapján a roma-magyar kötődésűeket az anyanyelv és nemzetiség szerinti keresztábrák segítségével számolhatjuk ki, hiszen e sajátos populációt a magyar nemzetiségű és roma anyanyelvű, illetve a roma nemzetiségű magyar anyanyelvűek teszik ki. (5. és 6. táblázat).

Az anyanyelv és a nemzetiség egybeesése a többségi nemzet, illetve a magyarok körében nagyon magas, azonban a romák körében lényeges eltéréseket tapasztalni. A roma anyanyelvűek – az említett másik két etnikai csoporthoz hasonlóan – szinte teljes mértékben roma nemzetiségűek (7. táblázat), ám a roma nemzetiségűek anyanyelv szerinti megoszlása sokkal változatosabb képet mutat: csak 40 százaléka vallotta azt, hogy romani anyanyelvű, több mint fele a román és közel 5 százaléka a magyart jelölte meg anyanyelvként (8. táblázat). Igaz, 1992 és 2002 között egyfajta roma nyelvi megerősödést is tapasztalni, hiszen mintegy 72 000-rel több személy vallotta azt, hogy anyanyelve roma, ám mivel szintén nagy számban (mintegy 58 000-rel) növekedett a román anya-

nyelvű-roma nemzetiségűek száma is, a roma nemzetiségűek anyanyelv szerinti százalékos megoszlása csak kis mértékben változott. (9. táblázat)

5. táblázat. A román, magyar és roma anyanyelvűek és nemzetiségűek megoszlása – 1992

1992		ANYANYELV			ÖSSZESEN (nemzetiség)
NEMZETISÉG	román	magyar	roma		
román	20 382 796	15 378	1 966	20 408 542	
magyar	32 949	1 590 290	656	1 624 959	
roma	217 844	18 860	163 897	401 087	
ÖSSZESEN (anyanyelv)	20 683 406	1 639 135	166 635	22 810 035	

6. táblázat. A román, magyar és roma anyanyelvűek és nemzetiségűek megoszlása – 2002

2002		ANYANYELV			ÖSSZESEN (nemzetiség)
NEMZETISÉG	román	magyar	roma		
román	19 379 652	13 852	1 000	19 399 597	
magyar	32 070	1 397 906	1 046	1 431 807	
roma	275 466	23 950	235 346	535 140	
ÖSSZESEN (anyanyelv)	19 736 517	1 443 970	237 570	21 680 974	

7. táblázat. A román, magyar és roma nemzetiségűek az egyes anyanyelvi csoportok arányában (%)

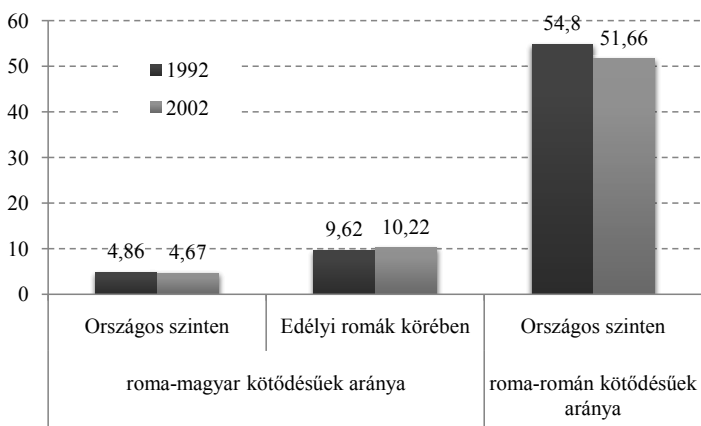
ANYANYELV	NEMZETISÉG					
	román		magyar		roma	
	1992	2002	1992	2002	1992	2002
román	98,55	98,19	0,94	0,96	1,18	0,42
magyar	0,16	0,16	97,02	96,81	0,39	0,44
roma	1,05	1,40	1,15	1,66	98,36	99,06

8. táblázat. A román, magyar és roma anyanyelvűek az egyes nemzetiségi csoportok arányában (%)

NEMZETISÉG	ANYANYELV					
	román		magyar		roma	
	1992	2002	1992	2002	1992	2002
román	99,87	99,90	0,08	0,07	0,01	0,01
magyar	2,03	2,24	97,87	97,63	0,04	0,07
roma	54,31	51,48	4,70	4,48	40,86	43,98

1992-ben közel húszezer roma-magyar kettős kötődésű egyént regisztráltak, 10 év múlva már 28 százalékkal többet, mintegy 25 ezer roma-magyar kötődésűt azonosíthatunk be, ami ugyanakkor azt jelenti, hogy a romániai roma nemzetiségűek közel 5 százaléka, illetve az erdélyi romák mintegy 10 százaléka valamilyen szempontból magyar cigánynak tekinthető. Országos szinten ugyanakkor a roma-román kötődésű személyek a roma nemzetiségűek több, mint felét is kiteszik. (1. ábra).

1. ábra. Roma-magyar kötődésűek és a roma-román kötődésűek aránya a roma nemzetiségűeken belül országos szinten és Erdélyben – 1992, 2002 (%)

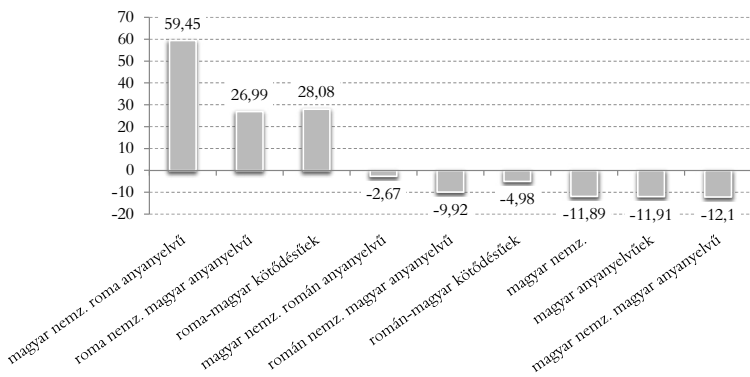

A teljes magyar identitásúak a magyar nemzetiségűek körében 2002-ben mintegy 97,6 százalékos volt (8. táblázat), ami azt jelentette, hogy mintegy 34 000 személy más anyanyelvű volt. Fontos megjegyezni, hogy miközben a romániai magyar nemzetiségűek, illetve anyanyelvűek száma 1992–2002 között közel 200 000-rel, mintegy 12 százalékkal csökkent (ld. 9. táblázat), addig az eltérő nemzetiségre és anyanyelvre épülő kettős identitású személyek száma és aránya mondhatni konstans maradt, vagy legálábbis enyhe csökkenést mutatott. A kettős kötődésűek szerkezetében azonban azt is fontos rögzíteni, hogy a román-magyar identitásúak száma (5 százalékos) csökkenő tendenciát mutat, a roma-magyar kötődésűek aránya pedig dinamikusan növekszik. (2. ábra)

9. táblázat. A roma-magyar, román-magyar, teljes magyar és roma-román kötődésűek száma és alakulása – 1992, 2002.

	1992	2002	Változás 1992 és 2002 között	
			szám szerint	százalék (1992=100%)
magyar nemzetiségű, roma anyanyelvű	656	1 046	390	59,45
roma nemzetiségű, magyar anyanyelvű	18 860	23 950	5 090	26,99
roma-magyar kötődésűek	19 516	24 996	5 480	28,08
magyar nemzetiségű, román anyanyelvű	32 949	32 070	-879	-2,67
román nemzetiségű, magyar anyanyelvű	15 378	13 852	-1 526	-9,92
román-magyar kötődésűek	48 327	45 922	-2 405	-4,98
magyar nemzetiségűek	1 624 959	1 431 807	-193 152	-11,89
magyar anyanyelvűek	1 639 135	1 443 970	-195 165	-11,91
magyar nemzetiségű, magyar anyanyelvű	1 590 290	1 397 906	-192 384	-12,10
román nemzetiségű, roma anyanyelvű	1 966	1 000	-966	-49,14
roma nemzetiségű, román anyanyelvű	217 844	275 466	57 622	26,45
roma-román kötődésűek	219 810	276 466	56 656	25,77

2. ábra. A roma-magyar, román-magyar és teljes magyar kötődésűek változása 1992 és 2002 között

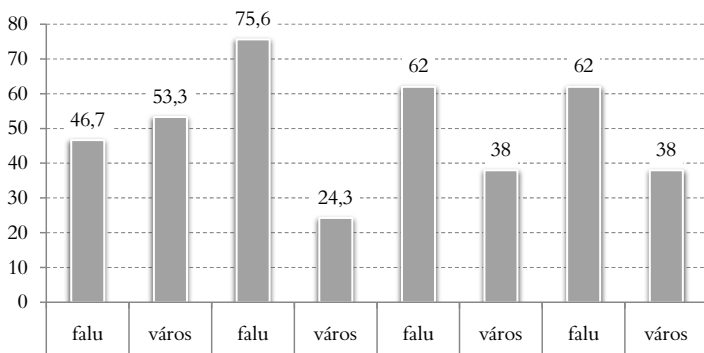
A roma-magyar kötődésűek szerkezetén belül a roma nemzetiségű és magyar anyanyelvűek alcsoportja a meghatározó. Ez érthető is, hiszen mint láttuk az egész roma népességen belül viszonylag alacsony (40 százalék körüli) a roma anyanyelvűek aránya, a roma-magyar kötődésűek körében pedig csak 3–4 százalékos a roma anyanyelvűek aránya. Némi leegyszerűsítve azt mondhatnánk, a magyar cigányok elsősorban azért magyarok, mert az az anyanyelvük.

A szűkebb, roma anyanyelvű és magyar nemzetiségű roma-magyar kötődésűek rétegének mintegy háromnegyede falvakon él (3. ábra), a magyar anyanyelvű romák az országos roma átlaggal megegyező arányban (64 százalékban) élnek falvakon (4. ábra). E két adatsor jelzi, hogy a roma anyanyelvűket megőrző magyar nemzetiségűek nem csak nyelvi okok miatt tekinthetők hagyományosabbnak, hanem azért is, mert nagyobb arányban falusi közegben élnek. Érdekeséggéppen meg kell jegyeznünk azt is, a román nemzetiségű és roma anyanyelvűek körében ez nem így van, esetükben a falu-város arány kezd kiegyenlítődni.

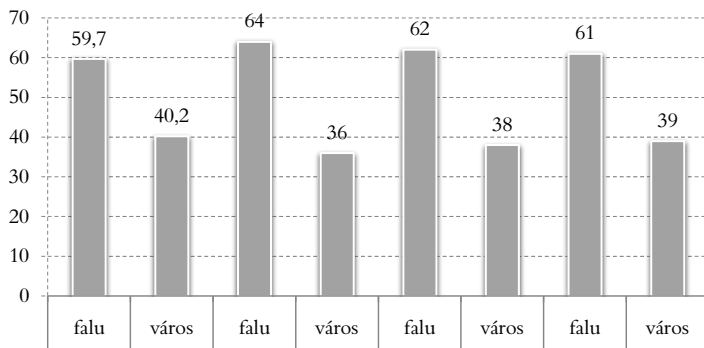
A valamilyen magyar kötődéssel rendelkező romák mindkét referencia évben gyakorlatilag (azaz több mint 90 százalékuk) 5 megyében élt: Szatmár, Bihar, Maros, Kovászna és Hargita megyékben. Szatmár és Bihar megyékben 1992-ben mintegy 43 százalékuk élt, ám 2002-re már több mint fele e két határmenti megyébe koncentrálódott, mindezzel párhuzamosan pedig a három székelyföldi megyében élők aránya csökkent.

(4. ábra) E határ mentére való „eltolódást” egyrészt az abszolút számok is jelzik (10. táblázat), és még markánsabban tapasztalni a falusi népesség körében, hiszen 2002-ben Szatmár és Bihar megye Erdély falusi magyar kötődésű romáinak közel kétharmadát kiteszik. (11. táblázat)

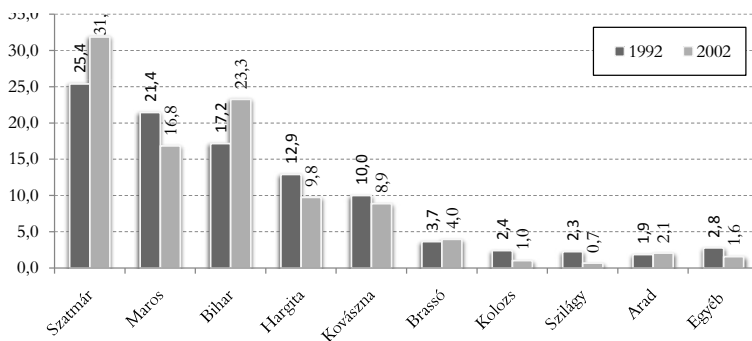
3. ábra. A roma anyanyelvűek nemzetiségi megoszlásainak település típus szerinti arányai

4. ábra. A roma nemzetiségűek anyanyelvi megoszlásainak település típus szerinti arányai

5. ábra. A roma-magyar kötődésűek megyék szerinti eloszlása
1992, 2002 (%)

10. táblázat. A roma-magyar kötődésűek
és a roma nemzetiségűek száma és változásának aránya öt erdélyi
megyében – 1992, 2002¹¹

	roma-magyar kötődésű			roma nemzetiségű		
	1992	2002	változás (1992=100%)	1992	2002	változás (1992=100%)
Bihar	3 470	5 580	60,8	21 796	30 089	38,05
Kovászna	2 020	2 130	5,4	2 641	5 973	126,16
Harghita	2 610	2 340	-10,3	3 827	3 835	0,21
Maros	4 330	4 040	-6,7	34 798	40 425	16,17
Szatmár	5 130	7 640	48,9	9 823	13 478	37,21

¹¹ A táblázat roma-magyar kötődésűekre vonatkozó adatai az IPUMS adatbázis, a népszámlálások 10 százalékos mintáinak visszaszorított értékeit tartalmazzák, ezért a szám szerinti adatok eltérhetnek a hivatalosan regisztrált, általunk ezúttal nem hozzáférhető kettős kötődésűek megyei szintű adataitól. Ha összevetjük azonban a magyar és roma nemzetiségűekre vonatkozó megyei adatsorokat, megállapíthatjuk a 10 százalékos IPUMS-adatbázis megbízhatóságát, hiszen olyan kis alpopulációra mint a magyar vagy roma nemzetiségűek száma és aránya nagyon jó és statisztikailag megbízható közelítéseket ad.

Megjegyzendő, hogy az említett öt megyében, a romániai magyar nemzetiségűek csaknem kétharmada él, ami jelzi, hogy a magyar kötődésű romák nagyobb valószínűséggel „élesebb” magyar környezetben bukkannak fel (a tömbmagyar, illetve a Magyarország melletti régiókban) és jóval kisebb arányban a (magyar szempontból) szórványnak tekinthető régiókban. Mindez arra is utal, hogy a kettős kötődésű romák identitás szerkezetében meghatározó a helyi többséghez (esetünkben a magyarokhoz) való alkalmazkodás, legalábbis az önbevallásra épülő népszámlálás etnikai összeírásakor.

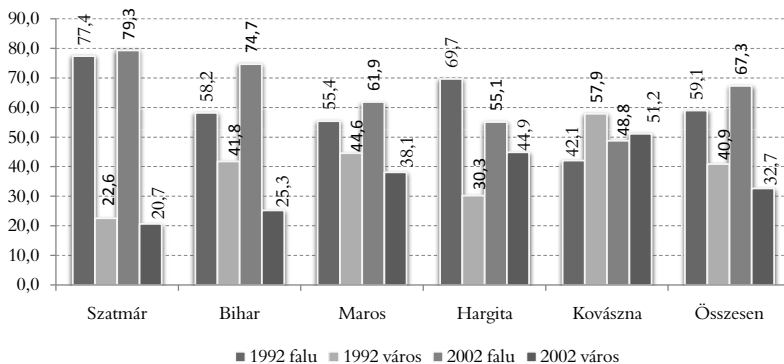
11. táblázat. A roma-magyar kötődésűek megyék és település típus szerinti arányai

Megye	1992			2002		
	Falu	Város	Összesen	Falu	Város	Összesen
Szatmár	33,0	14,2	25,4	37,4	20,3	31,9
Maros	20,0	23,6	21,4	15,4	19,8	16,8
Bihar	16,8	17,7	17,2	25,7	18,1	23,3
Hargita	15,1	9,7	12,9	8,0	13,5	9,8
Kovászna	7,1	14,3	10,0	6,4	14,0	8,9
Brassó	4,0	3,2	3,7	3,3	5,4	4,0
Kolozs	0,5	5,3	2,4	0,6	2,1	1,0
Szilágy	2,3	2,2	2,3	0,5	1,2	0,7
Arad	0,1	4,5	1,9	1,7	3,0	2,1
Egyéb (Temes, Szeben, Máramaros, Hunyad, Fehér, Beszterce N.)	1,1	5,3	2,8	1,0	2,7	1,6
ÖSSZESEN	100	100	100	100	100	100

A ruralizálódás folyamatát ugyan az országos adatok is előreve-títik, ám árnyaltabb képet kapunk, ha a magyar kötődésű romák település típus szerinti megoszlását az öt, témánk szempontjából legfontosabb megye szintjén is megvizsgáljuk. (6. ábra) 1992-ben Szatmár és Hargita megyékben volt átlag fölötti a falusi romák aránya, de 2002-re e helyzet módosult: Szatmár mellett Biharban nagyfokú, Maros és Kovászna megyékben pedig kisebb mértékű ruralizálódás zajlott. Hargita megyében a magyar kötődésű romák egyre inkább a városokba

kerültek. A határmenti térségekben (Bihar és Szatmár megyékben) tehát nagyobb arányban falusi környezetben, Székelyföldön pedig átlag fölött városi környezetben élnek. Maros megye mintegy átmenetet képez a két csoport között, a falu-város arányok megközelítik a magyar-roma kötődésűek országos átlagát. Ezt úgy értelmezhetjük, hogy nagyobb ipari centrumok hiányában a székelyföldi kettős kötődésű romák a városokban (konkrétabban: azok szélein) is találhatnak, vagy legalábbis keresnek megélhetést, míg a nagyobb ipari centrumokkal rendelkező megyékben a magyar cigányok részben korábban is nagy mértékben szorultak ki az iparosodott világból (ld. Szatmár megye 1992-es adatait), és részben ez a folyamat 2002-re már Bihar megyében is kiteljesedett.

6. ábra. A roma-magyar kötődésűek település típus szerinti arányai öt erdélyi megyében – 1992, 2002 (%)

Kérdés azonban, hogy mindezen arányok a magyar kötődéssel vagy a roma kötődéssel mutatnak-e hasonlóságot. A szóban forgó megyék roma nemzetiségűinek település szerinti arányait is megvizsgálva, láthatjuk (12. táblázat), hogy 1992-ben Szatmár és Hargita megye kivételével a magyar kötődésű romák jóval nagyobb arányban éltek városokon, mint a roma nemzetiségűek. A két népszámlálási időszak közötti 10 évben azonban a magyar kötődésű romák is (Hargita megye kivételével) az egyértelmű ruralizálódás jeleit mutatják: Szatmár megyében a megyei trendet követve a falusi magyar romák aránya is növekedett, Maros és Bihar megyékben is növekedett a falusiak aránya, ám ezek mégis elma-

radnak az ott élő falusi romák arányától. Kovászna megye sajátos változáson ment át: miközben a megye roma nemzetiségű lakosainak több mint háromnegyede került falusi környezetbe, a roma-magyar kötődésűek noha szintén enyhe mértékben ruralizálódtak, összességében nézve felénél valamivel többen továbbra is városokban élnek. Látható tehát, hogy miközben a roma nemzetiségűek körében országos szinten és a vizsgált megyékben is (Hargita kivételével) egyre inkább falusi népességet találunk, a két székelyföldi megyében egyfajta urbanizáció zajlik le a roma-magyar népesség szintjén.

12. táblázat. Falun élő roma nemzetiségűek és roma-magyar kötődésűek arányai öt erdélyi megyében

	1992			2002		
	Roma nemzeti- ségű	Roma- magyar kötődésű	Különbség (százalék- pont)	Roma nemzeti- ségű	Roma- magyar kötődésű	Különbség (százalék- pont)
Szatmár	74,7	77,4	2,7	82,8	79,3	-3,5
Bihar	80,6	58,2	-22,4	88,5	74,7	-13,8
Maros	71,3	55,4	-15,9	74,7	61,9	-12,8
Hargita	70,4	69,7	-0,6	46,7	55,1	8,4
Kovászna	57,7	42,1	-15,7	79,4	48,8	-30,6
Összesen	58,8	59,1	0,3	61,8	67,3	5,5

Míg Hargita megyében a „csak” roma nemzetiségűek és roma-magyar kötődésűek mintegy fele-fele arányban oszlanak meg település típus szerint, addig Kovászna megyében éles különbséget tapasztalni: a roma nemzetiséget vallók jobbára (79,4 százalékban) rurális közegben, a magyar identitású romák pedig közel fele arányban városokba tömörülnek. Kérdés persze mekkora az eltérés (pontosabban: a lefedettség) a roma nemzetiségűek és a magyar kötődésű romák között az egyes megyékben. A vizsgált öt megyében látható, hogy – Kovászna megye kivételével – mindenhol 2002-re nagyjából az 1992-es szintet érte el a magyar kötődésű romák aránya az önmagukat romáknak vallók körében (13. táblázat). Kovászna megyében viszont megállapítható, hogy 10 év alatt a roma-magyar kötődésűek számbelileg nem változtak, és városi pozícióikat megőrizték: míg 1992-ben és 2002-ben is a városi roma nemzetiségűeket szinte kizárólag az önmagukat magyar-

ként is definiáló romák teszik ki, addig a falusi roma populáción belül a roma-magyar kötődésűek aránya megcsappant. Ezzel szemben Hargita megyében a falusi roma populáció nagy arányban (72,1 százalékban) valójában magyar kötődésű romákat jelent, a városi romáknak csak mintegy fele magyar kötődésű. Azt is megállapíthatjuk továbbá, hogy három megyében (Bihar, Hargita, Szatmár) a magyar kötődésű romák városi roma nemzetiségén belüli aránya 42–65 százalék között mozog, míg Maros megyében (tekintve, hogy abszolút számokban az erdélyi megyék közül itt él a legtöbb roma) a falusi és városi roma populáción belül is alacsony a roma kötődésűek aránya (13. táblázat).

13. táblázat. A roma-magyar kötődésűek aránya a roma nemzetiségén belül öt erdélyi megyében, település típus szerint – 1992, 2002 (%)

	1992			2002		
	Összesen	falu	város	Összesen	falu	város
Bihar	17,2	12,4	36,9	19,1	16,1	41,8
Kovászna	71,1	51,8	97,5	38,5	23,7	95,6
Hargita	59,0	58,5	60,3	61,1	72,1	51,5
Maros	12,6	9,8	19,7	10,1	8,3	15,2
Szatmár	53,9	55,8	48,1	53,7	51,4	64,5

A korábbiakban részletezett ruralizálódási folyamatot, illetve a városi pozíciók többé-kevésbé történő megőrzését együttesen úgy értelmezhetjük, hogy miközben a magyar cigányok körében – az abszolút számok szintjén – elindult egyfajta ruralizáció, hiszen egyre többen laktak falvakban, addig ez a folyamat még továbbra sem olyan mértékű, mint a roma nemzetiségűeké általában. Ezen utóbbiak ugyanis a roma-magyar kötődésűekhez képest is nagyobb mértékben laktak falvakon, mint városokon.

3. Iskolázottsági adatok

A 2002-es hivatalos adatok iskolai végzettségre vonatkozó országos és nemzetiségi adatsorai is nyilvánvalóvá teszik, hogy a roma nemzetiségűek iskolai végzettsége mesze elmarad a lakosság más rétegeitől, hiszen

mintegy 93 százalékuk legfeljebb 8 osztályt végzett, és több mint hármaduk egyáltalán nem járt iskolába (14. táblázat).

14. táblázat. A 10 év fölötti populáció iskolai végzettség szerinti megoszlása országos szinten, illetve a magyar és roma nemzetiségűek körében – 2002

	Összes	Magyarok	Romák	Összes (%)	Magyarok (%)	Romák (%)
egyetem	1 293 168	58 257	621	6,65	4,46	0,15
főiskola	77 940	5 919	63	0,40	0,45	0,02
posztliceális	576 376	37 834	426	2,97	2,90	0,10
líceum	4 157 718	281 552	92 89	21,39	21,56	2,27
szakiskola	2 965 524	230 909	15 216	15,26	17,68	3,72
általános 5–8	5 367 630	413 182	94 739	27,62	31,64	23,17
elemi 1–4	3 898 996	230 123	146 291	20,06	17,62	35,78
iskolai végz. nélküli	1 083 935	47 260	140 220	5,58	3,62	34,30
nem válaszolt	13 501	663	1977	0,07	0,05	0,48
Összesen	19 434 788	1 305 699	408 842	100	100	100

Kérdés azonban az, az általunk beazonosított roma-magyar kötődésűek iskolai végzettsége hogyan alakult 1992 és 2002 között, illetve az iskolai végzettség szerinti szerkezete eltér-e az amúgy is gyenge mutatókkal rendelkező romákhoz képest? Ennek megválaszolása érdekében az IPUMS adatbázis alapján adatainkat a 25 év és fölötti¹² populációra számoljuk ki. A 15. táblázatban láthatjuk, hogy 1992-ben a roma-magyar kötődésűeken belül volt a legalacsonyabb az iskolai végzettséggel nem rendelkezők aránya, ám 2002-re éppen körükben lett a legmagasabb ezek aránya. Ezzel párhuzamosan az elemi és általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya közel azonos szinteket ért el a két alpopuláción belül, ám a szakiskolai végzettségűek aránya mindkét referencia évben a magyar kötődésűek körében a legalacsonyabb, és a kettő

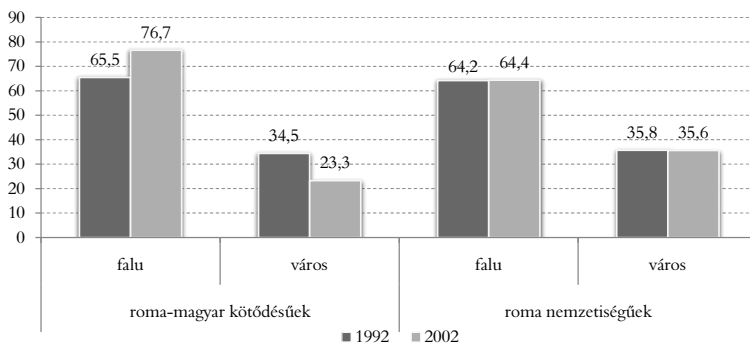
¹² Azért a 25 év és fölötti populációra számoljuk ki, mert ez az a korcsoport, amelyik elméletileg már elvégezhetett egy hosszabb időszakú felsőfokú képzést is. Ha a 10 vagy a 12 év fölötti lakosságot vizsgálnánk, a jelenleg különböző oktatási szinteken lévő populációról az eggyel alacsonyabb elvégzett iskolai szintekről kapnánk adatokat, amelyek óhatatlanul is lefelé torzítanak.

közötti különbség 2002-re jóval nagyobb lett, mint 1992-ben: 1992-ben 1,3, 2002-ben pedig 2,6 százalékpont. Magyarán, a vizsgált 10 évben a roma-magyar kötődésűek iskolai pozíciói egyre gyengébbek lettek. Tekintve, hogy a magyar kötődésű romák elsősorban magyar többségű vidékeken élnek, ezt úgy is értelmezhetjük, hogy a magyar cigányokat a magyar nyelvű oktatási alrendszer még kevésbé tudja integrálni, mint a többségi oktatási rendszer a romákat általában – pedig ezen utóbbi is sok kívánni valót hagy maga után.

15. táblázat. A 25 év és fölötti korosztály iskolai végzettség szerinti megoszlása a roma-magyar kötődésűek és a roma nemzetiségűeken belül – 1992, 2002 (%)

	<i>roma–magyar kötődésű</i>		<i>roma nemzetiségű</i>	
	1992	2002	1992	2002
Iskolai végzettség nélküli	27,1	36,6	29,3	32,5
Elemi és általános	65,2	56,3	62,1	57,6
Középfokú – elméleti (líceum)	0,3	0,3	0,5	0,7
Középfokú – szakiskola	4,3	5,6	5,6	8,2
Posztliceális	0,1	0,1	0,1	0,2
Befejezett egyetem	0,1	0,2	0,2	0,2
N.a, n.v.	2,8	0,9	2,1	0,5
ÖSSZESEN	100,0	100,0	100,0	100,0

7. ábra. Az iskolai végzettséggel nem rendelkező roma–magyar kötődésűek és roma nemzetiségűek település típus szerinti megoszlása a 25 éves és idősebb korosztályon belül – 1992, 2002 (%)

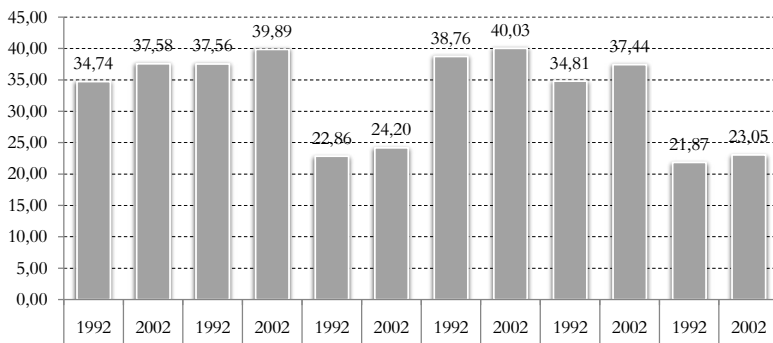

Ha csak az iskolai végzettséggel nem rendelkezők rétegét vizsgáljuk, továbbá azt is megállapíthatjuk, hogy miközben a roma nemzetiségűek település típus szerinti arányai 10 év alatt nem változtak, a roma-magyar kötődésűek esetében a falu-város közötti egyenlőtlenségek óriásiak és ugyanakkor növekedtek is: az analfabéta magyar kötődésű romák több mint háromnegyede (76,7 százalék) falvakon él. Az adatokból ugyanakkor az is leszűrhető, hogy míg 1992-ben a roma nemzetiségűek és a roma-magyar kötődésűek mutatói hasonló szinten voltak, addig 2002-re az előbbieket arányai nem változtak, ám az utóbbiak területi egyenlőtlenségei megnövekedtek. (7. ábra)

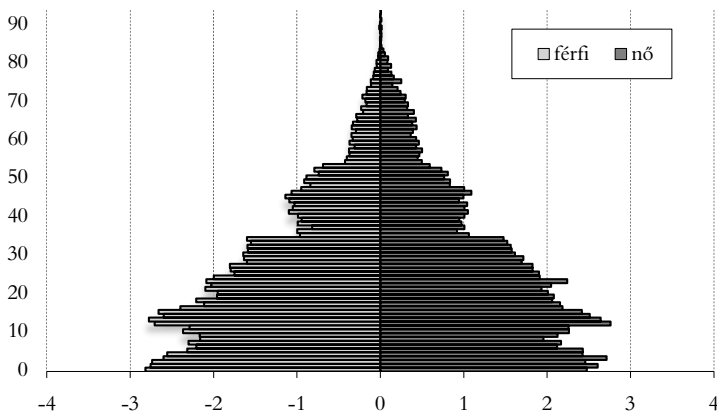
4. Szocio-demográfiai adatok

A magyar kötődésű romák és a roma nemzetiségűek országos szintjén is a férfi/nő arány kiegyensúlyozott. Az átlagéletkort etnikai csoportok szerint vizsgálva egyrészt azt állapíthatjuk meg, hogy 1992 és 2002 között előregedőben van a lakosság, és különböző mértékekben ez érvényes az összes nemzetiségre és országosan is, másrészt pedig láthatjuk, hogy a roma nemzetiségűek és a roma-magyar kötődésűek a legfiatalabban (8. ábra), amit korfájuk is tükröz (9. és 10. ábrák).

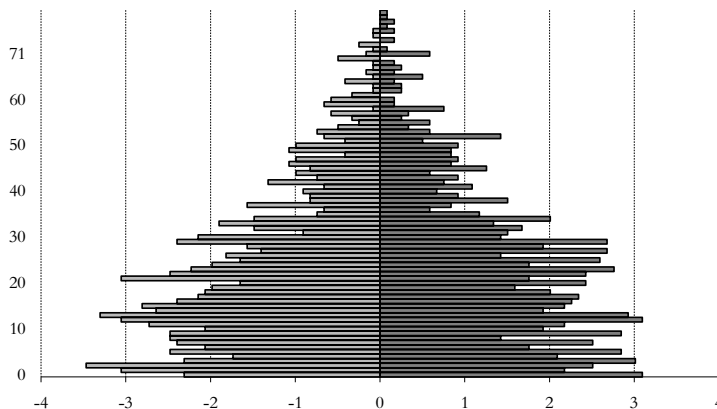
8. ábra. Átlagéletkorok nemzetiségek szerint és országosan – 1992, 2002 (év)

9. ábra. A roma nemzetiségűek korfája – 2002

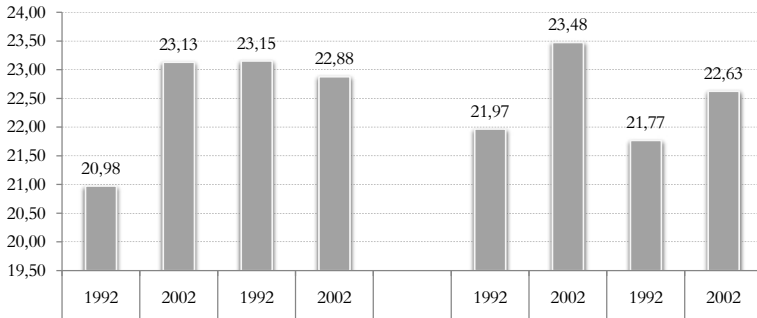

10. ábra. A roma-magyar kötődésűek korfája – 2002

A roma-magyar kötődésűek körében is tapasztalni kis mértékű előregedést, azonban azt is megállapíthatjuk, hogy ez a sajátos kettős kötődésű etnikai csoport a legfiatalabb az országon belül. A csoporton belül a vizsgált 10 év alatt azonban kettős folyamat zajlott le: a városi népesség átlagéletkora csökkent, ugyanakkor a nők átlagéletkora 10 év alatt a férfiakét is meghaladó módon növekedett. (11. ábra)

11. ábra. Roma-magyar kötődésűek átlagéletkora település típus, illetve nemi megoszlások szerint 1992, 2002 (év)

A népesség (és ezen belül a nők) 10 év alatti enyhe öregedése magával hozza a teljes termékenységi arányszámok (15–49 év közötti nők által szült átlagos gyermekszám) hasonló mértékű csökkenését is. Mindazonáltal a romák, illetve a magyar kötődésű roma nők körében a termékenység továbbra is nagyon magas, ami előrevetíti a populáció további dinamikus növekedését is. (12. ábra) Fontos azt is észrevennünk, hogy a roma-magyar kötődésűek körében 2002-re gyakorlatilag nincs különbség település típus szerint, ami azt jelzi, hogy a korábbiakban jelzett ruralizálódás mérséklődni fog, és a városi magyar kötődésű romák aránya is stabilizálódni fog. (13. ábra)

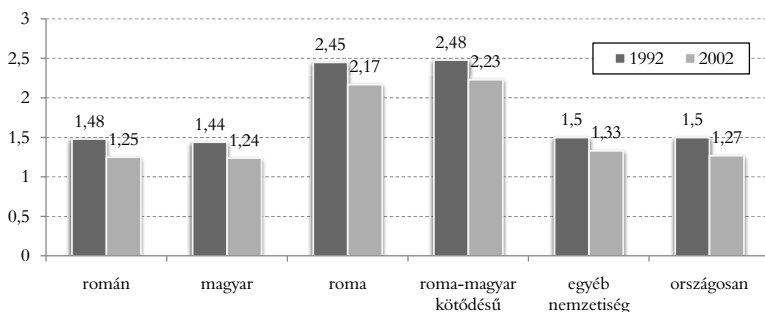
A magyar kötődésű romák vallási szerkezete (16. táblázat) a magyarokéhoz áll közel és nem az országosan mért roma nemzetiségűekéhez, ugyanis a roma-magyar kötődésűek körében is a magyar történelmi egyházakhoz való tartozás dominál. Ugyanakkor két lényeges jelenséget regisztrálhatunk az 1992–2002-es időszakban: egyrészt a roma-magyar kötődésűek körében a református egyház térvesztését, másrészt pedig a kis egyházakhoz, elsősorban a pünkösdista egyházhoz való tartozás megerősödését tapasztalni. Ez azonban nem csak a magyar kötődésű romák körében érvényes, hanem – arányaiban is markánsabban – az egész roma nemzetiségre.¹³

¹³ E jelenségről részletesebb elemzést olvashatunk magyarul is: Gog, Sorin: Roma áttérések: pünkösdizmus és az identitás új narratívái. *Regio*, 2008/4. 50–75.

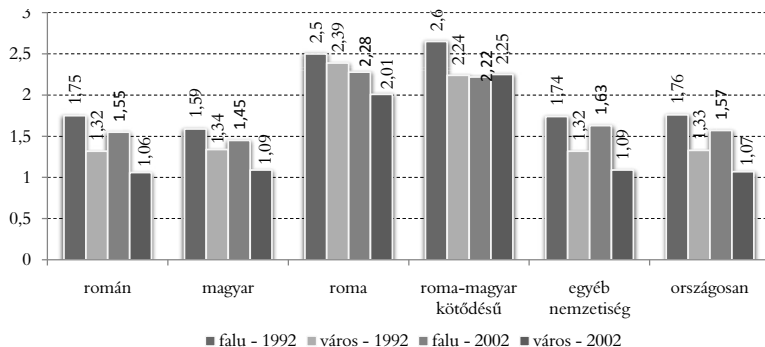
16. táblázat. A roma-magyar kötődésűek, a magyar és roma nemzetiségűek felekezeti megoszlása – 1992, 2002 (%)

	roma–magyar kötődésűek		magyar nemzetiségű		roma nemzetiségű	
	1992	2002	1992	2002	1992	2002
római katolikus	41,9	42,9	41,2	40,9	4,9	3,7
református	40,2	30,9	47,2	46,5	4,7	3,1
ortodox	9,2	13,1	1,7	1,9	85,0	81,4
pümkösdista	0,8	3,0	0,3	0,4	2,2	6,9
görög katolikus	2,3	2,7	1,4	1,4	0,9	1,4
unitárius	2,2	2,7	4,5	4,7	0,2	0,1
baptista	0,5	1,7	0,8	0,9	0,2	1,0
adventista	0,4	1,4	0,5	0,6	0,3	0,9
egyéb és ismeretlen	1,1	0,8	2,2	2,5	0,8	1,0
felekezeten kívüli	1,4	1,0	0,2	0,2	0,7	0,2
ÖSSZESEN	100	100	100	100	100	100

12. ábra. Termékenységi arányszámok nemzetiségek szerint, országosan, illetve a roma-magyar kötődésűek körében – 1992, 2002

13. ábra. Termékenységi arányszámok nemzetiségek szerint, országosan, illetve a roma-magyar kötődésűek körében település típus szerint – 1992, 2002

Családi állapot tekintetében megállapíthatjuk, hogy országos szinten és mindegyik nemzetiségi csoport vonatkozásában csökkent a házasságban élők aránya az utóbbi két népszámlálás között. Ugyanakkor a roma nemzetiségűek és a roma-magyar kötődésűek körében az is szembe-tűnő, hogy míg 1992-ben a családi állapot szerkezete közel állt a román vagy a magyar nemzetiségűekéhez, 2002-re gyökeres eltérés tapasztalható: nagyon magas a nőtlen, hajadon kategóriájúak aránya, és jóval országos átlag alatti a házások aránya. (17. táblázat) Ebből azonban téves következtetés volna arra jutni, hogy a házasság intézményének devalválódása következtében nagyfokú individualizmus érvényesülne a romák körében. Sokkal inkább arról van szó, hogy a házasság intézménye a romák esetében nem esik egybe a jog által szentesített házassággal. Magyarán, létezik valamilyen sajátos beállítottság vagy stratégia, amely – a társadalom többségéhez képest eltérő módon – strukturálja a felnőtt korú romák együttélését. Ez viszont újra nem valamiféle gyökeresen más kulturális szokásra épül, hiszen a hivatalos házasságok alacsony aránya ellenére, a – 2002. évi népszámlálás által is mért – tényleges élettársi kapcsolatok (azaz az élettársi kapcsolatok és házasságban élők együttes) aránya eléri és kisebb mértékben meg is haladja a magyar vagy román nemzetiségűek arányait. (18. táblázat) A családi állapot ezen struktúráját pedig úgy értelmezhetjük, hogy a romák körében éppen hogy nagyobb értéke van a valamilyen formában történő

élettársi együttélésnek, mint a társadalom más etnikai csoportjainak. Látjuk ugyanakkor azt is, a magyar kötődésű romák élettársi együttélési mintázatai „roma” jellegűek, azaz a roma nemzetiségűek statisztikai arányaihoz igazodnak, és nem a magyar nemzetiségűek vonatkozó adatsoraihoz.

17. táblázat. A felnőtt korú lakosság családi állapota a román, magyar, roma nemzetiségűek, illetve a roma–magyar kötődésűek körében 1992, 2002 (%)

	<i>román</i>		<i>magyar</i>		<i>roma</i>		<i>roma–magyar</i>	
	1992	2002	1992	2002	1992	2002	1992	2002
Nőtlen, hajadon	14,76	20,74	16,45	22,05	19,04	51,01	25,08	58,20
Házás	72,01	63,21	67,86	59,65	70,69	39,56	66,73	33,78
Elvált	3,13	4,87	3,43	4,84	2,00	2,50	2,53	2,55
Özvegy	9,90	11,19	12,07	13,47	7,91	6,93	5,66	5,47
Egyéb	0,19	0	0,19	0	0,36	0	0	0
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100

18. táblázat. Élettársi kapcsolatok és házasságban élők aránya a román, magyar, roma nemzetiségűek, illetve a roma–magyar kötődésűek körében 2002 (%)

	<i>román</i>	<i>magyar</i>	<i>roma</i>	<i>roma–magyar</i>
élettársi kapcsolatban él	4,36	4,80	32,34	39,78
házás	63,14	59,58	39,32	33,41
egyéb	32,50	35,62	28,34	26,82
Összesen	100	100	100	100

A 2002-es publikált népszámlálási adatok alapján részletes képet kaphatunk a vegyes házasságok/élettársi¹⁴ kapcsolatok jellemzőiről is (19. táblázat). Ebben az évben 1 721 (928 magyar nemzetiségű férfiből és roma nemzetiségű nőből, illetve 793 roma nemzetiségű férfiből és magyar nemzetiségű nőből álló) vegyes párt találtak, akik közül 1 284-

¹⁴ A tanulmány e részében noha vegyes házasságról, illetve vegyes házasságban élő családokról esik szó, az előbbieken alapján nyilvánvaló, hogy ezt tágabban kell értelmeznünk, ugyanis a hivatalosan házasságot nem kötött, ám élettársi kapcsolatban élőkre is vonatkoznak az adatsorok.

nek (706, illetve 578) gyerekei is voltak. Látható tehát, a magyar férfiak nagyobb arányban választanak roma nemzetiségű női párt, mint magyar nők roma nemzetiségű férfit (54, illetve 46 százalék). Megfigyelhetjük továbbá azt is, hogy a romák körében az etnikai homogámia magas, mintegy 93 százalékos, a leggyakrabban előforduló házassági etnikai heterogámia a roma-román viszonylatban áll be (mintegy 6 százalékos).¹⁵

19. táblázat. Magyar és roma nemzetiségű családfőjű párok magyar, román és roma nemzetiségű feleség/élettárs függvényében, 2002.

		Feleség/élettárs nemzetisége			
		összes	magyar	román	roma
Magyar családfő, férj	összes család	364 869	315 313	45 847	928
	%	100%	86,42%	12,57%	0,25%
	gyerekes család	227 503	195 862	29 555	706
	%	100%	86,09%	12,99%	0,31%
Roma családfő, férj	összes család	107 750	793	6441	100 315
	%	100%	0,74%	5,98%	93,10%
	gyerekes család	83 652	578	4742	78 184
	%	100%	0,69%	5,67%	93,46%

20. táblázat. Roma-magyar vegyes párú házasságok, illetve az e házasságokban született gyerekek nemzetisége, 2002.

		Feleség/élettárs nemzetisége		Gyerekek nemzetisége		
		magyar	roma	magyar	roma	egyéb
Családfő, férj nemzetisége	magyar	–	706	212	390	104
				30,03%	55,24%	14,73%
	roma	578	–	236	243	99
				40,83%	42,04%	17,13%
Összesen		1284		34,89%	49,30%	15,81%

¹⁵ Ez azonban még mindig alacsonyabb, mint a román-magyar vegyes házasságok 12–13 százalékos aránya.

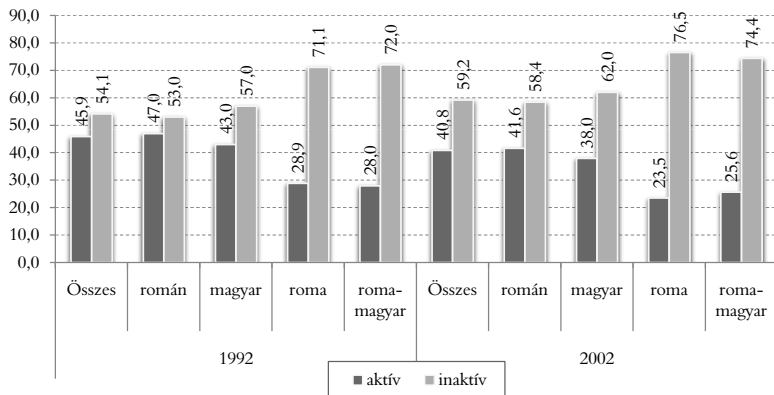
A vegyes házasságokon belül azt is meg lehet állapítani, hogy a roma nők nagyobb arányban szülnék roma nemzetiségű gyerekeket (55,2 százalék), mint a magyar nők magyar nemzetiségű gyerekeket (40,8 százalék). (20. táblázat) Az etnikai intergenerációs reprodukció tehát magasabb a romák körében, mint a magyarok esetében. Megjegyzendő azonban, hogy viszonylag magas – a publikált adatok szerint is – a roma-magyar vegyes házasságban született azon gyerekek aránya, akiknek szülei se nem roma, se nem magyar nemzetiséget jelöltek meg (15,8 százalék). Ezt úgy értelmezhetjük, hogy e gyerekek etnikai szocializációja túllép a családi kötelékeken, és vélhetően a környezet (nagy valószínűség szerint román többségű) etnikai szerkezetéhez alkalmazkodik. Némi leegyszerűsítéssel tehát azt állapíthatjuk meg, a roma-magyar vegyes házasságokban született gyerekek fele roma, harmada magyar és hatoda román nemzetiségű lesz.

5. Gazdasági helyzet

Az inaktív¹⁶ populáció aránya a romák körében a legmagasabb, és ez az arány 1992 és 2002 között további enyhe növekedést mutat. A két népszámlálás közötti gazdasági átmenet időszakának tekinthető korszakban ilyen értelemben majdnem mindegyik etnikum vesztesnek tekinthető. Megjegyzendő azonban, hogy míg a romák és a roma–magyar kötődésűek körében is mindkét referencia évben nagyon magas volt az inaktív aránya, addig a magyarok körében (és az ország lakossága szintjén is) 2002-re jutott mélypontra. Ezek az adatok azt is jelzik, hogy a roma-nem roma feszültségek növekedhetnek, hiszen a lecsúszó rétegek/nemzetiségek relatív deprivációjához kapcsolódó bűnbakkereséséhez kapóra jöhet a környezetben folyamatosan jelen lévő még szegényebb réteg, a romák megbélyegzettsége.

¹⁶ Az aktív és inaktív populáció népszámlálások során alkalmazott, részben eltérő definícióit lásd Papp Z. Attila: Átmenetben. A romániai magyarok társadalmi pozícióinak alakulása 1992–2002 között. *Regio*, 2008/4. 155–230.

14. ábra. Az aktív, inaktív korú populáció országosan, a román, magyar és roma nemzetiségűek, illetve a roma-magyar kötődésűek körében 1992, 2002 (%)

A romák oly vékony aktív rétege továbbá elsősorban szakképzettséget nem igénylő munkakörökben, illetve a mezőgazdaságban dolgozott és – legalábbis 1992-ben – mintegy negyedük szakképzett foglalkozásokat is művelt, más foglalkozásokban pedig csak elvétve találni romát. (21. táblázat) 2002-re a szakképzettek aránya is megcsappant, és gyakorlatilag szakképzetlenként, illetve mezőgazdasági munkásként regisztráltak. Fontos azonban észrevenni azt is, hogy 2002-re a roma nemzetiségűek, illetve a roma-magyar kötődésűek között jelentős hangsúlybeli különbségeket tapasztalni: míg országos szinten az aktív romák elsősorban (mintegy 37 százalékuk) mezőgazdasághoz kötöttek, a magyar cigányok esetében ez az arány alacsonyabb, és a populáció közel fele (47 százalék) nem szakképzettként próbál egzisztenciát teremteni. (22. táblázat) Ez valószínű azzal is összefügg, hogy – láttuk korábban is – Székelyföldön a magyar kötődésű romák mintegy fele városokban él, míg a romák országos szinten nagyobb arányban falvakon élnek.

21. táblázat. Románia aktív lakosságának, a magyar, roma nemzetiségű, illetve a roma-magyar kötődésű aktívak foglalkozási csoportok szerinti megoszlása – 1992 (%)

	<i>országos</i>	<i>magyar</i>	<i>roma</i>	<i>roma–magyar</i>
Törvényhozók, államigazgatási, érdekképviselési vezetők, gazdasági, politikai vezetők	1,67	1,34	0,54	0,44
Értelmiségi és tudományos munkaköri foglalkozások	6,16	4,63	0,15	0,00
Szaktechnikusok, mesterek (középszintű szellemi munkát végzők)	10,74	10,20	1,20	1,11
Irodai és ügyviteli (ügyművelői) jellegű foglalkozások	5,02	4,93	1,10	1,33
Szolgáltatási, kereskedelmi jellegű foglalkozások	5,33	6,11	2,26	2,00
Mezőgazdasági, erdőgazdálkodási és halászati foglalkozások	19,61	11,93	26,87	25,72
Kézművesek, szakképzett munkások, gépkarbantartók	27,96	37,08	25,96	23,06
Gépkezelők, összeszerelők, járművezetők	15,88	15,36	11,08	5,32
Szakképzettséget nem igénylő foglalkozások	6,59	7,56	29,99	39,69
Fegyveres szervek foglalkozásai	0,94	0,71	0,71	0,89
Egyéb foglalkozások, ismeretlen	0,11	0,14	0,15	0,44
ÖSSZESEN	100	100	100	100

22. táblázat. Románia aktív lakosságának, a magyar, roma nemzetiségű, illetve a roma-magyar kötődésű aktívak foglalkozási csoportok szerinti megoszlása – 2002 (%)

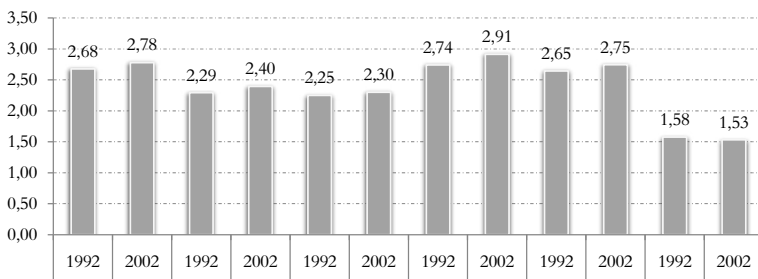
	országos	magyar	roma	roma–magyar
Törvényhozók, államigazgatási, érdekképviselői vezetők, gazdasági, politikai vezetők	4,05	3,61	1,36	0,20
Értelmiségi és tudományos munkaköri foglalkozások	8,54	6,12	0,37	0,20
Szaktechnikusok, mesterek (középszintű szellemi munkát végzők)	10,14	10,24	1,08	0,41
Irodai és ügyviteli (ügyfélforgalmi) jellegű foglalkozások	4,92	4,90	0,51	0,00
Szolgáltatási, kereskedelmi jellegű foglalkozások	8,92	10,29	4,11	2,64
Mezőgazdasági, erdőgazdálkodási és halászati foglalkozások	23,43	13,72	37,29	30,69
Kézművesek, szakképzett munkások, gépkarbantartók	21,28	28,62	16,15	13,21
Gépkezelők, összeszerelők, járművezetők	10,22	13,14	4,72	4,88
Szakképzettséget nem igénylő foglalkozások	7,73	8,73	33,79	47,76
Fegyveres szervek foglalkozásai	0,49	0,62	0,27	0,00
Egyéb foglalkozások, ismeretlen	0,28	0,01	0,37	0,00
ÖSSZESEN	100	100	100	100

6. Lakásviszonyok

Az egy háztartásra jutó átlagos szobaszám 10 év alatt országosan és az összes nemzetiség körében is növekedett. (15. ábra) A roma-magyar kötődésűek viszont kétszeresen is hátrányosabb helyzetben vannak, mint az ország többi etnikai csoportja: egyrészt az alpopuláción belül nagyságrendekkel kisebb az átlagos szobaszám mindkét referencia évben, ráadásul ez az egyetlen alcsoport, ahol 10 év alatt

e mutató tekintetében is csökkenés regisztrálható. Hasonló trend állapítható meg a háztartások átlagos alapterülete szempontjából is, ezúttal is a roma-magyar kötődésűek mutatják a legalacsonyabb értékeket (16. ábra). Noha az eltérések statisztikailag itt is szignifikánsak, láthatjuk, hogy a roma nemzetiségűek és a roma-magyar kötődésűek között itt már nem olyan nagyok a különbségek, mint a szobaszámok vonatkozásában.

15. ábra. Egy lakásra jutó átlagos szobaszám nemzetiségek szerint, országosan, illetve a roma-magyar kötődésűek körében – 1992, 2002

16. ábra. Egy lakás átlagos területe nemzetiségek szerint, országosan, illetve a roma-magyar kötődésűek körében – 1992, 2002 (négyzetméter)

23. táblázat. A lakás építésekhez használt építőanyagok nemzetiségek szerint, országosan, illetve a roma–magyar kötődésűek körében – 1992, 2002 (%)

	román	magyar	roma	egyéb nemzetiség	országos átlag	roma–magyar kötődésűek
1992						
Fa	7,9	9,3	7,9	10,0	8,0	15,0
Tégla, kő és fa	14,7	21,9	8,1	12,6	15,1	10,3
Tégla, kő és acél	20,1	29,1	31,7	24,5	20,9	23,9
Előregyártott acél, beton	31,4	22,8	5,5	18,2	30,3	8,4
Vályogtégla, vályog, szalma, sár, falemez stb.	24,9	16,3	45,5	33,6	24,5	41,2
Egyéb, nem válaszolt	1,1	0,7	1,2	1,0	1,0	1,3
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	
2002						
Fa	7,5	10,7	6,1	11,8	7,8	11,6
Tégla, kő és fa	17,9	25,7	14,2	14,4	18,3	9,2
Tégla, kő és acél	16,5	23,9	22,0	16,8	17,1	14,3
Előregyártott acél, beton	32,0	22,4	5,0	23,3	30,9	6,7
Vályogtégla, vályog, szalma, sár, falemez stb.	26,1	17,3	51,9	33,5	25,9	54,5
Egyéb, nem válaszolt	0,0	0,1	0,8	0,2	0,1	3,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A népszámlálás során rákérdeztek arra is, milyen anyagból készült az az épület, ahol a lakás van. E mutató alapján egy épület alacsonyabb komfort fokozatára egyértelműen utal, ha vályogból, falemezből vagy más gyenge minőségű anyagból készül. E mutató is jól jelzi (23. táblázat), hogy míg 1992-ben a roma–magyar kötődésűek – az országos átlagnál és a magyar nemzetiségűeknél ugyan jóval gyengébb, ám – a roma nemzetiségűeknél jobb pozíciókkal rendelkeztek (45,5 százalék a romák és 41,2 százalék a roma–magyarok körében a vályogból készült épületek aránya), addig 2002-re ez megváltozott, és „lecsúsztak” a roma nemzetiségűek szintje alá (51,9 illetve 54,5 százalék). Ugyanakkor a lakások ellátottsága, a közművesítés állapota szerint is (24. táblázat) kijelenthetjük,

hogy míg 1992-ben a roma-magyar kötődésűek egy-két mutató alapján a romániai cigánysághoz képest valamivel jobb helyzetben voltak, 2002-re rosszabb vagy hasonló helyzetbe kerültek, mint a roma nemzetiségűek, és országos szinten a leghátrányosabb társadalmi rétegnek tekinthetjük. Egy kisebb kivételt ugyanakkor találhatunk: konyhával nagyobb arányban rendelkeznek, mint a romák általában, így ez alapján kisebb a lecsúszásuk az országos átlaghoz képest.

24. táblázat. A lakások ellátottsága nemzetiségek szerint, országosan, illetve a roma-magyar kötődésűek körében – 1992, 2002 (%)

	Év	román	magyar	roma	egyéb nemzetiség	országos átlag	roma-magyar kötődésűek
meleg folyóvízzel való ellátottság	1992	43,9	46,3	7,6	33,5	43,7	14,6
	2002	42,6	46,4	4,9	38,4	42,4	5,4
szennyvízelvezető rendszerrel nem rendelkezők	1992	49,0	39,8	86,1	49,2	48,6	79,0
	2002	48,1	36,6	88,6	47,8	47,7	86,6
elektromos árammal való ellátottság	1992	98,0	98,4	89,3	95,2	97,9	84,0
	2002	98,0	98,1	83,6	96,3	97,8	71,4
vízöblítéses WC-vel rendelkezők	1992	47,5	52,6	10,9	41,5	47,5	18,0
	2002	49,8	57,0	12,0	47,7	49,8	14,6
konyhával rendelkezők	1992	80,3	93,0	57,5	79,1	81,0	66,8
	2002	79,8	91,6	48,4	75,9	80,2	58,8
<i>főzéshez használt nyersanyag/ erőforrás</i>							
fá, szén	2002	24,9	31,7	61,8	35,6	25,9	71,3
gáz (folyékony)	2002	40,1	45,4	11,8	24,8	39,9	9,4
gáz (palackos)	2002	34,1	22,2	22,1	38,6	33,2	10,6

7. A roma-magyar kötődésűekre vonatkozó becslések

Az ún. „magyar cigányokra” vonatkozóan kétfajta becslési eljárással is közelíthetünk. Egyik módszer szerint kiindulhatunk a romániai romákra vonatkozó becslésekből, és azon belül egy elfogadott arányszámot alkal-

mazva kiszámíthatjuk a magyar kötődésű romák számát. Egy másik módszer az lehet, hogy a magyar anyanyelvű vagy nemzetiségű populáción belül megbecsüljük a roma kötődésű vagy a környezete által romának tartott népességet, és ez alapján jutunk el a magyar cigányok becsléséhez. Fontos azonban azt is tudatosítani, hogy miközben az ország lakosságának vagy a magyar nemzetiségűek/anyanyelvűek számát szakmai körökben nem szokták kétségbe vonni, addig a romák népszámlálásokban mért lélekszámát rendszerint nagyságrendekkel alulbecsültnek gondolják. Mindebből az is következik, a romák számának felülbecslése együtt jár az ország nem roma lakosságának alulbecslésével. Roma–magyar vonatkozásban ez azt jelenti, hogy minél magasabbra becsüljük a magyar cigányok számát, annál alacsonyabb lesz a romániai magyarok lélekszáma.¹⁷

Az első módszert alkalmazta Vasile Ghețău még 1996-os nemzetiségi becslései során,¹⁸ ám kiindulópontja egy 1992-es, a bukaresti Életminőség Kutató Intézet¹⁹ által végzett kutatás volt.²⁰ E kutatásnak nem volt ugyan közvetlen célja a romák számának megbecslése, ám a módszertani leírás során a szerzők óhatatlanul is kitértek e problémakörre. Zamfirék abból indultak ki, hogy a romák saját etnikai identitásuk vállalása (önidentifikációja) és mások által történő azonosítása (hetero-identifikációja) eltér hivatalos és informális élethelyzetekben, és az is befolyásolja, hogy az etnikai identitásnak van-e vélt vagy valós hátrányos következménye a személyre nézve. Ezek alapján kissé képlékeny módon ötféle roma réteget azonosítanak be (25. táblázat), amelyeket az etnikai identitás vállalásának eltérő stratégiái határoznak meg: egyik póluson az etnikai identitást formális és informális módon vállaló réteg található, másik véglet pedig amikor az egyén „már nem” roma, azaz oly mértékben asszimilálódott, hogy sem informális és sem formális körülmények között nem vállalja etnikai identitás-mozzanatait, és környezete sem romaként kezeli. E két véglet között találjuk a hivatalos helyzetekben romaságukat nem vállaló, ám erős etnikai identitással rendelkezők rétegét, illetve az ún. modernizált

¹⁷ Ez azért is érdekes, mert a romániai magyarok lélekszámának utóbbi évtizedekben való csökkenése már így is „megrázta” az erdélyi magyar elitet, további becsült csökkenése viszont éppen a magyar kisebbségi érdekérvényesítésnek, bizonyos források etnikai részarányos alapon történő szétosztásának nem állhat érdekében.

¹⁸ Vasile Ghețău: O proiectare condițională a populației României pe principalele naționalități (1992–2025). *Revista de cercetări sociale*, 1996/1. 77–105.

¹⁹ Institutul de Cercetare a Calității Vieții

²⁰ Zamfir, Elena – Zamfir, Cătălin (coord.): *Țiganiile între ignorare și îngrijorare*. București, Ed. Alternative, 1993.

romákat, akik különböző helyzetekben eltérő módon, ám így-úgy felvállalják etnikai identitásukat (roma aktivisták, sajátos roma középosztályosodó réteg), vagy akik noha nem tartják föltétlenül romának magukat, de mások gyakran annak gondolnak.

25. táblázat. Romániai roma rétegek Zamfir-Zamfir modelljében.

	<i>hivatalos közegben vállalja</i>	<i>nem hivatalos/informális közegben vállalja</i>
önidentifikáció	vállaltan roma	informális roma
	<i>modernizált roma 1.</i>	
hetero-identifikáció		modernizált roma 2.
nincs etnikai identifikáció		„volt” romák

Zamfirék kutatása a népszámlálástól eltekintve igyekszik – a „volt romák” rétegét leszámítva – négy típust megcélolni, azaz azokra is kiterjeszteni a kutatást, akik hivatalos és informális közegben is különböző mértékben megvállalják etnikai identitásukat. A külső kategorizáció által bevont megkérdezettek számára közölték kutatásuk célját is, nevezetesen azt, hogy a roma családokban élő anyák és gyerekeik helyzetét vizsgálják. Ezáltal feltételezték, hogy aki vállalta, hogy a kutatásban részt vesz, az minden bizonnyal romának tekinti önmagát is. Noha a kutatásban részt vevők romaként definiálták magukat, Zamfirék adatai szerint a megkérdezettek közel negyede mégis nem romaként, hanem románként (11,7 százalék), magyarként (6,6 százalék), törökként (1 százalék) definiálta önmagát, vagy nem válaszolt az erre vonatkozású kérdésre (4,2 százalék).²¹ Ebből azt a következtetést vonták le, hogy ha a megkérdezettek 76,5 százalékában az auto- és hetero-identifikáció egybeesik, azaz a „vállaltan roma” rétegre utal, akkor az 1992-es népszámláláskor rögzített 409 723²² roma nemzetiségű is az összes roma ugyanekkora százalékát teszik ki, azaz első becslésként 536 ezerre tehető a romák száma.²³

²¹ A leírásból nem derül ki, de feltételezhetjük, hogy nemzetiségi (és nem anyanyelvi) szempontból. A kötet mellékletében utalás történik arra, hogy „nemzetiség” (románul: *neam*) szerinti önbesorolásról van szó.

²² Valószínű az 1993-ban megjelent művük során a szerzők még nem ismerték a végleges adatokat, ezért vették alapul a 409 ezer roma nemzetiségű számot. A végleges adatok szerint ugyanis csak 401.087 roma nemzetiségű volt (ld. 2. táblázat). Ha ezt a számot vennénk alapul, akkor ez az első becslés 524.296 lehetne.

²³ Zamfir-Zamfir (coord.) i.m. 59–60.

Mivel nem tudjuk egyértelműen, a kutatás során nemzetiségről vagy anyanyelvről van-e szó, kérdés az továbbra is, hány százalékosra tehetjük azon romák arányát, akik esetében a külső megítélés és a népszámlálási önbevallás egybeesik. Zamfirék szerint ugyanis könnyen feltételezhető, hogy aki a kutatás során romának vallotta magát, nem biztos, a népszámlálás során is annak vallotta magát, azaz az auto- és hetero-identifikáció egybeesésének aránya alacsonyabb. Noha nem fejtik ki, és semmilyen számítással nem támasztják alá, ezt az arányt 50 százalékosra becsülik, és mintegy 819 ezerre teszik a romák számát. Majd mivel azt állítják, a kutatás során a romákon belül a társadalmi láthatóságnak leginkább kitett romákat azonosították be elsősorban, becslésüket végül 1 millióra teszik, amit egyszerűen úgy is értelmezhetünk, a népszámláláskor mért roma nemzetiségűek számának 2–3-szorosa lehet a – külső kategorizációra épülő – valóságban.²⁴ Mivel saját számításaink is hasonló értéket valószínűsíteneek, röviden ismertetjük becslési eljárásunk megfontolásait és a vonatkozó számításokat is.

A hivatalos népszámlálási adatok is jelezték, hogy a roma nemzeti-ségűek körében 50 százalékos a román, 5 százalékos a magyar anyanyelvűek aránya. (*ld. 8. táblázat*), illetve azt is tudjuk, hogy a roma nemzeti-ségűeken belül a roma-román kötődésűek aránya 1992-ben 54,8 százalékos volt, a roma-magyar kötődésűek aránya pedig szintén 5 százalék körül mozgott (*1. ábra*). Ha a kutatás során kialakított minta jó, akkor a népszámlálás során sok roma roma-román kötődésűnek vallotta magát, ám a magyar cigányokra ez a kontextuális identitás nem jellemző, hiszen arányuk Zamfirék mintájában és a népszámlálás során is közelít egymáshoz (5 és 6,6 százalék). Ha viszont a népszámlálási adatsorok arányai megbízhatók, akkor a kutatás felülbecsülte a teljes roma identitásúak arányát. A két megközelítés azonban valójában egymást feltételezi, és nem zárja ki egymást. A kutatás során ugyanis a környezet által romának tartott személyeket keresték meg, akikkel közölték, hogy roma kutatás részvevői, ezért érthető, hogy körükben magas a vállaltan romák

²⁴ Biró-Oláh a Hargita megyei népszámlálási adatokat a más forrásokból elérhető etnikai adatokkal összevetve szintén megállapították, hogy több, mint háromszorosára tehető a megyében a romák száma a népszámlálási adatokhoz képest. Ugyanakkor megállapítják: „a viszonylag pontos leírás és helyzetelemzés végső soron nem lehetetlen. Azonban a viszonylag pontos kép megteremtéséhez a közhivatalok, a szolgáltató intézmények és a terepen dolgozók szakértők együttes munkájára volna szükség.” Biró A. Zoltán – Oláh Sándor: Helykeresők. Roma népesség a székelyföldi településeken. In: Bodó (szerk.) i.m. 39.

aránya. A népszámlálás formális helyzetében ilyen megkötések nem voltak, ám éppen a nemzetiség, illetve az anyanyelvre vonatkozó kérdések részben kontroll kérdésként működhetnek, és részben a kettős kötődésűek megkreálásának lehetőségével jelzést adnak – tautologikusan szólva – egy etnikai csoport nemzetiségi megoszlására. E megfontolások alapján azt gondoljuk, a kettős identitásúak roma nemzetiségen belüli arányai jelzik, hogy az etnikai csoport mely szegmenseiben és milyen arányokban labilis – azaz hol és milyen mértékben leginkább kontextuális az identitás megvallása. A népszámlálás során kialakított – nemzetiségi és anyanyelv szerinti keresztábrák alapján kiszámított – kettős kötődésűek arányai a románok esetében 1992-ben tehát 54,8 százalék, a magyarok esetében pedig 4,8 százalékos volt (ld. 9. táblázat), ami azt jelenti a roma nemzetiségűek egyértelműen és vállaltan roma rétege mindössze 40 százalékos, és mintegy 60 százaléka a hivatalos interakciók (mint amilyen a népszámlálás összeírása) során így-úgy rejtőzködik.

Ha ezt a 40 százalékot visszavetítjük az összes, az 1992-es népszámláláskor regisztrált roma nemzetiségűre, azt kapjuk, hogy ebben az időpontban valamivel több, mint 1 millió roma nemzetiségű²⁵ lehe-
tett Romániában, ami ugyanaz a szint, mint amit Zamfirék kutatása is kimutatott. Ezt alapul véve, a magyar kötődésű romák számát ebben az esetben egy intervallumba becsülhetjük. A hivatalos népszámlálás során azt találtuk, hogy a roma-magyar kötődésűek aránya 4,8 százalék, ami mintegy 50 000 roma származására enged következtetni, ám Zamfirék kutatásában azt találták a romák 6,6 százaléka magyar cigányként definiálta magát, ezek alapján tehát 66 000-re tehetjük ezek számát. Ezt a számot ugyanakkor kissé megemelhetjük, ugyanis az 1992-es kutatás nem csak 6,6 százalékos magyar cigányt, hanem 1,4 százalék ún. gáborcigányt is regisztrált,²⁶ akiknek egy része minden bizonnyal „magyar gábor”.²⁷ Ezek alapján, egy 7 százalékos arányt választva 1992-ben becslésünk szerint 50–70 000 magyar kötődésű roma élt Romániában.

²⁵ Képletszerűen: $Rb = Rn * 100 / (100 - \sum Kk)$, ahol Rb=romák becsült száma; Rn=Roma nemzetiségűek száma a népszámláláskor; Kk - népszámlálás nemzeti-
iségi és anyanyelvi kérdései alapján kettős kötődésűnek minősülők aránya.

²⁶ Zamfir – Zamfir i.m. 243.

²⁷ A gáborok, magyar gáborokról készült esettanulmányokat lásd például: Voiculescu, Cerasela: *Construcții identitare la rromii din Sângeorgiu de Mureș. Sociologia Românească*, 2002/1–2, 100–125., Gagy József: *A kicsi cigány és társai. In. Bodó (szerk.) i.m. 49–67. Eparu Krisztián: Gáborcigányok. Beszélő*, 2008/10.

Hasonló becslési eljárással (ld. 25. lábjegyzet képletét) a 2002-es népszámlálási adatokat alapul véve a romák számát 1,22 millióra becsülhetjük, ezen belül pedig a magyar cigányok számát a népszámlálás során mért kettős kötődésűek mintegy 5 százalékos arányával 62 ezerre, a Zamfirék kutatása alapján alkalmazott mintegy 7 százalékos arány mellett 87 ezerre tehetjük.

Zamfirék romákra vonatkozó egymillióس nagyságú becslését átveszi Vasile Ghețău, aki 1996-ban három etnikum, a román, magyar és roma vonatkozásban becsléseket készít 2025-ig.²⁸ Mivel becslése magyar nyelvű ismertetése is megjelent,²⁹ csak röviden tekintjük át megfontolásait és adatsorait. Ghețău szerint – Zamfirék érvelését átveve – az 1 milliós becslés a romákra vonatkozóan a lehető legkisebbnek tekinthető, ezért 1992-es bemeneti adatként két verzióval számol: az ismert 1 milliós adat mellett egy 1,5 milliós roma népességgel is. Az utóbbi szám létjogosultságát azzal indokolja, hogy ez a szám az 1992-ben mért 400 ezer és a roma aktivisták által hangoztatott maximális 2,5 milliós szám közötti középérték. A roma lakosság többletét részarányosan a többi nemzetiségből számból veszi le, és így 1992-re a következő adatsorokkal indít.

26. táblázat. A román, magyar, roma és egyéb nemzetiségűek becsült száma és aránya 1992-ben Ghețău modelljében

Nemzetiség	1. változat		2. változat	
	Lélekszám (Ezer fő)	Százalék	Lélekszám (Ezer fő)	Százalék
Összesen	22 810,0	100,0	22 810,0	100,0
Román	19 851,0	87,0	19 385,5	85,0
Magyar	1 583,6	7,0	1 549,1	6,8
Roma	1 000,0	4,4	1 500,0	6,6
Egyéb	375,4	1,6	375,4	1,6

Látható, mindkét változatban a magyarok száma és aránya is csökkent a hivatalosan mért 1,624 milliós lélekszámhoz képest: az első változatban 41, a másodikban mintegy 75 ezerrel, amely értékeket akár úgy is értelmezhetünk, mint a magyar cigányok becsült lélekszámát,

²⁸ Ghețău i.m.

²⁹ Varga E. Árpád: Vasile Ghețău előreszámítása Románia nemzetiségeiről (1992–2025). *Hitel*. 2000. 7. 73–88.

hiszen ezek az eltérések azt fejezik ki, mekkora lélekszámmal „járult hozzá” a magyarok csökkenése a roma népesség növekedéséhez. Ám haladjunk tovább Ghețău gondolatmenetén. A két modellt egyaránt továbbfejleszti, és figyelembe veszi az egyes nemzetiségek népszámlálások alapján,³⁰ illetve a népmozgalmi adatok alapján kiszámolt termékenységi arányszámait, a születéskor várható élettartam becsléseit. Tekintve, hogy a kivándorlásra vonatkozóan nem rendelkezett megbízható és a roma nemzetiségűekre vonatkozó adatsorokkal, becslései nulla vándorlási mérleggel számolnak. Végül mindkét bemeneti adathoz 4–4 változatot rendel, ám csak kettőről gondolja azt, hogy nagyobb figyelmet érdemelnek, mert ezek esetében az összlakosságra vonatkozó becslőt szám, illetve a halandóság és termékenységi arányszámok szerinte a legvalószínűbbek. E két modellben a következő 2025-re vonatkozó becslésekre jut:

27. táblázat. A román, magyar, roma és egyéb nemzetiségűek becslőt száma és aránya 2025-ben Ghețău modelljében

Nemzetiség	1. változat		2. változat	
	Ezer fő	%	Ezer fő	%
Összesen	20 348,0	100,0	20 524,7	100,0
Román	17 271,9	84,9	16 705,5	81,4
Magyar	1 225,8	6,0	1 186,7	5,8
Roma	1 564,6	7,7	2 346,8	11,4
Egyéb	285,7	1,4	285,7	1,4

Látható, a két modellben 2025-re 1,56, illetve 2,34 millió roma népességet becsült, amelyeket alapul véve, és a Zamfirék kutatása alapján alkalmazott mintegy 7 százalékos magyar cigány arányt alkalmazva, arra juthatunk, hogy 2025-ben 108,2 és 164,2 ezer körül lehet a magyar cigányok száma. Ha a népszámlálási adatok alapján leszűrt roma-magyar kötődésűek roma nemzetiségen belül 1992-ben és 2002-ben is mért közel 5 százalékos arányszámaival dolgozunk, akkor 2025-re 77 és 117 ezer közé tehetjük a magyar cigányok arányát.

³⁰ Ezek a roma népességen belül a legmagasabbak, mint ahogy azt korábban mi is jeleztük, ld. 13. ábra.

Becsléseket azonban magyar „irányból” is végezhetünk, azaz a magyar nemzetiségűeken/anyanyelvűeken belül is megbecsülhetjük a romák arányát. Ezúttal is kétféle módon járhatunk el: egyrészt a népszámlálási adatok alapján az ily módon kettős identitásúak arányaival operálhatnánk, ám ahogy azt korábban is láttuk (5.–8. táblázatok), e vonatkozásban nagyon alacsony százalékos arányt kaphatunk, és a magyarok becsült csökkenésével párhuzamosan egyre alacsonyabb számokat kapnánk a magyar cigányokra vonatkozóan, ami valójában kontrainuitív. A másik mód az lehet, ha a külső kategorizációra építve, magyarok (és nem magyarok) körében végzett valamilyen kutatás alapján igyekszünk megbecsülni a romák magyarokon belüli részarányát.

Egy 2006-ban a 20–45 évesek körében készült kérdőíves kutatás szerint a magyarul beszélők közel 10 százalékát a kérdezőbiztosok utólag romának minősítettek, ami alapján a kutatás vezetői 150 ezerre tették a magyarul is beszélő romák számát.³¹ A romának minősítettek 57 százaléka önmagát magyarnak, 10 százaléka románnak és 30 százaléka romának tartja. Ezen adatokra építve egy másik írásban³² a kutatók arra a következtetésre jutnak, hogy az önmagukat magyarnak vallók között a (magyar) romák aránya mintegy 6,5 százalék lehet. Ha ezt az arányt elfogadjuk, és az említett kutatás időben közeli 2002. évi népszámlálási adataira alkalmazzuk, akkor 93 ezerre tehetjük a magyar cigányok számát.

Ha áttekintjük a különféle becslésekkel kapott számadatokat (28. táblázat), azt állapíthatjuk meg, hogy a 2002. év környékén a magyar kötődésű romák száma a legtöbb esetben 90 ezer körül mozog, ám ez az érték egyaránt származhat az 1992. évi 1 vagy 1,5 millióra becsült romák számából is. Így ezek a becslések első megközelítésben csak arra jogosíthatnak fel, hogy megállapítsuk, 1992-ben vélhetően 50–70 000 magyar cigány volt Romániában, 2002-re pedig nagyobb valószínűséggel 80–90 000 körül mozgott lélekszámuk. Mivel saját becslési eljárásunk alapján 1992-re a Zamfirék 1 milliós adatával közelíthető értéket kaptunk, 2002-re pedig saját számításunk és más forrás is a 90 000 fő körüli értéket valószínűsítheti, azt gondoljuk, megnyugtató módon

³¹ Kapitány Balázs – Kiss Tamás: Magyar nyelvű roma közösségek Magyarországon és Erdélyben. In: Spéder Zsolt (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. KSH, Népeségtudományi Intézet, Budapest, 2009.

³² Gyurgyík László – Horváth István – Kiss Tamás: Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században*. KEH, Budapest, 109.

kijelenthetjük, hogy 1992-ben 70 000 körül, 2002-ben pedig 90 000 körül lehetett a magyar kötődésű romák lélekszáma, amely 2025-re 108 000 körül fog mozogni.

28. táblázat. A romák és magyar romák/cigányok lélekszámának becslései 1992, 2002, illetve 2025-re.

<i>Becslési kritérium</i>	<i>1992</i>		<i>2002</i>		<i>2025</i>	
	<i>Romák becsült száma</i>	<i>Magyar romák becsült száma</i>	<i>Romák becsült száma</i>	<i>Magyar romák becsült száma</i>	<i>Romák becsült száma</i>	<i>Magyar romák becsült száma</i>
Roma nemzetiségűek 5 százaléka	1 000 000	50 000	1 244 500	62 000	1 564 600	77 000
Roma nemzetiségűek 7 százaléka	1 000 000	70 000	1 244 500	87 000	1 564 600	108 000
Roma nemzetiségűek 5 százaléka	1 500 000	75 000	1 800 000	90 000	2 346 800	117 000
Roma nemzetiségűek 7 százaléka	1 500 000	105 000	1 800 000	126 000	2 346 800	164 000
Magyar nemzetiségűek 6,5 százaléka (2006)				93 000		
Magyarul beszélők 10 százaléka (2006)				150 000		

8. Összegzés

Elemzésünk elsősorban az 1992. és 2002. évi népszámlálás során roma nemzetiségű és/vagy anyanyelvű személyek statisztikai adataira épült. A roma-magyar kötődésűek csoportját a nemzetiség és anyanyelv szerinti keresztábról számoltuk ki. Ily módon 1992-ben 19 516, 2002-ben pedig 24 996 személyt tekinthetünk roma-magyar kötődésűnek. A magyar kötődésű romák reális száma ennél vélhetően magasabb, hiszen a szakirodalomban elfogadott tényként kezelik azt, hogy a romák számát a népszámlálások rendszerint alulbecslik. Különböző szakirodalmi szempontokra építve az általunk végzett számítások leginkább azt valószínűsíti-

tik, hogy a magyar cigányok száma 1992-ben 70 000-re, 2002-ben pedig 90 000-re tehető, és 2025-re lélekszámuk 108 000 körüli értéket ér majd el.

A népszámlálási adatok azt mutatják, a roma-magyar kötődésű populáció egyre nagyobb mértékben növekszik. A termékenységi arányszám alapján az is megbecsülhető, hogy ez a növekedés nagyobb mértékű a roma nemzetiségűekhez képest is. Területileg gyakorlatilag 5 megyébe koncentrálódnak (és részletesebb, községsoros adatok birtokában valószínű az is megbecsülhető, hogy mely kistérségekbe), azonban lényeges eltérések is tapasztalhatók: Székelyföldön a falusi jelenlét mellett, egyre markánsabb a városi jelenlétük is, amely a korábbi években, ám az elkövetkezendőkben is új kihívások elé állítja e térség kisvárosait. A határ menti régiókban (Bihar és Szatmár megyékben) a roma-magyar kötődésűek jobbra falvakban élnek.

A vizsgált változók mentén azt is beazonosíthatjuk, hogy a roma-magyar populáció az ország leghátrányosabb rétegének tekinthető. Noha ők magyarok is, a magyar nemzetiségűek demográfiai viselkedése nem jellemző rájuk. Az államszocializmus utolsó évtizedében bizonyos értelemben közel kerültek a magyarok csoportjához: nem csak fizikailag, hiszen sok településen az államosított (és nem ritkán a településen belül központi fekvésű) házakba költöztek, illetve a kötelező munkavállalási előírás alapján az ipari vagy mezőgazdasági munkahelyeken is, hanem valamilyen mértékben mondhatni az értékek szintjén is. Ezen utóbbit a népszámlálási adatok alapján a családi állapot és a vallásfelekezeti hovatartozás is sugallja. 1992-re a román családi állapota – igaz, a korábbi évtizedek hatásági nyomására is – hasonló szerkezetet mutatott a román és magyar nemzetiségűekéhez, 2002-re viszont a társadalmi normáktól eltérően, saját együttélési szokásaiknak megfelelően túlsúlyba kerültek a nem hivatalos élettársi kapcsolatok. Felekezeti hovatartozás szintjén megállapíthatjuk, a roma-magyar kötődésűek az 1992. évi adatok alapján a két nagy történelmi egyházhoz a magyarokhoz hasonló mértékben tartoztak, azonban 10 év alatt mondhatni ez a kapocs is megszűnt: a katolikus egyházhoz tartozók aránya ugyan nem változott, a reformátusoké viszont nagy arányú csökkenést mutat, helyét pedig – az egyébként az ország roma lakosságára is jellemző módon – az új neoproteštáns kisegyházak, elsősorban a pünkösdisták egyház veszi át. Az iskolázottsági és lakásviszonyok viszont azt is jelzik, hogy 10 év alatt a roma-magyar kötődésűek rohamosan lecsúsztak az ország roma populációjának kedvezőtlen szintjére, sok esetben pedig az alá is.

A vizsgált 10 évben a roma-magyar kötődésűek iskolai pozíciói egyre gyengébbek lettek. Tekintve, hogy a magyar kötődésű romák elsősorban magyar többségű vidékeken élnek, ezt úgy is értelmezhetjük, hogy a magyar cigányokat a magyar nyelvű oktatási alrendszer még kevésbé tudja integrálni, mint a többségi oktatási rendszer a romákat általában – pedig ezen utóbbi is sok kívánni valót hagy maga után.

Az inaktív populáció aránya a romák körében a legmagasabb, és ez az arány 1992 és 2002 között további enyhe növekedést mutat. A két népszámlálás közötti gazdasági átmenet időszakának tekinthető korszakban ilyen értelemben majdnem mindegyik etnikum vesztesnek tekinthető. Megállapítottuk azt is, hogy míg a romák és a roma-magyar kötődésűek körében is mindkét referencia évben nagyon magas volt az inaktív aránya, addig a magyarok körében (és az ország lakossága szintjén is) 2002-re jutott mélypontra. Ezek az adatok azt is jelzik, hogy a roma-nem roma feszültségek növekedhetnek, hiszen a lecsúszó rétegek/nemzetiségek relatív deprivációjához kapcsolódó bűnbakkereséséhez kapóra jöhet a környezetben folyamatosan jelen lévő még szegényebb réteg, a romák megbélyegzettsége.

A roma-magyar kötődésűek magyarok általi integrációjuk a rendszerváltás után elmaradt, a romák irányába történő elmozdulásuk elméletileg jelenthetné a roma etnicitás megerősödését, ám valójában etnikai és szociális hátránygyűjtő medenceként aposztrofálhatjuk e populációt: az etnikai dimenzió és a szociális hátrányok kölcsönhatása hatványozottan visszahat helyzetükre és a legsérülékenyebb csoportként konstituálja őket. Pedig fokozottabb odafigyelésük azért is fontos lenne, mert a különféle becslések alapján jelenleg közel százezres tömeget kitevő rétegről van szó, és a hivatalosan mért termékenységi arányszámok is jelzik, a roma-magyar kötődésűek száma fokozatosan növekedni fog. Szociális helyzetük alapján azonban a romániai és az erdélyi magyarok legalsó társadalmi rétegét gyarapítják,³³ és e tendenciák magukba hordozzák az etnicitásra és szociális tényezőkre épülő újfajta társadalmi konfliktusok kialakulását. E tények mellett pedig sem a többségi társadalom, sem a – sok kistérségben valójában helyi többségnek számító – kisebbségi magyarok nem mehetnek el.

³³ Itt tekintsünk el attól, hogy ez az underclass irányába, vagy az alsó társadalmi osztály fennmaradása irányába mutató jelenséget takar-e? (ld. ezzel kapcsolatosan: Ladányi János – Szelényi Iván: *A kirekesztettség változó formái*. Budapest, Napvilág, 2004) Fontos annak tudatosítása is, hogy következtetéseink statisztikai összegzésekre épülnek, lokális szinteken pedig találhatunk módosabb cigányokat vagy cigány rétegeket is (pl. a már említett gábor cigányokat).

BADIS RÓBERT

A romák társadalmi helyzete Szerbiában

1. Bevezető

Szerbia területén a 12. századtól élnek romák. A betelepülésük iránya szerint négy csoportba sorolhatjuk őket. Az első csoportba a „török romák” tartoznak, akik a 16. század közepén, a török hódítások idején vándoroltak erre a vidékre. Ez a csoport két „alkategóriára” oszlik: a.) a szerb (*gažikano*) romák, akik elfelejtették, hogy mikor érkeztek erre a vidékre, felvették a keresztény vallást, és szerbül beszélnek; b.) az ún. *koráni* romák, akik megtartották az iszlám vallást, a hagyományokat és roma nyelvet beszélnek. A második csoportba tartoznak a „fehér romák”, akik Bosznia területéről érkeztek: nem vándoroltak, az iszlám vallás hívői, elfelejtették a roma nyelvet, és ők is szerbül beszélnek. A harmadik csoportba tartozó romák Románia területéről vándoroltak Szerbiába a 14. században. Az ő leszármazottaik képezik ma a legnépesebb roma csoportot. Zömében pravoszláv vallásúak és szerbül beszélnek, egyes közösségek pedig szerbül és románul is. A negyedik csoport tagjai a magyar és a bánáti romák, akik az Osztrák-Magyar Monarchia területéről érkeztek, és lovak eladásával, illetve vásárlásával foglalkoztak.¹

A 13. századtól egyre többször említik a romákat a helyi népesség-összeírások alkalmával, illetve bűnügyi beszámolóokban. A 15. században Szerbia területén 12–13 ezer roma élt. A 19. század végén a Szerb Királyságban a számuk 46 212-re növekedett: 8621-en városban, 37 591-en

¹ Vesna Rakić-Vodinelić - Saša Gajin: *Kratka istorija diskriminacije Roma*. <http://www.pescanik.net/content/view/2965/171/>

falvakban éltek. 25 324 romának szerb volt az anyanyelve, 11 726-nak roma, 8595-nek román és 565-nek török.²

Szerbiában a 2002-es népszámlálás szerint 108 193 roma él.³ Az adat nem tartalmazza a koszovói romákat, mivel 2002-ben nem volt Koszovón népességösszeírás. Az ország lakosságának 1,4 százalékát alkotják a romák, országos szinten a harmadik legnépesebb kisebbség a magyar és a bosnyák után, Vajdaságban azonban csak a hetedik a kisebbségek létszámának rangsorában. Közép-Szerbiában él a romák 73,1 százaléka, azaz 79 136 személy, Vajdaságban pedig 26,9 százalékuk, azaz 29 057 személy. Belgrádban is jelentős számú roma kisebbség él, 19 191-en, ami a roma népesség 17,7 százaléka.

Egyetértés van azonban a kutatók és az állami szervek részéről abban, hogy a népességösszeírás romákra vonatkozó adatai nem tükrözik a valóságot. Arról viszont, hogy hány roma él Szerbiában, megoszlanak a vélemények. Létszámukra vonatkozóan több becsléssel is találkozhatunk. Az Etnicitást Kutató Központ (*Centar za Istraživanje Etniciteta*) egy vonatkozó kutatása szerint, amelynek során 593 roma települést (100 főnél vagy 15 családnál népesebb roma közösség) vizsgáltak, arra jutottak, hogy Szerbiában 210 353 roma él, ám ebben nem számították bele a 46 238 koszovói roma menekültet.⁴ Az Emberi és Kisebbségi Jogok Minisztériuma szerint 450–500 ezerre becsülhető a romák száma Szerbiában. A roma civil szervezetek becslése szerint Szerbiában 750 ezernél is több roma él.⁵

A romák számbavételét nehezíti, hogy sokuknak nincsenek személyes iratai, nincsen hivatalos lakcímük (sokan családotstul vagy közösségestül vándorolnak). Szerbiában 209 722 nyilvántartott koszovói menekült él, akik közül 22 806 roma. A szerb kormány szerint további 20 ezerre tehető a Koszovóból Szerbiába menekült romák száma, akiknek nyilvántartását nehezíti, hogy nincsenek irataik.⁶ Egy további becs-

² Kurtić, Tane: Buđenje nacionalne svesti roma. In: *Cigane moj. Romi u Vojvodini*. 77 p.

³ A 2002-es népszámlálás szerint külön népcsoportot alkotnak az askáliák (584 személy) és az egyiptomiak (814 személy), amelyeket egyesek a roma népcsoportba sorolnának. E tanulmány az ő helyzetükre nem tér ki.

⁴ *U pravcu pripremanja regionalnih smernica za integraciju roma*. Srbija I Crna Gora: Sveobuhvatna analiza. European Centre for Minority Issues, 2005. 4.

⁵ *Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za roma*. Open Society Institute. Monitoring Reports 2007. 17.; Lukan Koka: *Problem unapređivanja društvenog položaja Roma*, 2. http://www.kczr.org/download/okrugli_stolovi/07_koka.pdf

⁶ *Strategija o unapređivanju položaja roma u Republici Srbiji*. 25. http://www.ljudskap-rava.gov.rs/dokumenti/roma/strategija_april_09.pdf

lés is ködösíti a képet: az Európai Unióban elkezdődött az illegálisan ott élők és munkavállalók hazatoloncolása. Becslések szerint mintegy 150 ezer személyt fognak hazatoloncolni, akiknek az Újraadminisztrálási Hivatal (*Zavod za readminisztraciju*) szerint 65–70 százaléka roma.⁷

Az 1948-as népszámlálástól vannak adatok arról, hogy hogyan alakult a romák száma Szerbiában (1. táblázat). A népszámlálási adatokból azonban nem lehet a romák tényleges számának alakulásáról semmi biztosat mondani, mivel az egyes népszámlálások között hihetetlen nagy különbségek mutatkoztak, amelyeket nem lehet csak a természetes nép-szaporulattal, az elvándorlással és az asszimilációval magyarázni.

1. táblázat. Az összeírt romák számának alakulása Szerbiában 1948–2002 között⁸

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Szerbia	52 181	58 800	9 826	49 894	110 959	138 645	108 193
Közép-Szerbia	33 366	35 371	3 312	27 541	57 140	69 972	79 136
Vajdaság	7 585	11 525	3 312	7 760	19 693	24 366	29 057
Koszovó és Metóhia	11 230	11 904	3 202	14 953	34 126	44 307	Nincs adat

A roma népesség összeírása nemcsak Szerbiában jelentett gondot, mivel a többi volt jugoszláv tagállamban is hasonlóan ingadozó adatokat találhatunk. Az 1961-es népszámláláskor csökkent legnagyobbat a romák száma Szerbiában, ami akkor általános jelenség volt Jugoszláviában, kivéve Macedóniát, ahol nagyjából ugyanannyi romát írtak össze 1953-ban, mint 1961-ben.⁹

A romák száma a két utolsó népszámlálás között Szerbia – Koszovó nélküli – területén 13 855 fővel nőtt, ami 14,6 százalékos növekedést jelent. A Közép-Szerbiában élő romák 9174-gyel lettek többen, ami

⁷ *Strategija o unapređivanju položaja roma u Republici Srbiji*. 27. http://www.ljudskaprava.gov.rs/dokumenti/roma/strategija_april_09.pdf

⁸ Aleksandar Knežević: *Uticaj subjektivnog kriterijuma kao zvaničnog principa nacionalne identifikacije u popisima stanovništva na ispoljavanje romskog etničkog identiteta u Srbiji*, 81. p. <http://scindeks-clanci.nb.rs/data/pdf/0350-3593/2007/0350-35930701079K.pdf>

⁹ Macedóniában a romák száma 1953-ban 20 462 volt, 1961-ben pedig 20 606.

13,1 százalékos növekedést jelent, míg Vajdaságban 4691 romával írtak többet össze 2002-ben, mint 1991-ben, ami 19,2 százalékos növekedést jelent.

A romák az ország minden körzetében megtalálhatóak, a legtöbb helyen hasonló arányt képviselnek a helyi lakoságon belül, mint országos szinten. Tehát nem koncentrálnak az ország egy részére, mint például a magyar kisebbség. Van néhány körzet, ahol nagyobb arányt képviselnek: Vajdaságban ilyen körzetek a bánáti körzetek, illetve Szerbia délebbi körzetei, a Nišava körzet, a Toplica körzet, a Pirot körzet, a Jablanica körzet és a Pčinja körzet.

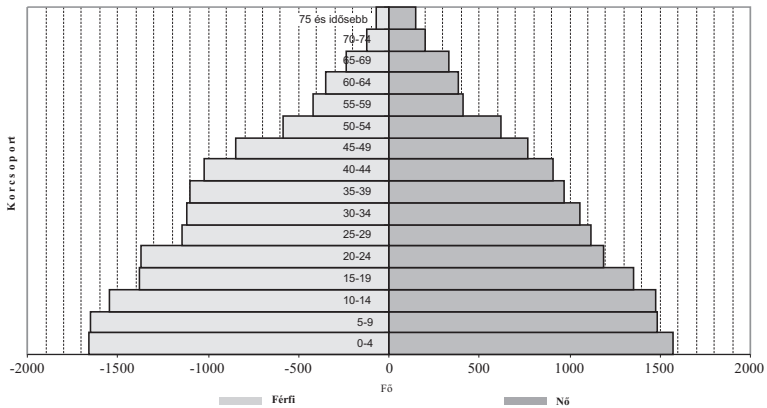
2. táblázat. A romák száma és aránya Szerbia egyes körzeteiben

	<i>Romák száma</i>	<i>Az össz roma népességen belül alkotott arányuk</i>	<i>A körzetben alkotott arányuk</i>
Szerbia	108 193	100	1,4
Közép-Szerbia	79 136	73,1	1,4
Vajdaság	29 057	26,9	1,4
Belgrádi körzet	19 191	17,7	1,2
Észak-Bácska	1 680	1,5	0,8
Közép-Bánát	5 682	5,2	2,7
Észak-Bánát	3 944	3,6	2,4
Dél-Bánát	6 268	5,8	2,0
Nyugat-Bácska	1 941	1,8	0,9
Dél-Bácska	6 053	5,5	1,0
Szerémség	3 489	3,2	1,0
Mačva körzet	3 235	3,0	1,0
Kolubara körzet	2 577	2,3	1,3
Dunamelléki körzet	2 541	2,3	1,2
Braničevo körzet	3 188	2,9	1,6
Šumadija körzet	1 606	1,4	0,5
Moravamelléki körzet	1 591	1,4	0,7
Bor körzet	1 529	1,4	1,0
Zaječar körzet	1 194	1,1	0,8
Zlatibor körzet	482	0,4	0,1
Moravica körzet	572	0,5	0,2
Raška körzet	1 279	1,2	0,4
Rasina körzet	2 272	2,1	0,8
Nišava körzet	9 224	8,5	2,4
Toplica körzet	3 338	3,0	3,2
Pirot körzet	3 344	3,1	3,1
Jablanica körzet	9 900	9,1	4,1
Pčinja körzet	12 073	11,1	5,3

2. A roma népesség demográfiai jellemzői

A roma népesség átlagéletkora Szerbiában 27,5 év (a férfiaké 27,1, a nők pedig 28,0), ami több mint tíz évvel alacsonyabb az összlakosság átlagéletkoránál (40,2 év), és ezzel az albánok mellett az egyetlen olyan kisebbség, amely nem küzd az előregedés és a fogyatkozás problémájával.

1. sz. ábra. A Vajdaságban élő romák korfája a 2002-es népszámlálás szerint

Forrás: *Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u 2002. Stanovništvo. Veroispovest, maternji jezik i nacionalna ili etnička pripadnost prema starosti i polu. Beograd, 2003.*

Az alacsony átlagéletkor két okra vezethető vissza: egyrészt magas a natalitás a romák körében, másrészt pedig alacsony a várható élettartam, és ezért kevés az idős a roma népességén belül. A romák több mint negyven százaléka 19 évnél fiatalabb és mindössze 7 százalék körüli a 60 évnél idősebbek aránya a népességén belül. A Közép-Szerbiában és a Vajdaságban élő romák között nincsen nagyobb különbség a korösszetételét illetően.

3. táblázat. A roma népesség korösszetétele
2002-es népszámlálás szerint

	<i>Összesen</i>	<i>0–19</i>	<i>20–39</i>	<i>40–59</i>	<i>60 és idősebb</i>	<i>80 és idősebb</i>	<i>Ismeret- len</i>
Szerbia	100	41,13	30,52	19,72	6,82	0,26	1,81
Közép-Szerbia	100	40,92	30,28	19,89	6,99	0,28	1,92
Vajdaság	100	41,71	31,71	19,24	6,36	0,21	1,49

A természetes népszaporulat a romák esetében, a legtöbb szerbiai kisebbséggel ellentétben, pozitív. Évente több mint háromszor annyi roma etnikumhoz tartozó gyermek születik, mint ahány roma etnikumhoz tartozó hal meg. A nyers születési arányszám (a születések száma és az évközi népesség hányadosa szorozva ezerrel) 25 és 30 ezrelék között mozog. A nyers halálzási arányszám ezzel szemben minden évben 10 ezrelék alatt van. A tényleges népszaporulat becslés, mivel kiszámításához figyelembe vettük az elvándorlás és a külföldön tartózkodók számát is, ami szintén csak becslés adat és a 2002-es népszámlálás szerint tudunk következtetni rá.

4. sz. táblázat. Élveszületések és elhalálozások alakulása
a roma népességben belül 2002 és 2007 között

	<i>Élveszületések száma</i>	<i>Elhalálozások száma</i>	<i>Nyers szüle- tési arányszám (1000 főre)</i>	<i>Nyers halálo- zási arányszám (1000 főre)</i>	<i>Tényleges népszaporulat</i>
2002	2730	876	25,23	8,09	17,14
2003	3253	870	29,59	7,91	21,68
2004	3573	849	31,90	7,58	24,32
2005	3092	785	27,20	6,90	20,30
2006	3251	800	28,15	6,92	21,23
2007	2936	905	25,12	7,74	18,03

A roma népességben belül az iskoláskor előtti korosztály aránya több mint kétszer akkora, mint a teljes lakosság körében tapasztalt arány. Ha veszünk egy minimális (250 000 személy) és egy maximális (500 000 személy) becslést a romák létszámát illetően, akkor az iskoláskor előtti és az általános isko-

laskorú korosztály létszáma a következőképpen alakul:¹⁰ a népszámlálás adatai szerint az iskoláskor előtti népesség száma a romák esetében 16 682, a minimális becslés szerint 38 500, és maximális becslés szerint 77 000.

5. táblázat. Az iskoláskor előtti és iskoláskorú roma népesség népszámlálásbeli és becslült száma

Korosztály	Hivatalos létszám	Nem hivatalos minimális becslés	Nem hivatalos maximális becslés
0–6	16 682	38 500	77 000
3–6	9 533	22 000	44 000
7–14	17 694	41 000	82 000
7	2 309	5 125	10 250
Roma népesség száma	108 193	250 000	500 000

Az iskolaköteles korosztály nem mutat akkora különbséget, mint az iskoláskor előtti korosztály közötti arányok különbsége, azonban ezesetben is jóval magasabb arányokat találunk a romák esetében, mint a lakossági átlag.

6. táblázat. Egyes társadalmi csoportok aránya az összlakosságon és a roma népességen belül

	Összesen	Iskoláskor előtti gyerekek (0–7)	Iskolaköteles (7–14)	65 és idősebb	Munkaképes				
					Összesen	Férfi (15–64)	Nő (15–59)	Szüllőképes nők (15–49)	Felnőtt lakosság (18 és idősebb)
Szerbia	100	6,61	9,09	16,54	63,97	33,27	30,70	24,13	80,43
Romák	100	15,82	15,98	4,19	60,85	31,64	29,20	25,52	62,52
Közép-Szerbia	100	6,60	9,03	16,93	63,59	33,02	30,57	24,02	80,53
Romák	100	15,90	15,72	4,33	60,77	31,44	29,33	25,60	62,76
Vajdaság	100	6,62	9,23	15,51	65,00	33,94	31,06	24,44	80,16
Romák	100	15,61	16,68	3,82	61,07	32,21	28,86	25,31	61,85

¹⁰ Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za roma. Open Society Institute. Monitoring Reprints 2007. 30. p

A 65 évnél idősebb korosztály aránya Szerbia lakossága esetében négyszer akkora, mint a romáknál, ami tükrözi, hogy Szerbia előregedő társadalommal rendelkezik, míg a romák egy fiatal, a megmaradás szempontjából „életerős” közösséget alkotnak. A legkisebb különbséget a munkaképes korosztály és a szülőképes nők esetében találjuk: szinte azonos arányokat találunk a romák és az összlakosság esetében.

Az írástudatlanok aránya a romák körében több mint ötször akkora, mint a nem roma népesség körében. Különbség mutatkozik a férfiak és a nők között: Szerbiában a férfiak esetében viszonylag alacsony arányú (1,08 százalék) írástudatlanságról beszélhetünk, a roma férfiaknál pedig több mint tíz százalékosról. A nőknél magas az írástudatlanok aránya az össznépességen belül is (5,66 százalék), a romáknál pedig ennek majdnem ötszöröse. Minden tizedik roma férfi és majdnem minden harmadik roma nő írástudatlan.

7. táblázat. A 10 évnél idősebb írástudatlanok száma, aránya és átlagéletkora az össznépesség és a roma népesség körében

	Összesen	Írástudatlanok száma	Írástudatlanok aránya	Az írástudatlanok átlagéletkora
Szerbia	676 1061	232 925	3,45	67,84
Roma	8 4361	16 581	19,65	41,91
Férfi	3 267 118	35 271	1,08	57,22
Roma	42 408	5 019	11,84	37,75
Nő	3 493 943	197 654	5,66	69,72
Roma	41 953	11 562	27,56	43,71

Külön roma vallás nem létezik. A romák vándorlásaik során mindig az adott nép vallását vették fel, és az is közismert, hogy könnyen „túl is adtak rajta”. A Szerbiában összeírt romákat négy nagy valláshoz tudjuk kötni: pravoszláv, iszlám, protestáns és a katolikus. A romák 54,4 százaléka pravoszláv vallásúnak vallotta magát, 16,7 százaléuk iszlám hívőnek, 3,1 százaléuk protestánsnak és 2,7 százalék a katolikusok aránya. A romák 13,1 százaléka nem nyilatkozott felekezeti hovatartozásáról, 0,2 százaléuk vallotta magát ateistának, 1,2 százaléuk más vallású volt, mint amit a népszámlálási kérdőív felkínált választási lehetőségnek.

8. táblázat. A roma népesség anyanyelv szerinti megoszlása

	Összesen	Szerb	Albán	Bolgár	Vlah	Magyar	Macedón	Roma	Román	Szlovák	Más nyelv	Nem nyilatkozott és ismeretlen
Személy	108 193	26 451	536	4	141	507	68	78 970	814	7	234	460
Százalék	100	24,5	0,5	0,0	0,1	0,5	0,0	72,9	0,8	0,0	0,2	0,5

9. táblázat. Roma anyanyelvűek nemzetiségi bontásban a 2002-es népszámlálás szerint

	Személy	Százalék
Összesen	82242	100
Szerb	2054	2,5
Montenegrói	3	0,0
Jugoszláv	213	0,2
Magyar	35	0,05
Macedón	17	0,02
Muzulmán	82	0,1
Roma	78970	96,0
Román	32	0,04
Egyéb	836	1,0

Beszélt nyelv szempontjából a romák két csoportba sorolják önmagukat:¹¹ „igazi romák”, akik roma nyelven beszélnek, és azok, akik gyengén vagy egyáltalán nem beszélnek a roma nyelvet, hanem más nemzetiség nyelvét beszélnek. A 2002-es népszámlálási adatok szerint a romák legnagyobb része (72,9 százalék) a roma nyelvet jelölte meg anyanyelvének. 24,5 százalékuk szerb anyanyelvű, a maradék pedig eloszlik az albán, bolgár, vlah, magyar, macedón, román, szlovák nyelv között. A népszámlálási kérdőív nem tette lehetővé, hogy egy a romákra jellemző jelenség kiderüljön:

¹¹ Aleksandar Bećin: Romi u Vojvodini. In: Cigane moj.Romi u Vojvodini.100 p.

a legtöbb roma (legalább) kétnyelvű. Már gyermekorban a saját anyanyelvük mellett megtanulják azt a nyelvet is, ami jellemző a környezetükre.¹²

Ha megvizsgáljuk azt, hogy a különböző nemzetiségűek körében hányan vallották anyanyelvüknek a roma nyelvet, akkor láthatjuk, hogy nagyon kevesen vannak olyan roma anyanyelvűek, akik nem a roma etnikumhoz tartoznak. Ebből azt a közvetett következtetést vonhatjuk le, hogy azok az asszimilálódott romák, akik nemzetiséget váltottak, ugymond anyanyelvet is váltottak.

3. Iskolai végzettség alakulása a romák körében

A roma népesség egyik legégetőbb társadalmi jellemzője/problémája, hogy rendkívül alacsony az iskolai végzettség a körükben. Társadalmi helyzetük javulásának ez talán a legnagyobb akadálya. Munkaerőpiaci kedvezőtlen helyzetük is ennek köszönhető. Szerbiában a roma népességen belül az iskolázatlanok aránya négy és félszer (Vajdaságban majdnem hétszer) akkora, mint az össznépességen belül. A romák negyede nem járt iskolába.

A roma népesség alacsony iskolai végzettsége annak (is) köszönhető, hogy nem tudják megoldani a roma gyerekek integrálását az iskolarendszerbe. Már az iskolakor előtti intézményekben is alulreprezentáltak a roma gyerekek: az iskoláskor előtti korosztályok mintegy 7 százaléka jár ilyen intézménybe, míg az országos átlag ennek a többszöröse (27 százalék).

Az általános iskolai oktatásban 14 232 vett részt, ami a 7 és 14 év közötti roma népesség (17 694 személy) 92,3 százaléka¹³ Azonban, ha a 250 ezres becslést vesszük alapul, akkor csupán a jogosult roma gyerekeknek (41 000) mindössze a 39,8 százaléka jár általános iskolába. Ha pedig az 500 ezres becslést vesszük alapul, akkor 19,9 százalék.

Egy 2006-ban végzett kutatás szerint¹⁴ a roma szülők közel 50 százaléka azért nem küldi általános iskolába a gyermekét, mert nincs rá pénze. További 20 százalék pedig azért, mert nincsenek meg, illetve nem tudja beszerezni az íratkozáshoz megkövetelt megfelelő személyi iratokat.

¹² Sanja Tretter Arsenijević: Društveni položaj roma u Jugoslaviji. In: Cigane moj. Romi u Vojvodini. 118 p

¹³ Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za roma. Open Society Institute. Monitoring Reports 2007. 33. p

¹⁴ Strategija o unapređivanju položaja roma u Republici Srbiji. 4. p http://www.ljudskaprava.gov.rs/dokumenti/roma/strategija_april_09.pdf

A romák helyzetét az oktatási rendszerben jól mutatja, hogy nagyon sokan vannak, akik nem tudják sikeresen abszolválni az egyes osztályokat. (10. táblázat).¹⁵ Az első osztályba beíratkozott romáknak közel 40 százaléka nem jut el a harmadik osztályig, és mindössze a beíratkozottak 30 százaléka jut el a 8-ik osztályig.

10. táblázat. A roma diákok száma az általános iskola egyes osztályaiban 2002/2003-as tanévben

<i>Osztály</i>	<i>A roma diákok száma</i>	<i>A roma diákokhoz mért aránya</i>
1	3206	100
2	2348	73,24
3	1882	58,70
4	1747	54,49
5	1732	54,02
6	1355	42,26
7	1018	31,75
8	944	29,44

Ezeknek az arányoknak az elemzésénél figyelembe kell venni, hogy a romák esetében több az évismétlő, azonban mindenképpen iránymutatóak a tendenciát illetően. A romák integrálása a közoktatásba nem mondható sikeresnek. Van egy másik jellegzetessége a romák oktatásának, ez pedig a speciális iskolákban (sajátos nevelési igényű diákok részére fentartott intézményekben) való felülreprezentáltság. Szerbiában 80 ilyen speciális oktatási intézmény van, amelyeknek 8829 diákja közül becslések szerint (nincsen pontos adat) 50–80 százaléka roma származású. Egyes felmérések szerint a romák egy része indokolatlanul jár ilyen intézménybe.¹⁶

¹⁵ Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za roma. Open Society Institute. Monitoring Reports 2007. 84.p

¹⁶ Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za roma. Open Society Institute. Monitoring Reports 2007. 41.

11. táblázat. Az iskolai végzettség a 15 évnél idősebb össznépesség és a roma népesség körében

	Összesen		Iskolázatlan	1–3 osztály	4–7 osztály	Általános iskola	Középis-kola	Főiskola	Egyetem	Ismeretlen
	Személy	Százalék								
Szerbia	632 1231	100	5,66	2,00	14,19	23,88	41,07	4,51	6,52	2,18
Romák	73 788	100	25,60	6,85	29,42	29,01	7,81	0,20	0,11	1,00
Közép-Szerbia	4 611 453	100	6,12	1,98	14,12	23,50	40,01	4,59	7,01	2,66
Romák	54 115	100	23,95	5,45	28,83	31,60	8,58	0,22	0,13	1,23
Vajdaság	1 709 778	100	4,41	2,03	14,97	24,89	43,93	4,30	5,18	0,89
Romák	19 673	100	30,12	10,70	31,04	21,86	5,68	0,14	0,06	0,39

A roma népességen belül több mint 35 százalék azok aránya, akiknek megkezdett, de be nem fejezett általános iskolai végzettsége van. Közülük negyedüknek van nyolc osztályos végzettsége. Együttvéve tehát több mint kilencven százalékuk rendelkezik általános, vagy annál alacsonyabb iskolai végzettséggel. Nagyon kevesen rendelkeznek középiskolai végzettséggel (7,81 százalék). A felsőfokú végzettségű romák alkotják a roma népesség 0,31 százalékát, ami összesen 229 személyt jelent.

12. táblázat. Iskolai végzettség a 15 évnél idősebb roma népesség körében nemi bontásban

		Összesen		Iskolázatlan	1–3 osztály	4–7 osztály	Általános iskola	Középis-kola	Főiskola	Egyetem	Ismeretlen
		Személy	Százalék								
Szerbia	Férfi	37019	100	16,97	6,45	29,38	34,14	11,15	0,29	0,18	1,44
	Nő	36769	100	34,28	7,26	29,46	23,84	4,44	0,10	0,04	0,57
Közép-Szerbia	Férfi	27023	100	15,38	4,92	28,13	36,91	12,34	0,33	0,21	1,77
	Nő	27092	100	32,51	5,98	29,54	26,31	4,82	0,10	0,05	0,68
Vajdaság	Férfi	9996	100	21,28	10,56	23,76	26,66	7,93	0,17	0,10	0,53
	Nő	9677	100	39,26	10,84	29,25	16,91	3,36	0,11	0,02	0,25

A roma népességen belül a nők rendelkeznek alacsonyabb iskolai végzettséggel. Egyharmaduk egyáltalán nem is járt iskolába. Az általános iskolát elkezdők esetében nagyjából ugyanolyan arányokat találunk a fér-

fiaknál, mint a nőknél, azonban az általános iskolát befejezők aránya tíz százalékkal magasabb a férfiak körében. A roma nőknek kevesebb, mint öt százaléka fejezett be valamilyen középiskolát.

4. Gazdasági aktivitás

A 2002-es népszámlálás gazdasági aktivitás szempontjából négy kategóriába sorolta a lakosságot: gazdaságilag aktív népesség, személyes bevétellel rendelkezők, eltartott népesség és a külföldön dolgozók.

Az összlakosság mintegy 45 százaléka tartozik a gazdaságilag aktív kategóriába, a romáknál ez az arány valamivel egyharmad alatt van. A személyes bevétellel rendelkezők az össznépességén belül képeznek magasabb arányt, az eltartott népesség aránya pedig a roma népesség körében magasabb.

A gazdasági aktivitás szerinti csoportok aránya tükrözi a roma társadalom korösszetételét, amit fentebb már ismertettünk, és fő jellemzője, hogy sok a fiatal, azaz az eltartott. A külföldön dolgozók aránya a romák körében két-, vagy háromszorosa az összlakosságon belüli aránynak.¹⁷

13. táblázat. Gazdasági aktivitás szerinti kategóriák aránya az össz- és a roma népéségen belül

	Összesen		Aktív népesség	Személyes bevétellel rendelkezők	Eltartott népesség	1 évnél nem régebb óta külföldön munkát vállalók
	Személy	Százalék				
Szerbia	7 498 001	100	45,3	20,2	34,3	0,2
Roma	108193	100	32,8	12,1	54,5	0,6
Közép-Szerbia	5 466 009	100	45,5	30,2	34,1	0,3
Roma	79136	100	33,1	11,8	54,4	0,7
Vajdaság	2 031 992	100	44,9	20,1	34,8	0,2
Roma	29057	100	32,0	12,7	54,8	0,5

¹⁷ A 2002-es népszámláláskor csak azok a személyek kerültek a külföldi munkavállalók kategóriájába, akik egy évnél nem régebb óta hagyták el az országot munkavállalás céljából. A valós számuk ennél sokkal magasabb.

Az aktív népességet vizsgálva látható, hogy az összlakosság esetében 77,7 százalékuknak van munkája, a romáknál ez az arány mindössze 52,7 százalék (14. táblázat). Megállapítható, hogy csak minden második romának van munkája, tehát közel 50 százalékos volt a munkanélküliség a körükben 2002-ben.

A személyes bevétellel rendelkezők csoportja is erősen eltérő szerkezetet mutat az össznépesség és a romák esetében. Míg az össznépességen belül a személyes bevételből élők több mint 90 százaléka nyugdíjas, addig a romáknál ez az arány jóval elmarad ettől. Érdekes, hogy ebben az esetben különbség mutatkozik a vajdasági és a közép-szerbiai romák között: előbbieket 20,3 százaléka él nyugdíjból, míg utóbbiak 44,8 százaléka. Ennek következményeként a „más személyes bevétellel rendelkezők”, leginkább segélyekből élők aránya is eltér a vajdasági és a közép-szerbiai romáknál. A segélyből élők aránya a romák körében mintegy tizennégyszeres az összlakossághoz viszonyítva. Az eltartottak aránya a romáknál nagyjából megegyezik az össznépesség körében található arányokkal és a regionális különbség sem nagy.

A roma férfiak és nők között nagyobb különbséget egyedül a munkanélküliség esetében találni: a szerbiai roma férfiak 40,3 százaléka volt munkanélküli 2002-ben, míg a nőknél ez az arány 63,1 százalék volt.

5. Foglalkozási szerkezet

Szerbia összlakosságának foglalkozási szerkezete 2002-ben egyes ágazatokban kevésbé, másokban pedig jelentősen eltért a roma népesség foglalkozási szerkezetétől. Még mindig nagy a primer és a szekunder gazdasági szektor súlya a foglalkozási szerkezetben országos szinten is, és ez a roma népességre fokozottan érvényes. (15. táblázat)

A mezőgazdaságban a roma népesség átlagosan a ország lakosságához közeli arányban vesz részt, kivétel Vajdaság, ahol jóval nagyobb, majdnem kétszeres arányt találunk. A feldolgozóiparban alulreprezentáltak a romák, míg az építőiparban felülreprezentáltak az összlakossághoz viszonyítva. A kis- és nagykereskedelemből élők között arányaiban több a roma, míg szinte az összes többi foglalkozási ágazatban alulreprezentáltak, és általában az állami szektorban többszörösen alulreprezentáltak a romák. Kimagasló az arányuk a romáknak a „más kommunális, társadalmi és személyi szolgáltatást nyújtó aktivitások” kategóriában, illetve

14. táblázat. Gazdasági aktivitás a teljes és a roma lakosság körében

Aktív	Személyes bevétellel rendelkezők				Eltartott népesség						
	Összesen van	Munkája van	Összesen van	Nyugdíjas van	Összesen van	Háztartás- beli díjakok, hallgatók	Munka- telelnek	Egyéb			
Szerbia	100	77,7	100	94,4	1,3	4,3	100	23,7	69,7	3,8	2,8
Romák	100	52,7	100	38,0	1,2	60,8	100	27,5	64,9	2,5	5,1
Közép- Szerbia	100	78,1	100	95,3	0,8	3,9	100	23,0	70,2	4,0	2,9
Romák	100	52,9	100	44,8	1,1	54,1	100	27,9	64,9	2,3	5,0
Vajdaság	100	76,8	100	91,9	2,8	5,3	100	25,5	68,6	3,3	2,7
Romák	100	52,4	100	20,3	1,4	77,7	100	26,6	64,9	3,2	5,3

15. táblázat. Szerbia teljes és roma népességének foglalkozási szerkezete

	Szerbia		Közép-Szerbia		Vajdaság	
	Összlakosság	Roma	Összlakosság	Roma	Összlakosság	Roma
Mezőgazdaság, vadászat, erdészet	22,0	23,0	21,7	17,1	22,6	39,8
Halászat	0,1	0,02	0,0	0,01	0,1	0,04
Bányászat	1,3	1,4	1,6	1,9	0,5	0,1
Feldolgozóipar	23,8	15,6	23,0	16,7	26,1	12,3

	Szerbia		Közép-Szerbia		Vajdaság	
	Összlakosság	Roma	Összlakosság	Roma	Összlakosság	Roma
Elektromosenergia-előállítás és ellátás	1,7	2,0	1,9	2,4	1,4	0,8
Építőipar	4,5	8,0	4,4	8,7	4,7	6,2
Kis- és nagy kereskedelem	12,4	17,4	12,2	17,9	12,9	16,0
Hotelek és éttermek	2,4	0,9	2,4	0,7	2,3	1,3
Közlekedés	5,5	2,6	5,7	2,8	5,1	2,0
Pénzügyi közvetítés	1,4	0,1	1,3	0,2	1,5	0,1
Ingtatlanokkal, kölcsönzéssel és üzlettel kapcsolatos aktivitások	3,1	1,8	3,4	2,0	2,5	1,2
Államigazgatás és államvédelem, kötelező társadalombiztosítás	5,0	0,9	5,2	1,0	4,5	0,7
Oktatás	4,6	0,8	4,7	0,9	4,5	0,3
Egészségügyi és szociális munka	6,4	1,8	6,5	2,1	5,9	0,7
Más kommunális, társadalmi és személyi szolgáltatást nyújtó aktivitások	2,9	11,7	2,9	13,1	2,9	7,6
Háztartásokban foglalkoztatottak	0,1	0,25	0,0	0,16	0,1	0,51
Területenkívüli szervezetek és testületek	0,02	0,01	0,02	0,01	0,01	0,00
Ismertelen	2,8	11,8	2,9	12,3	2,4	10,2
Összesen	100	100	100	100	100	100

az ismeretlen kategóriában is felülreprezentáltak az összalakossághoz képest. Elmondható tehát, hogy a roma népesség fejletlen foglalkozási szerkezettel rendelkezik, és alulreprezentáltak azokon a foglalkozási területeken, ahol a képesítés, az iskolai végzettség szükséges az elhelyezkedéshez. A romák foglalkozási szerkezetét tehát erősen meghatározza az alacsony iskolai végzettség.

A roma népesség egy jelentős része dolgozik a feketegazdaságban, illetve a szürkegazdaságban. Mindössze 37 százalékuk alkalmazott vagy foglalkoztatott, míg ez az arány a teljes lakosság körében 70,8 százalék. A romák 34,6 százaléka munkaviszonyon kívül dolgozik, azaz feketén, ami több, mint nyolcszorosa a teljes lakosság körében tapasztalható aránynak. Az önállóan gazdálkodók aránya Közép-Szerbiában a teljes lakosság körében magasabb, Vajdaságban pedig a romák körében. Elmondható tehát, hogy a legális munkaerőpiac mindössze a romák harmadát tudja integrálni, a fennmaradó többség pedig vagy feketén, vagy önállóan „válalkozva” próbál megélni.

16. táblázat. A foglalkoztatottak munkahelyi pozíciója Szerbiában

		<i>Munkahelyi pozíció</i>						
	<i>Össze- sen</i>	<i>Alkalmazotti/ foglalkoztatott</i>	<i>Munkaviszonyon kívül dolgoznak</i>	<i>Munkáltató</i>	<i>Önállóan gazdálkodó</i>	<i>Személyek, akik önállóan látják el foglalkozásukat Magánvállalkozók</i>	<i>Háztartásban segítők</i>	<i>Többiek, akiknek munkájuk van</i>
Szerbia	100	70,8	4,0	2,9	18,5	2,5	0,2	1,1
<i>Roma</i>	<i>100</i>	<i>37,0</i>	<i>34,6</i>	<i>0,9</i>	<i>12,9</i>	<i>4,1</i>	<i>0,7</i>	<i>9,7</i>
Közép- Szerbia	100	69,7	3,6	2,8	19,9	2,5	0,2	1,1
<i>Roma</i>	<i>100</i>	<i>41,8</i>	<i>31,9</i>	<i>0,8</i>	<i>10,8</i>	<i>3,9</i>	<i>0,6</i>	<i>10,2</i>
Vajdaság	100	73,7	5,1	3,1	14,3	2,4	0,2	1,2
<i>Roma</i>	<i>100</i>	<i>23,3</i>	<i>42,4</i>	<i>1,4</i>	<i>18,9</i>	<i>4,9</i>	<i>0,9</i>	<i>8,2</i>

6. Összefoglaló

Nem kétséges, hogy a 2002-es népszámlálás alkalmával összeírt romák számánál jóval több roma él Szerbiában. Egyes források félmillió roma népességről, mások 700 ezer körüli számról beszélnek. A romák demográfiai mutatói nagyban eltérnek Szerbia más nemzetiségeinek mutatóitól. A roma népesség nem fogyatkozik, hanem a pozitív népszaporulatnak köszönhetően évről évre gyarapodik. Társadalmi helyzetük is különbözik: kedvezőtlenebb a gazdasági aktivitás szerinti megoszlásuk és a foglalkozási szerkezetük is „elmaradottabb”. Az alacsony iskolai végzettség oka, hogy a közoktatási rendszer nem tudja integrálni a romák nagy részét. Sok esetben alaptalanul speciális iskolákba szegregálják a roma fiatalokat. Közismert, hogy az iskolai végzettség emelésével lehetne integrálni a romákat a foglalkozási rendszerbe és ezáltal a társadalomba is. Szerbia ugyan rendelkezik a romák helyzetének javításával foglalkozó stratégiával, de ez a gyakorlatba átültetve nem igazán váltja be a hozzá fűzött reményeket – mindezt a fenti statisztikai adatok is tükrözik. A létező kulturális különbségek, az etnikai csoportok közötti előítéletek még tovább nehezítik a roma népesség felemelkedésének, integrálásának, társadalmi helyzete javításának esélyeit is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aleksandar Knežević: *Uticaj subjektivnog kriterijuma kao zvaničnog principa nacionalne identifikacije u popisima stanovništva na ispoljavanje romskog etničkog identiteta u Srbiji. Glasnik Srpskog geografskog društva.* <http://scindeks-clanci.nb.rs/data/pdf/0350-3593/2007/0350-35930701079K.pdf>
- Cigane moj. Romi u Vojvodini. Novi Sad. Kulturno-istorijsko društvo PČESA, 1997.*
- Etnički mozaik Srbije – prema podacima popisa stanovništva 2002.* Beograd.
- Ministartstvo za ljudska i minjinska prava državne zajednice Srbija i Crna Gora, 2004.*
- Demografska statistika 2003.* Beograd. Republički zavod za statistiku, 2004.

- Demografska statistika 2004.* Beograd. Republički zavod za statistiku, 2007.
- Demografska statistika 2005.* Beograd. Republički zavod za statistiku, 2008.
- Demografska statistika 2006.* Beograd. Republički zavod za statistiku, 2008.
- Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za roma.* Open Society Institute. Monitoring Reports 2007.
- Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u 2002. Stanovništvo. Veroispovest, maternji jezik i nacionalna ili etnička pripadnost prema starosti i polu.* Beograd, Republički zavod za statistiku 2003.
- Problem unapređivanja društvenog položaja roma.* http://www.kczt.org/download/okrugli_stolovi/07_koka.pdf
- Strategija o unapređivanju položaja roma u Republici Srbiji.* http://www.ljudskoprava.gov.rs/dokumenti/roma/strategija_april_09.pdf
- U pravcu pripremanja regionalnih smernica za integraciju roma. Srbija I Crna Gora: Sveobuhvatna analiza.* European Centre for Minority Issues, 2005. Elérhető: [http://www.ecmirom.org/preuzimanja/SCGRom%20narrative%20report%20-%20Serbian%20\(ISBN%203-9810857-2-8\).pdf](http://www.ecmirom.org/preuzimanja/SCGRom%20narrative%20report%20-%20Serbian%20(ISBN%203-9810857-2-8).pdf)
- Vesna Rakić-Vodinelić – Saša Gajin: *Kratka istorija diskriminacije Roma.* <http://www.pescanik.net/content/view/2965/171/>

SZÁMUNK SZERZŐI

BADIS RÓBERT, szociológus

Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium,
Zenta

BRAUN LÁSZLÓ, főiskolai tanár

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Beregszász

CSERNICKÓ ISTVÁN, PhD, rektor-helyettes

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Beregszász

MOLNÁR JÓZSEF, PhD, tanszékvezető

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Beregszász

NÉMETH SZILVIA, szociológus, oktatókutató

Tárki-Tudok Zrt., Oktatókutató és Tudásmenedzsment
Központ, Budapest

PAPP Z. ATTILA, szociológus

MTA Kisebbségkutató Intézet,
Budapest

RAVASZ ÁBEL, szociológus, vezető elemző

Publicus Slovensko,
Dunaszerdahely

Pro Minoritate

2010/NYÁR

ROMÁNIAI MAGYAR KÖZÖSSÉG – ETNIKAI TÁRSADALOM

Kiss Tamás: Támpontok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatához

Opra Pál: Erdély lakosságának foglalkozás szerinti megoszlása az 1930-as népszámlálási adatok alapján

László Márton: Az állami elvonási technikák és azok hatása az állattenyésztésre néhány székelyföldi településen 1953-ban

NEMZETÁLLAMOK ÉS KISEBBSÉGEK A POSZT-SZOVJET TÉRSÉGBEN

Makkay Lilla: Lehetőségek, versengés és egymásra utaltság a messzi Északon Regionális együttműködés és „Nagy Játzsma” Európa tetején

Fehér Diána: A soknemzetiségű Krím-félsziget az orosz–ukrán kapcsolatokban

Protsyk, Oleh és Osoian, Ion: Etnikai vagy multietnikus pártok? Választási küzdelem és a parlamenti képviselőjelöltek kiválasztása Moldovában

Sordia, Giorgi: Oszétek Grúziában – a 2008-as háború után

Ölveczky Anna: A Lett Köztársaság állampolgársági politikája 1989–2009

Lagzi Gábor: A litvániai lengyel kisebbség az 1989-et követő időszakban

SZEMLE

Molnár József: Két nemzetréz eltérő demográfiai alakulása

Gyurgyík László – Kiss Tamás: Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése. Európai Összehasonlító Kisebbségkutató-sok Közalapítvány, Budapest, 2010, 319 oldal

Gál Katalin: Gyorstalpaló társadalmi problémákból diákoknak, politikusoknak, egyéb szakmabelieknek

Péter László: TP 5.0 Elmélet és empíria öt globális társadalmi probléma vizsgálatában című könyvéről. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2009, 402 oldal

Új sorozat • XIV. évfolyam
 2009/3–4. (53–54.) szám
 Kolozsvár
 Romániai magyar nyelvű nyilvános
 politikai elemzés

VITAINDÍTÓ

Bognár Zoltán: Romániai magyar nyelvű nyilvános politikai elemzés

FÓRUM

Bakk Miklós: Az elemzés státusa, avagy a tettleges beszéd (I.)

Koncz Attila: Tüneti kezelés helyett. A romániai magyar politikai elemzés nyilvánosságát biztosító médiaközeg megerősítésének szükségessége és lehetséges eszközei

Toró Tibor: Lehet-e (romániai magyar) politikai elemzés

KITEKINTŐ

Henry E. Hale: Mi az etnicitás?

Ernest Gellner: A nacionalizmus kialakulása: a nemzet és az osztály mítoszai

Craig Calhoun: Nacionalizmus és etnicitás

MŰHELY

Antonela Cappel-Pogăcean – Nadège Rașaru: Miben „etnikaiak” az „etnikai pártok”? Az MJSZ és az RMDSZ mozgáspályája (I.)

Makkai Béla: A magyar–román szomszédságkép alakulása Ó-Romániában a 19–20. század fordulóján

Miskolczi Ambrus: Kazinczy Ferenc és nemzetpolitikája a napóleoni háborúk korában

Nagy István: Versenyképesség a székelyföldi megyékben

Seres Attila: Domokos Pál Péter missziója a bukaresti magyar követségen 1940–1941

STÚDIUM

Nagy József: Magyar határvadászok – román határőrök. Határincidensek Székelyföld határain a második világháború idején

SZEMLE

Olti Ágoston: Megtorlás forradalom nélkül

2010/2

TANULMÁNYOK

90 ÉVE ÍRTÁK ALÁ A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉST

Kecskés D. Gusztáv: A trianoni békeszerződés kelet-közép-európai háttere a francia külpolitika perspektívájában

G. Vass István: Nemzetiségi mozgalom a wilsoni eszmék bővületében és a román területszerzési törekvések erőterében

Pomogáts Béla: A Trianon okozta sebek

Keresztes Csaba: Válogatás a trianoni magyar béke delegáció és a magyar kormányzat közötti táviratváltásokból, 1920 január-június

MŰHELY

Ambrus Tiinde: A székelyföldi falutízesek a turizmus fókuszában

Mentális térképek alkalmazása kistérségi hatókörű kutatásban

A. Gergely András: Európai kisebbségek – poszt-nemzeti státusz

Esély vagy állapot?

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Bhavnani, R.-Findley. M.G.-Kuklinski, J.H.: A szóbeszéd szerepe az etnikai erőszakban (Dézsi Timea)

Vallás és egyház, egyház és politika kapcsolata a rendszerváltás utáni Kelet-Európában (Komáromi Sándor)

Portnov, A.: Mit kezdjünk Közép-Európával? Egy ukrán értelmiségi olvasószemüvegével (Fedinec Csilla)

Dérens, J.-A.: Véget nem érő jegyesség Brüsszel és a Balkán között (Kakasy Judit)

Strochein, S.: Kiszavó létrehozása vagy szétzilálása: A megosztott állami irányítás alkalmazásai (Juhász Gergely)

Cohen, N.: Etnonacionalizmus és gazdasági racionalizmus: Izrael visszavándorlási stratégiája (Dézsi Timea)

Tömör, É.: Bevándorló vállalkozók: az '56-os magyarok szerepe a kanadai gazdaság kiépítésében (Dézsi Timea)

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Konradt, E.: Herta Müller Nobel-díjas és a málenykij robot romániai német regénye (Komáromi Sándor)

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Bakula, B.: A szabadság nehéz terhe – Irodalom és kultúra rendszerváltása Lengyelországban (Komáromi Sándor)

Dinesen, P. T.: Az általános bizalom értékelése a dániai bevándorlók körében (Dézsi Timea)

Schmidtke, O.: Interkulturalizmust Québecknek! (Komáromi Sándor)

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK ÉS ORSZÁGOK KAPCSOLATAI

Trovesi, A.: A montenegrói nyelv kodifikációja (Vig István)

KISEBBSÉGI POLITIKA

Büttler, H.: Sváj választúton? – Zökkenők és átváltozások, nyitott jövő (Komáromi Sándor)

Collet, Ch.: A faji megkülönböztetés felszámolása vagy váltókapcsolás? (Dézsi Timea)

Rosenzweig, L.: Magyarország: egy elkerült csőd krónikája – Beszélgetés Bajnai Gordonnal (Kakasy Judit)

Engbersen, G.-Broeders, D.: Állam kontra idegenek: bevándorlás-ellenőrzés és az illegális bevándorlók stratégiái Hollandiában (Dézsi Timea)

KISEBBSÉGI JOG

Sernetz, H.: Václav Klaus és az emberi jogok – szudétanémet szemmel nézve (Komáromi Sándor)

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Sutarski, K.-Domonkos, L.: Megőrzésre átvéve. Barangolás a lengyel Szepesben és Árvában (Hoóz István)

Górny, G.: Ukrán dilemmák Bandera körül (Zoltán András)

Az ír identitás a viktoriánus Nagy-Britanniában (Dézsi Timea)

B U D A P E S T I K Ö N Y V S Z E M L E

BIBLIKISZA

KRITIKAI ÍRÁSOK

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

KÖRÉBŐL

**LEVELEZÉS
BÍRÁLAT**

RENDSZERVÁLTÁS ÉS PRIVATIZÁCIÓ -

GRESKOVITS BÉLA SOÓS KÁROLY ATTILA KÖNYVÉRŐL

MEGTALÁLT REALIZMUS - RAVASZ ÁBEL ROMSICS GERGELY KÖNYVÉRŐL

ÚJMÉDIA - KISS GÁBOR ZOLTÁN

PROBLÉMA

A NEMZETI DISKURZUS - LAKI MIHÁLY

AZ ÉRTELMEZÉS TEREI A SZÉPMŰVÉSZETI MŰZEUMBAN - FEHÉR DÁVID

SZEMLE

BOROS JÁNOS, KERÉNYI FERENC, KÉKESI KUN ÁRPÁD, MARGÓCSY ISTVÁN, PLÉH CSABA,
PREISICH GÁBOR, A. N. WHITEHEAD KÖNYVEIRŐL

A REJTETT GAZDASÁG - A NYELVÉSZEK - AZ EGYETEMI SZÍNPAD

TOLLHEGYEN

CSONTVÁRY ÉS A POSTA - FODOR ZOLTÁN

MI A PÁLYA?

1989, A SZIMBÓLUM - HEGEDŰS DÁNIEL

A DARWIN SHOW - STEVEN SHAPIN

BIBLIOGRÁFIA

M E G J E L E N I K

2010. TAVASZ

N E G Y E D É V E N T E

replika

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

BOURDIEU TUDOMÁNYFELFOGÁSA

67

2009. SZEPTEMBER

TUDOMÁNY²

replika

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

A MUNKA FOGALMA A FRANKFURTI ISKOLÁBAN

68

2009. NOVEMBER

NYOLC ÓRA

replika

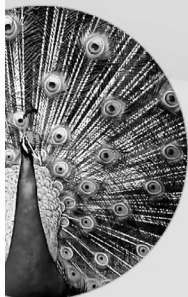
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

HEGEMÓN MASZKULINITÁS

69

2009. DECEMBER

MASZKULIN

FORDULAT

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

7

„BALOLDALI” ESZTÉTIKÁK
KAPITALIZMUS, AMELYBEN ÉLÜNK – VÁROS, AHOL ÉLÜNK
HELLER 80

REGIO

ALAPÍTOTTA 1990-BEN
Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely
Tóth László

ELŐFIZETHETŐ

regio@chello.hu

Egy szám ára: 1200 Ft

Előfizetési díj egy évre: 3650 Ft

Megjelenik: évente négyszer.

ISSN 0865-557X

A REGIO c. folyóiratot
az alábbi könyvesboltokban lehet megvásárolni

Budapesti Teleki Téka

1088 Budapest, Bródy Sándor u. 46.

Írók Boltja

1067 Budapest, Andrásy út 45.

Pont Könyvkereskedés

1051 Budapest, Nádor u. 8.

Kis Magiszter Könyvesbolt

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Atlantisz Könyvsziget

1052 Budapest, Piarista köz 1.

Balassi Könyvesbolt

1023 Budapest, Margit u. 1.

Kódex Könyváruház

1054 Budapest, Honvéd u. 5.

Sík Sándor Könyvesbolt

6720 Szeged, Oskola u. 27.

Két Könyvész Könyvesbolt

3500 Miskolc, Egyetemváros

Széchenyi Könyvesbolt

7624 Pécs, Rókus u. 5.

Cédrus Könyvkereskedés

9400 Sopron, Mátyás kir. u. 34/f.

Könyvesház

9700 Szombathely, Halász Ernő u. 7.

Sziget Könyvkereskedés

4032 Debrecen, Egyetem tér 1.